

AYDIN TÜRK LÜK BİLGİSİ DERGİSİ

**Yıl 6 Sayı 11
Güz - 2020**

İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ

GENEL DOI: 10.17932/IAU.TURKLUK.2015.011

TÜRK LÜK CİLT 6 SAYI 2 DOI: 10.17932/IAU.TURKLUK.2015.011/2020.602

AYDIN *TÜRK LÜK BİLGİSİ* DERGİSİ

AY-TBD

İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi

ISSN: 2149-5564

Sahibi

Doç. Dr. Mustafa AYDIN

Yazı İşleri Müdürü

Zeynep AKYAR

Editör

Prof. Dr. Metin AKAR

Editör Yardımcıları

Arş. Gör. Serdar GÜRÇAY

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Müjgan ÇAKIR

Prof. Dr. Mustafa KAÇALIN

Prof. Dr. Şuayip KARAKAŞ

Prof. Dr. Aynur KOÇAK

Prof. Dr. Vahit TÜRK

Prof. Dr. Muhammed YELTEN

Dr. Öğr. Üyesi Dinara DÜŞEBAYEVA

Dr. Öğr. Üyesi Sıla GEN KAYA

Yayın Dili

Türkçe

Yayın Periyodu

Yılda iki sayı: Güz & Bahar

Yıl 6 Sayı 11 Güz - 2020

Akademik Çalışmalar Koordinasyon Ofisi

İdari Koordinatör

Tamer BAYRAK

Türçe Redaksiyon

Süheyla AĞAN

İngilizce Redaksiyon

Neslihan İskender

Grafik Tasarım

İAÜ Görsel Tasarım Birimi

Yazışma Adresi

Beşyol Mahallesi, İnönü Caddesi, No: 38,
Sefaköy, 34295 Küçükçekmece/İstanbul

Tel: 0212 4441428

Fax: 0212 425 57 97

Web: www.aydin.edu.tr

E-mail: aydinturklukbilgisi@aydin.edu.tr

Baskı

Şan Ofset Matbaacılık

Adres: Hamidiye Mah. Anadolu Cad.

No:50 Kağıthane - İstanbul

Tel: 0(212) 289 24 24

Faks: 0(212) 289 07 87

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Zaynobidin ABDİRASHİDOV, Alishir Nevai Taşkent Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi, Özbekistan

Prof. Dr. Mehmet AÇA, Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yerlan ALAŞBAYEV, Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi, Kazakistan

Dr. Öğr. Üyesi Röşen ALİZADE, İstanbul Aydın Üniversitesi

Prof. Dr. Metin ARIKAN, Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Yunus BALCI, Pamukkale Üniversitesi

Prof. Dr. Nergis BİRAY, Pamukkale Üniversitesi

Prof. Dr. Necat BİRİNCİ, İstanbul Aydın Üniversitesi

Prof. Dr. Rıdvan CANIM, Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Adem CEYHAN, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Doç. Dr. Bilal ÇAKICI, Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Abdülhaluk M. ÇAY, İstanbul Aydın Üniversitesi

Prof. Dr. Ayşe Yücel ÇETİN, Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Ali Şükrü ÇORUK, İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet DOĞAN, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Ali DUYMAZ, Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Abdülkadir EMEKSİZ, İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cafer GARİPER, Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Fabio L. GRASSİ, Sapienza Üniversitesi, Roma-İtalya
Prof. Dr. Müberra GÜRGENDERELİ, Trakya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Adem GÜRLER, Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Belkıs GÜRİSOY, İstanbul Aydın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nassiba JUNAYEVA, Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Dikhan KAMZABEKULI, Kazakistan Cumhuriyeti Lev Gumilev Avrasya Millî Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail KARACA, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup KARASOY, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hacı Ömer KARPUZ, İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KARTAL, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ceval KAYA, Ardahan Üniversitesi
Prof. Dr. Muharrem KAYA, İstanbul Kültür Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Embiye KAZİMOVA, Şumen Üniversitesi, Bulgaristan
Prof. Dr. Beyhan KESİK, Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Törali KIDIR, Kazakistan Bilimler Akademisi, Kazakistan
Prof. Dr. M. Fatih KIRIŞÇIOĞLU, Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Adem KOÇ, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hanife KONCU, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr. Düken MASSIMKHANULI, L. N. Gumilev Avrasya Millî Üniversitesi, Kazakistan
Doç. Dr. Galina MİSKİNİENE, Vilnius Üniversitesi, Litvanya
Prof. Dr. Kâmil Veli NERİMANOĞLU, İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖNER, Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Hakan ÖZÇELİK, İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan ÖZDEMİR, Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Zeynep Bağlan ÖZER, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Özkan ÖZTEKTEN, Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Göksele ÖZTÜRK, 29 Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Meryem SALİM-AHMET, Şumen Üniversitesi, Bulgaristan
Doç. Dr. Mehmet SAMSAKÇI, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman SOLMAZ, Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim SONA, Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK, Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki TAŞTAN, Yüzcüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Fikret TURAN, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Sema UĞURCAN, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Dursun YILDIRIM, Hacettepe Üniversitesi

İstanbul Aydın Üniversitesi Aydın Türklük Bilgisi, özgün bilimsel araştırmalar ile uygulama çalışmalarına yer veren ve bu niteliği ile hem araştırmacılara hem de uygulamadaki akademisyenlere seslenmeyi amaçlayan uluslararası hakemli bir dergidir.

İçindekiler - Contents

XX. Asrning Turkiy Dunyoning İkki Buyuk Intellektuali

Ismail Gasprnskiy va Mahmudho'ja Behbudiy

Two Famous Intellectual of 20th Century Turkic World:

Ismail Gasprinsky and Mahmudkhadja Behbudiy

Zaynobidin ABDIRASHIDOV..... 89

Yaratıcılık ve Divân Şiirinde Rakıbden İntikam Almanın Bir Başka Yolu

Another Way of Taking Revenge from Rakib (Rival) in Creativity and Divan Poetry

Metin AKAR..... 121

Manzum Sözlük Geleneğinde Eğitcilik ve Öğreticilik:

Genci'nin Lugat-i Genc-i Le'âl Örneği

Educating and Teaching in Verse Dictionary Tradition:

Genci's Lugat-i Genc-i Le'âl Example

Cemal BAYAK..... 173

Füruzan'ın Kırk Yedililer Romanında Sosyal Meseleler

Social Issues in Füruzan's Kırk Yedililer Novel

Mehdi GENÇELİ, Gizem ŞENGÜL 211

Darendeli Bekâyî'nin Battal-Nâmesi'nin Yeni Bir Nüshası

A New Copy of The Battle-Names of Bekayi from Darende

Nadir İLHAN..... 235

Doi Numaraları - Doi Numbers

XX. Asrning Turkiy Dunyoning İkki Buyuk Intellektuali

Ismail Gasprnskiy va Mahmudho'ja Behbudiy

Two Famous Intellectual of 20th Century Turkic World:

Ismail Gasprinsky and Mahmudkhadja Behbudiy

Zaynobidin ABDIRASHIDOV

10.17932/IAU.TURKLUK.2015.011/turkluk_v06i2001

Yaratıcılık ve Dîvân Şiirinde Rakıbden İntikam Almanın Bir Başka Yolu

Another Way of Taking Revenge from Rakib (Rival) in Creativity and Divan Poetry

Metin AKAR

10.17932/IAU.TURKLUK.2015.011/turkluk_v06i2002

Manzum S.zlük Geleneğinde Eğitcilik ve Öğreticilik:

Gencî'nin Lugat-i Genc-i Le'âl Örneği

Educating and Teaching in Verse Dictionary Tradition:

Gencî's Lugat-i Genc-i Le'âl Example

Cemal BAYAK

10.17932/IAU.TURKLUK.2015.011/turkluk_v06i2003

Füruzan'ın Kırk Yedililer Romanında Sosyal Meseleler

Social Issues in Füruzan's Kırk Yedililer Novel

Mehdi GENCELİ, Gizem ŞENGÜL

10.17932/IAU.TURKLUK.2015.011/turkluk_v06i2004

Darendeli Bekâyi'nin Battal-Nâmesi'nin Yeni Bir Nüshası

A New Copy of The Battle-Names of Bekayi from Darende

Nadir İLHAN

10.17932/IAU.TURKLUK.2015.011/turkluk_v06i2005

Editörden

Covid-19 salgını sadece eğitim ve öğretim işlerini değil, dergi işlerimizi de zorlaştırdı. DergiPark yetkililerinin taleplerine, eleştirilerine ve sistemlerindeki güncellemelere ayak uydurma çabası içinde, Aydın Türklük Bilgisi Dergisi (AY-TBD)'nin on birinci sayısını yayınlayacak hale getirdik. Bu gayretimiz esnasında bize yazılarıyla destek olan bilim adamlarına, başta Prof. Dr. Deniz Yengin ve Dr. Tamer Bayrak olmak üzere Üniversitemizin AÇKO ofisi çalışanları ve özellikle de Editör Yardımcımız Arş. Gör. Serdar Gürçay'ın titiz çalışmaları sayesinde dergimizi bağladık.

On birinci sayımızda beş makale bulunmaktadır. Prof. Dr. Zaynabidin Abdirashidov, Türk dünyasının XX. yüzyılda yaşayan iki büyük fikir adamı, İsmail Gasprinski ile Mahmudhoca Behbudî hakkında özgün bilgiler anlatmıştır. Prof. Dr. Metin Akar, Eski Türk Edebiyatında yaratıcılık ve rakîpten intikam almanın bir başka yolu meselelerini “rakîp” tipi üzerinden yürütmüş, Bâkî'nin, klâsik edebiyatımızın kuralları dışına çıkmadan nasıl yaratıcı olduğunu ve büyük şair olma yollarından birini okuyucuya göstermiştir. Prof. Dr. Nadir İlhan, Anadolu sahasında oluşan nadir destanlardan olan ve Bekâyî tarafından yüzyıllar sonra tekrar nazmedilen Battal-nâme'nin yeni bulunan bir nüshasını, bilim dünyasının bilgisine sunmuştur. Doç. Dr. Cemal Bayak, eski okullarımızda dil öğrenimde kullanılan manzum sözlüklerden birini, Gencî'nin Lugat-i Genc-i Le'âl örneği üzerinden, eserin eğitici ve öğretici özellikleri öne çekerek ifade etmiştir. Günümüz yazarlarından Fûruzan'ın 47'liler adlı romanı, ele aldığı sosyal meseleler açısından, bir defa da Dr. Öğretim Üyesi Mehdi Genceli ile Gizem Şengül tarafından incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Dergimiz bu sayıda da Dünya Türkologları ile olan ilişkisini sürdürmüş, bu defa Alishir Nevai Taşkent Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi öğretim üyelerinden birinin makalesine yer vermiştir. Ahi Evran Üniversitesi'nden bir, Pamukkale Üniversitesi'nden bir, Marmara Üniversitesi'nden bir, İstanbul Aydın Üniversitesi'nden de bir öğretim üyesi, yazılarıyla; Bilim Kurulu'nda adı geçen bilim adamlarımız da hakemlik yaparak bize destek vermişlerdir. Kendilerine çok teşekkür ederiz.

Bu sayı ile dergimizin Yayın Kurulu ile Bilim Kurulu, Türkiye ve dünyanın saygın üniversitelerinin değerli bilim adamlarının katılımı ile güçlenmiştir. Daha güzel günlerde, sağlık içinde, yeni, özgün ve bilimsel yazılar içeren yeni sayılarda buluşmak üzere.

Selam ve saygılarımızla.

Prof. Dr. Metin AKAR
İstanbul Aydın Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

XX. Asrning Turkiy Dunyoning Ikki Buyuk Intellektuali Ismail Gasprnskiy va Mahmudho'ja Behbudiy

Zaynobidin ABDIRASHIDOV¹

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi / Recieved: 5 Ağustos / August 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 7 Ekim / October 2020

(Bu makale, itenticate yazılımınca taranmıştır.)

Hulosa: Turkistonda jadidchilik harakati va yangi ziyolilarning shakllanishida Ismoil Gasprinskiyning faoliyati, ayniqsa, u nashr qilgan “Tarjimon” gazetasi muhim rol o‘ynadi. Turkiston jadidlarining Gasprinskiyga bo‘lgan munosabatini aniqlash ularning ijodi va faoliyatini batafsil tahlil qilishni taqozo etadi. Shu jihatdan olib qaralganda, Behbudiy turkistonlik jadidlar orasida Gasprinskiy bilan mustahkam aloqa o‘rnatgan va “Tarjimon”da faol ishtirok etganligi bilan ajralib turadi. Behbudiy o‘z faoliyatida bevosita Gasprinskiy yo‘lini tanladi. U Gasprinskiyning til birligi g‘oyasini keng targ‘ib qildi va quvvatladi. Turkiston jadidchiligi mohiyatini anglashda Behbudiyning Gasprinskiy bilan ta‘lim, ayniqsa siyosiy

---

¹ *Doç. Dr., Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti, Tarjima nazariyasi va amaliyoti fakulteti, Sharq tillari kafedrası, Toshkent, O‘zbekiston, abdirashidov@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6869-4315>.*

XX. Asrning Turkiy Dunyoning Ikki Buyuk Intellektuali Ismail Gasprinskiy va Mahmudho'ja Behbudiy

yo'nalishdagi hamkorligini tadqiq qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Behbudiy XX asr boshidagi Turkistonning yirik siyosiy arbobi sifatidagi qarashlari Gasprinskiy fikrlari bilan hamohang bo'lganligini yana bir dalili sifatida uning sotsializmga bo'lgan munosabatida ko'rinadi. Behbudiyning Gasprinskiy bilan shaxsiy munosabatlari tahlili esa Turkiston jadidchiligi tarixini yoritish, uning yo'nalish va faoliyatini aniq belgilashda xizmat qiladi.

Kalit So'zlar: *Jadidchilik, Ismoil Gasprinskiy, Mahmudxo'ja Behbudiy, Tarjimon Gazetasi*

Two Famous Intellectual of 20th Century Turkic World: Ismail Gasprinsky and Mahmudkhadja Behbudiy

Abstract: Ismail Gasprinsky's activities, especially his *Tarcuman* newspaper played an important role in the formation of the Jadid movement and new generation intellectuals in Turkestan. Determining the attitude of the Turkestan Jadids to Gasprinsky requires a detailed analysis of their creations and activities. In this sense, Behbudi, among the Turkestan Jadids, has a strong connection with Gasprinsky and actively participated in the *Tarcuman* as a publicist. In his career, Behbudi chose the path of Gasprinsky. He widely promoted and supported Gasprinsky's idea of Unity in Language. The study of Behbudi's cooperation with Gasprinsky in education, especially in the political sphere, is important in understanding the essence of Turkestan Jadidism. Behbudi's attitude to socialism is another proof that his views were

in line with Gasprinsky's political thought. An analysis of Behbudi's personal relationship with Gasprinsky serves to shed light on the history of Turkestan Jadidism and to clearly define its direction and activities.

Key Words: *Jadidizm, Ismail Gasprinsky, Mahmudhadja Behbudiy, Tarcuman newspaper.*

Turkistonda "jadid" nomini olgan intelligensiya XX asrning birinchi 10 yilligida shakllandi. Ushbu guruhning asosini Toshkent, Samarqand, Buxoro va Qo'qon shaharlari va atrofidagi ma'rifatparvarlar tashkil etdi. Toshkentda Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Samarqandda Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulqodir Shakuriy, Buxoroda Sadridin Ayniy, Fitrat, Usmonxo'ja, Qo'qonda Ashurali Zohiriy, Mahmudjon Obidov kabilar ushbu "jadid" guruhining markazida turdi.

Yuqoridagi guruhning shakllanishida Rossiya imperiyasi qo'l ostida bo'lgan turkiy xalqlar o'rtasida ijtimoiy-siyosiy sohada islohotlarni amalga oshirishga yo'naltirilgan jadidchilik harakatining asoschisi qrimlik Ismoil Gasprinskiyning (1851-1914) faoliyati, ayniqsa, u nashr qilgan "Tarjimon" gazetasi muhim rol o'ynadi. Jadidlar Gasprinskiy va "Tarjimon" gazetasi bilan XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida yaqindan tanisha boshladi. Chor Rossiyasi qo'l ostida bo'lgan Turkiston hududlarida ziyolilar "Tarjimon"ni obuna orqali olgan bo'lsalar, Buxoroda yashirin yo'llar bilan keltirib o'qidilar. Turkiston jadidlarining Gasprinskiyga bo'lgan munosabatini aniqlash ularning ijodi va

faoliyatini batafsil tahlil qilishni taqozo etadi. Turkistonda uzoq yillar davomida faoliyat olib borgan tatar ziyolilaridan Abdurahmon Sa'diy (1889-1956) tatar matbuoti, jumladan, Gasprinskiyning Turkistonga ta'sirini asosan bu yerda ratsionalizm g'oyalarining uyg'onishida ko'radi.² Turkistonlik jadid vakillaridan Hoji Muin (1883-1942) esa, turkistonlik jadidlarning yetakchilaridan bo'lgan Mahmudxo'ja Behbudiyning (1875-1919) dunyoqarashiga bevosita "Tarjimon" va Gasprinskiyning asarlari ta'sir etganligi va uning musulmonlar ahvolini anglab yetishida asosiy omil bo'lganligini ta'kidlaydi.³

Mahmudxo'ja Behbudiy turkistonlik jadidlar orasida Gasprinskiy bilan mustahkam aloqa o'rnatgan va "Tarjimon"da faol ishtirok etganligi bilan ajralib turadi. Gazetaning sahifalarida uning ismi bilan bog'lik 34 maqola va xabar uchraydi. Ularni yillar bo'yicha qaraydigan bo'lsak, quyidagi holatni ko'rish mumkin: 1904 – 1; 1905 – 1; 1906 – 4; 1908 – 3; 1909 – 2; 1910 – 2; 1911 – 1; 1913 – 15; 1914 – 6. Bulardan 26 tasi turli mazmundagi xabar, 4 maktub, 2 maqola, 1 telegramma, 1 Behbudiy maqolasiga taqriz va munosabat. Raqamlarga e'tibor qilinsa, 1913-yili xabar va maqolalar soni jiddiy ortganini kuzatish mumkin. Bu holatni 1913-yili Behbudiy tomonidan avval "Samarqand" gazetasi, so'ngra "Oyina" jurnalini nashr qilishni boshlagani bilan izohlash mumkin. "Tarjimon" gazetasi yuqorida nomi tilga olingan ikki matbuot organidan xabarlarni qayta e'lon qilgan yoki ularda berilgan maqolalarga "Tarjimon" idorasi tomonidan munosabat ko'paygan.

---

² 'Abd al-Rahmān Sa'dī 1923.

³ Hājī Mu'in 1923.

Behbudiy o‘z faoliyatini shakllantirishda va olib borishda bevosita Gasprinskiy yo‘lini tutgan, deb aytish mumkin. U birinchi bor 1899 yili haj qilish uchun sayohatga chiqadi va Istanbul, Qohira kabi shaharlarda bo‘ladi. Amerikalik tadqiqotchi Adib Xolidning ta’kidlashicha, Behbudiy ayni shu sayohat davomida Usmoniylar davlati hamda Misrda xalq ta’limi sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar va yangiliklarni kuzatish barobarida ijtimoiy sohadagi islohotlarda yetakchilik qilgan shaxslar bilan ham muloqot qilish imkoniga ega bo‘lgan. Oradan 8 oy vaqt o‘tib, u Samarqandga qaytishi bilan “Tarjimon” gazetasiga obuna bo‘ldi.⁴ Behbudiyning 1899-yilgi safaridan “Tarjimon” gazetasiga obuna bo‘lib o‘qiy boshlaganligini uning yaqin hammaslagi bo‘lgan Hoji Muin ham tasdiqlaydi.⁵

Behbudiyning publitsistik faoliyati 1902-yili Turkistonda mahalliy tilda chiqqan rasmiy “Turkiston viloyatining gazetasi”dan boshlandi. Gasprinskiy 1904-yildagi Rossiya-Yaponiya urushi munosabati bilan “Tarjimon”da musulmonlarni bu urushda ishtirok etayotgan rus va musulmon askarlariga yordam tariqasida pul, kiyim va oziq-ovqat yig‘ib yuborishga da’vat qilib bir necha maqola yozdi. Behbudiy ham ayni shu mavzuda “Turkiston viloyatining gazetasi”da kichik bir maqola e’lon qildi. Unda Behbudiy turkistonliklarga musulmonlar nima sababdan rus askarlariga va davlatiga yordam berishlari kerakligini tushuntiradi. Muallif o‘z so‘zlarining dalili sifatida “gazetlarda yozilib” turgan “Qrim tarafidagi ba’zi shaharliklar” pul va kiyim yig‘ib

---

⁴ Adeeb 1993, 80.

⁵ Hāji Mu‘īn 1923.

yuborganliklari voqyeasini misol keltiradi.⁶ Behbudiy “gazetalar” deganida aynan “Tarjimon”ni nazarda tutadi va unda berilgan xabar⁷lardagi ma'lumotlardan foydalanadi.

Behbudiyning “Tarjimon”dagi ishtiroki 1904-yilning so'ngida ko'rinadi. Gasprinskiy bilan Behbudiy orasidagi amaliy hamkorlik aynan shu davrdan boshlanadi deyish mumkin. “Tarjimon” idorasi Rossiya musulmonlari manfaatlarini uchun mo'ljallangan turli tadbirlarga o'z o'quvchilarini pul xayriya qilishga doim targ'ibot ishlarini olib borgan. Behbudiy “Tarjimon” idorasining shunday murojaatlaridan biriga javob tariqasida Peterburgda Buxoro amiri Abdulahadxon tashabbusi bilan qurilayotgan masjid hamda Samara viloyatida tashkil etilgan qizlar maktabiga xayriya tarzida pul yuboradi va “Tarjimon” idorasiga yig'ilayotgan pullarni qay tartibda kerakli joylarga yuborishi haqida savol bilan murojaat qiladi. Gasprinskiy Behbudiyga tashakkur bildiradi va savoliga batafsil javob beradi.⁸

Eng qiziqarlisi, Behbudiy turkiy tilni “Tarjimon” gazetasi vositasida o'rganganligini e'tirof etadi: “ona tilim forsiydir, yozgan turkchamni ruhoniy hojam “Tarjimon” sahifalaridan tahsil etdim.⁹” Behbudiyning bu gaplaridan xulosa qiladigan bo'lsak, “Tarjimon” gazetasi va uning noshiri Gasprinskiy uning uchun “hojai ruhoniy” vazifasini o'tagan va barcha ishlarida unga o'rnak bo'lgan. Bu dalil yuqorida aytilgan fikrimizni, ya'ni Behbudiy bevosita Gasprinskiy

---

⁶ Makhmudh'adja mufti walad-i Behbudh'adja khatib 1904.

⁷ “I'ana” 1904.

⁸ “Jawab” 1904.

⁹ Makhmudh'adja bin Behbudh'adja 1909, 14.

“yo‘li” bilan yurganligini va uning fikrlarini to‘laligicha qabul qilganligini yana bir bor isbotlaydi.

“Tarjimon” gazetasining Turkiston o‘lkasidagi e’tiborini “usuli jadida nomi bilan isloh qilingan va ochilgan maktablar muhtaram “Tarjimon” ta’sirida alifbodan oxiriga qadar turkcha dars berib, Turkistonda turkchening yoyilishiga xizmat qilganligida”¹⁰ ham ko‘rish mumkin. Bu so‘zlar ham Behbudiyga taalluqli. “Tarjimon” va Gasprinskiy faoliyati Behbudiy e’tiroficha, Turkistonda juda katta ta’sirga ega bo‘lgan. Behbudiy Turkistondagi “barcha muallim, ustod va muovinlar “Tarjimon” yordamida” turkiy tilni o‘rganganliklarini hamda “Tarjimon” vositasida chorak asrdan beri “zamonaviy yangi adabiyot” bilan tanishish, “madaniy ehtiyoj”larini to‘la qondirish imkoniga ham ega bo‘lganliklarini ta’kidlaydi.¹¹ Behbudiy turkiy til deganda Gasprinskiy taklif etgan umumturkiy adabiy tilni nazarda tutadi.

Gasprinskiyning turkiy xalqlar uchun yagona adabiy til, nemis olimasi Ingeborg Baldauf iborasi bilan aytganda, “murosa shevasi”¹² yaratishga bo‘lgan harakati uning “millat” konsepsiyasi talqinining mahsuli, deb hisoblash mumkin. Gasprinskiyga ko‘ra, “millat – bu din va til birligi. Ushbu ikki narsadan biri yo‘qotilsa” millat o‘zligini yo‘qotadi, inqirozga yuz tutadi.¹³ Gasprinskiyga ko‘ra, barcha millatlarning o‘tmishi, kelajagi din va tilga asoslangan. Din birligi qanchalik muhim bo‘lsa, adabiy jihatdan til

---

¹⁰ Makhmūdhwadja bin Behbudhwadja 1909, 14

¹¹ Makhmūdhwadja bin Behbudhwadja 1909, 21.

¹² Baldauf 2001, 38.

¹³ “Lisān mas’alasi” 1905.

birligi ham shu qadar muhim va bevosita taraqqiyot vositasi hisoblanadi.¹⁴ Gasprinskiy til birligini o'ta muhimligini ko'rsatish maqsadida, hatto uni boshqa barcha birliklarning boshi va negizi darajasiga olib chiqdi.¹⁵

Bu jihatdan olib qaraganda turkistonliklar orasida birinchi bo'lib Behbudiy Gasprinskiyning til birligi g'oyasini keng targ'ib qildi va quvvatladi. Behbudiy bu masala yuzasidan Turkiston shaharlarida o'ziga xos so'rovnoma va tajriba ham o'tkazdi. Umuman gazeta o'qimagan odamlarga turli gazetalarni o'qitib eshittirdi, Turkistonning turli hududlaridan o'qib eshittirilgan gazetarlar "tili" bo'yicha fikrlarni jamladi. Behbudiy o'tkazgan tajriba va so'rovnoma asosida turkistonliklar uchun Gasprinskiyning "Tarjimon" gazetasi, Abdurashid Ibrohimovning "Mir'ot" jurnali hamda "Ulfat" gazetasining tili ko'proq tushunarli, degan xulosaga keldi va "chorak asrdan beri millatimizga til, qalami, qalb quvvati bilan xizmat qilgan, yangi matbuotimiz raisi ham otasi janob Ismoilbek hazratlariga til bobida ergashmoq Rossiyadagi hammamuharrirlarga lozim" ekanligini tavsiya qildi. Bu bilan Behbudiy ham Gasprinskiy kabi Rossiya musulmonlari birligining asosi va negizida til birligi bo'lishi kerakligini yana bir bor ta'kidlaydi.¹⁶ Behbudiyning bu fikrlarini Gasprinskiyning umumturkiy til borasidagi qarashlarinining tasdig'i sifatida ko'rish mumkin.

---

¹⁴ "Dil, dīl, dīl" 1905.

¹⁵ Ismā'il 1906a.

¹⁶ "Haqiqat har tarafdan zuhūr idar" 1906.

Behbudiy yagona til borasida fikrlarini davom ettirib, "...til birligining foydalari juda yaxshi ma'lum. Zero, til birligi do'stlik, muhabbat, bir-biriga yordam va jipslashuvning asosi" degan amaliy xulosaga keladi. Mavlono Rumiyning "Masnaviy-i ma'naviy" asaridan til to'g'risidagi baytlaridan misollar keltiradi va Gasprinskiyning bu boradagi harakatlariga Rumiyning fikrlari sharaf berishini yozdi.¹⁷

Behbudiy Turkiston uchun turkiy bilan bir qatorda forsiy tilning "o'rta sheva"sini ilgari suradi. Bu taklifning amaliy natijasi sifatida 1914-1915-yillarda Samarqandda Behbudiy tomonidan nashr qilingan "Oyina" jurnalini ko'rsatish mumkin. "Oyina" jurnalining titul sahifasida jurnal "o'rta turkiy va forsiy" tilda ekanligi alohida ko'rsatib o'tilgan. Baldauf Behbudiyning bu tashabbusini o'z o'quvchilari bilan hamfikir va hammaslak ekanligini bildirish va ko'rsatish deb baholaydi.¹⁸

Turkistonda ikki tillilik masalasini Behbudiy "Oyina"ni chiqarmasidan ancha ilgari, 1909-yili "Tarjimon"ga yo'llagan maqolasida¹⁹ ko'targan edi. Behbudiy turkiy va forsiy tilning turkistonliklar uchun ahamiyatli ekaniga e'tibor qaratmoqchi bo'ldi va ikkala tilning maktab tahsiliga kiritilishi tarafdori ekanligini ilgari surdi. Behbudiy o'z fikrlarini quyidagi argumentlar bilan isbotlashga harakat qildi: 1) Turkistondagi aksariyat shahar aholisi turkiy va forsiyda bemalol muloqot qiladi; 2) ba'zi hududlarda bu ikki tilning qarishliq shakli ishlatiladi; 3) rasmiy idoralarga arizalar

---

¹⁷ Makhmūd^hadja Behbūdī 1906b.

¹⁸ Baldauf 2001, 40.

¹⁹ Makhmūd^hadja bin Behbud^hadja 1909.

turkiyda yoziladi; 4) shar'iy fatvolar forsiyda yozilib, turkiyda qayd qilinadi va bu usulga butun Turkistonda amal qilinadi. Behbudiy maqolasining so'ngida o'zi keltirgan isbot va dalillarga tayangan holda Turkiston maktablarida ham turkiy, ham forsiy birga o'qitilishi maqsadga muvofiq degan xulosa beradi.²⁰

Behbudiy 1905-yili Rossiya imperatori tarafidan e'lon qilingan manifest natijasida ta'lim sohasidagi faoliyatini kengaytiradi va siyosiy yo'nalishda ham birinchi qadamlarini boshlaydi. Ushbu davrda Rossiya musulmonlari orasida turli siyosiy fikrdagi firqalar paydo bo'ldi va bu jarayon Rossiya musulmonlar jamiyati orasida siyosiy jihatdan parchalanishga olib keldi.²¹ Rossiya musulmonlari elitasi orasidagi ushbu bo'linish Peterburgdagi "Ulfat" gazetasi muharriri, qozi Abdurashid Ibrohimov (1857-1944) Butunrossiya musulmonlarining II s'yezdida imperiya hududidagi musulmonlar istiqomat qiladigan mintaqalarga muxtoriyat berilishi talabini yoqlab chiqqanidan keyin boshlandi. Abdurashid Ibrohimov o'z atrofiga Qozonning yoshlarini to'pladi. Ular nashr etayotgan va o'zining "Ulfat" gazetasi orqali o'z siyosiy qarashlarini keng targ'ib qildi.²² Voqyealarning bu tartibda keskin avj olishiga qarshi chiqqanlardan biri Gasprinskiy edi. Gasprinskiy bilan Abdurashid Ibrohimov orasiga sovuqlik tushdi. Ular o'z nashrlari sahifalarida bir-birlarining fikrlarini tanqid etuvchi maqolalar bera boshladilar.²³

---

²⁰ Makhmudh'adja bin Behbudh'adja 1909.

²¹ Госманов 2006, 116-117.

²² Хабутдинов 2009.

²³ Abdirashidov 2008, 199-200.

Abdurashid Ibrohimov hamda Qozon yoshlarining yetakchilaridan bo'lgan Ayoq Is'hoqiy (1878-1954) atrofida jamlangan yosh musulmonlar orasida sotsialistlar paydo bo'ldi va ular o'zlarini "sotsialist-avtonomistlar" deb atay boshladi va asosiy maqsad va g'oyalari bo'lgan "hurriyat-i shaxsiya"ni targ'ib qildilar. Ushbu maqsadlariga qarshi bo'lganlarni (masalan, Fotix Karimiy, Ismoil Gasprinskiy) nodonlikda aybladilar.²⁴

Gasprinskiy Abdurashid Ibrohimovdan farqli ravishda, birinchi navbatda musulmonlar uchun faqatgina diniy muxtoriyat berilishi va musulmonlar o'z diniy, o'quv ishlarini diniy muxtoriyat asosida tashkil etiladigan "Mahkama-i shar'iy"lar vositasida boshqarishini nazarda tutuvchi siyosat tarafdori edi. Gasprinskiy siyosat sohasidagi ishlarni tadjrijiy tarzda olib borishini yoqlab chiqdi. Orengubrgda nashr qilingan "Vaqt" gazetasining muharriri Fotih Karimiy (1870-1937) uning bu davrdagi siyosiy faoliyatiga baho berar ekan, Gasprinskiy "siyosiy inqiloblar vaqtida musulmonlar uchun mo'tadil bir yo'l ta'qib etish xususida xizmat qilganlarning biri" bo'lganini ta'kidlaydi.²⁵

Ismoil Gasprinskiy va uning maslakdoshlari har bir millat yuridik shaxs maqomda bo'lishi hamda o'z iqtisodiy muassasalari (banklar, kooperativlar va boshq.), avtonomlashgan ta'lim tizimi, madaniy va xayriya tashkilotlariga, shuningdek, siyosiy strukturasiga ega milliy-madaniy muxtoriyat konsepsiyasini ilgari surdi.²⁶ 1905-yil 15-avgust kuni Makarya yarmarkasida (Nijniy

---

²⁴ Исхакый 2005, 27-30; 55-58.

²⁵ "Ismā'īl bīk Ğasprinskiynig wafāti" 1914.

²⁶ Хабутдинов 2002, 87.

Novgorod) Butunrossiya musulmonlarining I s'yezdi bo'lib o'tdi. Unda musulmonlarni birlashtirish va "Ittifoq al-muslimin" Butunrossiya musulmon harakatini tashkil etish to'g'risida qaror qabul qilindi. "Ittifoq" partiyasi hamda musulmon liberallarning saylovoldi dasturlarining to'liq shakllanishi 1906-yil yanvar oyida Sankt-Peterburgda bo'lib o'tgan Butunrossiya musulmonlarining II s'yezdida amalga oshdi. S'yezd "Ittifoq" dasturi to'laligicha muhokama qildi. Dastur barcha dinlar va millatlar tengligini ta'minlovchi konstitutsiyaviy davlat yaratishni maqsad qilgan edi. Qonunchilik va sud hokimiyatining tashkiliy jihati kadetlar partiyasi dasturiga hamohang bo'lib, nikoh, taloq va meros masalalari bilan shug'ullanish shariat sudlari zimmasida qoldirildi. Mehnat va yer masalalari ham kadetlar dasturiga mos bo'lib, faqatgina yer fondi mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari nazorati ostiga o'tishi ko'zda tutilgandi. Dasturning "mahalliy muxtoriyat" qismi alohida e'tiborga molik. Unga ko'ra, davlatning barcha hududi viloyatlar, shuningdek, undan quyi darajadagi hududiy birliklarga bo'linishi; majlislar (viloyatlarning vakillik organlari) o'z vakolatlari doirasida qonunlar chiqarish huquqiga ega bo'lishi; umumdavlat miqyosidagi qonunlar bajarilishini nazorat qilish markazdan tayinlangan mansabdorlarga topshirilishi; viloyat aholisining asosiy qismi so'zlashadigan til uning rasmiy tili sifatida tan olinishi, biroq boshqa barcha millatlar ham o'z ona tillarida ta'lim va publitsistik faoliyatni amalga oshirishga haqli bo'lishi kerak edi. Hududiy Muxtoriyat esa Usmonli davlatidagi millatlar tizimi namunasidagi diniy avtonomiya sifatida talqin qilindi. Musulmonlarga diniy markazlar tashkil qilish, diniy

ulamolarni saylash va musulmon jamiyatlarini shakllantirish huquqi berilishi ham nazarda tutildi. Bunga muvofiq, maktab, madrasa, masjid, muqaddas qadamjo, xayriya va vaqf muassasalari tashkil etiladigan muassasalar nazoratiga o'tishi kerak edi. Mashhur tatar ilohiyotchisi Muso Begiev (1873-1949) dasturga yozilgan muqaddimada uning shariat asoslariga mos ekanligini ta'kidladi.²⁷

Behbudiy Gasprinskiy taklif etgan yo'nalishdan biroz farqli "Turkiston madaniy muxtoriyati" loyihasini ishlab chiqdi va uni muhokama qilish uchun davlat Dumasidagi musulmon fraksiyasiga yo'lladi. Ushbu loyiha bir necha yil oldin Gasprinskiyning Istanbulga olib ketilgan arxividan topildi.²⁸ Behbudiy loyihani Dumaga kiritishdan oldin Gasprinskiyning maslahatini olish maqsadida unga yuborgan ko'rinadi. Ushbu loyiha Davlat Dumasiga yuborilgan yoki yuborilmaganligi noma'lum.

Rossiya musulmonlariga "madaniy muxtoriyat" masalasi yevropa sotsialistlari ta'limotidan kirib keldi. Islohotchilar Avstriya imperiyasi kabi rivojlangan shaklga ega demokratik Rossiya imperiyasini ko'rishni istardi. Bu tizim, o'sha paytda Rossiyaga nisbatan anchayin liberal siyosat yuritgan Avstriya imperiyasi tomonidan kam sonli millatlarga asosiy fuqarolik huquqlarini kafolatlar edi. Sotsial-islohotchilarning bunday pozitsiyasi Avstriya sotsial-demokratik partiyasining siyosiy platmorfasi o'z aksini topgan bo'lib, siyosiy boshqaruvning

---

²⁷ Topchibāshev 1906.

²⁸ Kocaoğlu 2001, 436-466.

bunday shakli ilk marotaba avstriyalik marksist Otto Bauer²⁹ tomonidan “madaniy-milliy muxtoriyat”³⁰ loyihasi ko‘rinishida taklif qilingan. Rossiyada amaliyotga tatbiq etilishi ko‘zda tutilayotgan ushbu tizim bir imperiya doirasida fuqarolik tenglik hamda imperiya qo‘l ostidagi xalqlar o‘rtasida federalizm shaklini joriy qilish imkonini berishi mumkin edi.³¹

Gasprinskiy o‘z faoliyatida boshdan oxirgacha o‘ta liberal pozitsiyada harakat qildi. Uning bu pozitsiyada faoliyat olib borganligini Rossiya imperiyasining musulmonlarga nisbatan olib borgan siyosati bilan bevosita bog‘liq ekanligini aytib o‘tish lozim.³² Gasprinskiy 1905-yildan so‘ng bunday pozitsiyada turganligi sababli ko‘plab yoshlarning tanqidiga uchradi. Tanqidchilarning nazarida uning gazetasi mavqei tushdi. Aslida esa “Tarjimon”ning mavqei hech tushmay, ayrim hududlarda obunachilari ko‘paydi.³³ Gasprinskiy tanlagan bu yo‘l bir jihatdan o‘zini oqladi. Oradan bir oz vaqt o‘tib hukumat musulmonlar orasida paydo bo‘lgan turli radikal siyosiy harakatlarga barham berdi. Ko‘p nashrlar berkitildi. Siyosiy maydonga otilib chiqqan yosh musulmon liderlar mamlakatdan ketishga majbur bo‘ldi. Behbudiy faoliyatining tahlili siyosiy jihatdan ham “ustod”i Gasprinskiy izidan ketganligini ko‘rsatadi.

Behbudiyning siyosatga doir nazariy qarashlari uning “Kitob-i muntaxab-i jug‘rofiya-i umumiy va namuna-i jug‘rofiya”

---

²⁹ Bauer 1907.

³⁰ Davis 1967.

³¹ Blaut 1987, 146.

³² “Maktubāt-i hufya” 1905.

³³ “Til va lisān yili” 1906.

darsligida, “Duma va Turkiston musulmonlari”, “Xayr ul-umuri avsatuha”, “Muhtaram samarqandiylarg‘a xolisona arz” va shu kabi maqolalarida o‘z ifodasini topgan. Xususan, “Kitob-i muntaxab-i jug‘rofiya-i umumiy va namuna-i jug‘rofiya” darsligida Behbudiy dunyoda mavjud bo‘lgan davlat boshqaruvi usullari haqida mufassal ma’lumot beradi.³⁴ Gasprinskiy “Tarjimon”ning ilk yillarida o‘quvchilarini ayni masala bilan tanishtirgan edi.³⁵ Behbudiyning “Idora-i mustaqilla”, “Idora-i mashruta”, “Idora-i jumhuriyat” va “Millat majlisi” borasidagi ta’riflari Gasprinskiy ta’riflari bilan juda yaqin.

Behbudiy XX asr boshidagi Turkistonning yirik siyosiy arbobi³⁶ sifatidagi qarashlari Gasprinskiy fikrlari bilan hamohang bo‘lganligini yana bir dalili sifatida uning sotsializmga bo‘lgan munosabatida ko‘rinadi. Behbudiy o‘sha yillari sotsialistik ta’limotni keskin rad etgan Butunrossiya musulmonlarining partiyasi “Ittifoq al-muslimin” va ushbu partiya birgalikda faoliyat olib borishga kelishgan kadetlar partiyasi qarashlarini ma’qul ko‘rgan.³⁷ Begali Qosimovning fikricha, Behbudiyning sotsialistik ta’limotga qarshi fikrlari ustoz Gasprinskiyning “Mazhab-i ishtirokiyun”ni qattiq tanqid qilgan asarlari³⁸dagi mulohazalari³⁹ga tayanadi. U ham Gasprinskiy kabi sotsializmni zo‘ravonlik

---

³⁴ Makhmūdḥ^wadja Behbūdī 1906a, 243-245.

³⁵ “Turli uşul-i ḥukūmat (va Ingiltarra millat majlisi)” 1885.

³⁶ Qosimov 2002, 227.

³⁷ Behbūdī 1906.

³⁸ Ğasprinskī 1302; “Sotsializm yāki mazḥab-i ishtirākiyūn” 1906; “Mazḥab-i ishtirākiyūn” 1906; “Ishtirākiyunin qawā‘id-i aşliyalari” 1906; Ismā‘il 1906b.

³⁹ Karimov 2005, 40-52.

hisobladi, ijtimoiy tenglikni adolatsizlik deb bildi.⁴⁰ Behbudiyga ko'ra, sotsialistik mafkura nafaqat foydasiz, balki juda zararli. Sotsialistlarning oila, shaxs va ijtimoiy tenglik borasidagi fikrlari musulmonlar uchun shariat yuzasidan umuman to'g'ri kelmaydi.⁴¹

Begali Qosimov imperiya musulmonlari, xususan, Turkiston o'lkasining taraqqiy millat qatoriga qo'shilishi va oxir-oqibat mustaqillikka erishish yo'lidagi kurashda Behbudiyini Gasprinskiy bilan bir maslakda bo'lganini ta'kidlaydi. Bu maslak Gasprinskiy taklif etgan "murosa yo'li" bo'lib, ruslarning hamda ularning madaniyati yutuqlari yordamida ma'rifatga erishish, va eng asosiysi, bu yo'lda milliy xususiyatlarni yo'qotmaslikni talab etadi.⁴² Gasprinskiy bu haqdagi fikrlarini 1881-yili nashr etgan "Russkoe musul'manstvo" (Rossiyada musulmonchilik) nomli asarida ilgari surgan va keyingi faoliyati uchun dastur sifatida qabul qilgan edi. Behbudiyning rus tilini o'rganish va rus madaniyatidan istifoda etish borasidagi fikrlarini uning ko'plab maqolalarida uchratish mumkin.⁴³

Behbudiy Turkiston xalqlarining taraqqiyotini faqat ta'lim emas, balki uning siyosiy mavqei to'la o'zgarishiga bog'liqligida ko'rdi.⁴⁴ Behbudiyga ko'ra, har bir millat o'z haq-huquqini siyosiy harakatlar va birdamlik bilan qo'lga kiritishi mumkin.⁴⁵ Behbudiyning siyosiy qarashlari bu jihatdan yana bir turkistonlik

---

⁴⁰ Karimov 2005, 50.

⁴¹ Behbudiy 1906.

⁴² Karimov 2005, 42.

⁴³ Masalan, qarang: Makhmudh'adja 1913b; Makhmudh'adja bin Behbudh'adja 1911.

⁴⁴ Алимова, Рашидова 1998, 16.

⁴⁵ Behbudiy 1917.

jadidchilar, xususan toshkentlik ziyolilar yetakchisi Munavvarqori Abdurashidxonov (1878-1931) fikrlaridan keskin farq qiladi. Munavvarqori millat haqqini qo‘lga olishi uchun qonli kurash olib borishi tarafdorlaridan edi.⁴⁶ Behbudiy esa bu yo‘l bilan ozodlikka erishish tarafdori emas edi. Chunki zo‘ravonlikka asoslangan siyosiy kurash oqibatida rus hukumati musulmon islohotchilari tomonidan katta qiyinchilikla bilan amalga oshirilayotgan har qanday ish yo‘q qilinishi yoki ta‘qiqlanishi mumkin edi. Bu esa Gasprinskiy boshchiligida amalga oshirilayotgan islohotlarni butunlay yo‘qqa chiqarishi mumkin edi.

Behbudiy Gasprinskiy faoliyatiga juda yuqori baho beradi. Unga “ustod”⁴⁷, “hazrat”⁴⁸, “muxlisingiz”⁴⁹ kabi so‘zlar bilan murojaat qiladi. O‘z navbatida Gasprinskiy ham Behbudiyni “fazilatlu muftiy”⁵⁰, “ulamo-yi munavvaradan”⁵¹, “ulamo-yi asriyundan samarqandli muftiy”⁵² kabi epitetlar bilan ta’riflaydi. Behbudiy Gasprinskiy bilan bir necha marotaba ko‘rishdi. Ularning birinchi uchrashuvlari qachon va qayerda bo‘lganiga dalillar yo‘q. Shunday bo‘lsada, ularning birinchi uchrashuvlari 1906-yil 15-avgustda Nijniy Novgorodda o‘tgan Butunrossiya musulmonlarining III s‘yezdida bo‘lgan, deb taxmin qilish mumkin. Ayrim tadqiqotlarda ularning birinchi uchrashuvi Behbudiyning 1904-yildagi Rossiya bo‘ylab qilgan sayohati

---

⁴⁶ Munawwarqāri 1917.

⁴⁷ Makhmūdḥ^wadja bin Behbudḥ^wadja 1909, 21.

⁴⁸ Samarqand qāzilaridan Behbūdi 1906.

⁴⁹ Makhmūdḥ^wadja bin Behbudḥ^wadja 1909, 21.

⁵⁰ Ismā‘īl 1911.

⁵¹ Ismā‘īl. 1908.

⁵² “Samarqand ġazīṭasi” 1913.

davomida bo'lganligi ham ta'kidlanadi.⁵³ Lekin bu faktni tasdiqlovchi dalillar yo'q.

Behbudiy s'yezdda ishtirok etish uchun Orenburg, Moskva, Peterburg va Qozon shaharlari orqali Nijniy Novgorodga boradi.⁵⁴ Anatoliy Pyaskovskyga ko'ra, Behbudiy ushbu s'yezdda turkistonlik vakillarning boshlig'i sifatida qatnashdi va Turkistondagi vaziyat va musulmonlar ahvoli borasida ma'ruza qildi.⁵⁵ S'yezdda qatnashgan turkistonliklar delegatsiyasi s'yezd prezidiumi a'zolariga ziyofat berdi va ziyofat davomida Turkistonga oid turli masalalar muhokama qilindi. Gasprinskiy ziyofat davomida muhokama qilingan masalalardan bittasini alohida ko'rsatib o'tadi va: "Turkiston viloyatida vaqf, maktab va madrasa ishlari islohga muhtojligi hamda diniy ishlar viloyat boshqarma (oblastnoy pravleniya)lar tasarrufidan hamda inspektorlarning aralashuvidan xoli qilinib, bu ishlarni boshqarish uchun "mahkama-i islomiya" ta'sisi zarur"ligi birinchi darajali vazifalardan ekanligi majlis ishtirokchilari tarafidan ma'qullanganligini aytadi.⁵⁶ Bu yuqorida aytib o'tilganidek, Gasprinskiy ilgari surgan avtonom tuzilmaning bir qismi edi. Gasprinskiyning rejasiga ko'ra Rossiya musulmonlari uchun bunday "mahkama-i shar'iyalar" to'rt yerda tashkil qilinishi va ularni birlashtiruvchi umumiy idorasi bo'lishi kerak edi.⁵⁷

---

⁵³ Алимова, Рашидова 1998, 23.

⁵⁴ Махмүдх'аджа Бебүдї 1914.

⁵⁵ Пясковский 1958, 559.

⁵⁶ "Turkistān ishlari" 1906.

⁵⁷ Хабутдинов 2002, 116.

I Davlat dumasidan soʻng Turkistondan deputat saylanishi taʼqiqlandi. Bu taʼqiq dumada Turkistonga oid masalalarning muhokamasini deyarli chetga chiqarib qoʻydi. Turkistonliklar siyosiy masalalar muhokamasidan ajratilib qoʻyildi. Dumadagi musulmon fraksiyasi turkistonliklarning asl holatlarini va istaklarini bilish uchun viloyatga oʻz vakillarini yuborishga qaror qildi. 1910-yili Rossiya davlat Dumasi Musulmon fraksiyasi aʼzosi, qozonlik huquqshunos Sadri Maqsudiy (1878-1957) Turkistondagi musulmon aholisining muammolari, istak va talablarini hamda ularning ahvoli bilan yaqindan tanishib oʻrganish maqsadida Turkistonga safar qildi. Lekin mahalliy rus maʼmuriyatlari aholini u bilan uchrashib, majlis oʻtkazish va oʻz muammolarini muhokama qilishga ruxsat bermadi. Shu sabab Sadri Maqsudiy oʻz safari davomida faqatgina rasmiy maʼmuriyat vakillari bilan uchrashib vaqf, maktab, yer, soliq, qozilik ishlari hamda musulmonlarning rasmiy taʼtil kunlariga oid masalalarni muhokama qilish bilan cheklandi. Behbudiyning maʼlumotiga koʻra, aholi deputat bilan bir majlis oʻtkazish uchun Samarqand shahar polimeystriga murojaat qilgan, lekin ruxsat berilmagan. Shu sababdan, Behbudiyga koʻra, “shaharning qoʻrqoq boylari” Sadri Maqsudiy bilan koʻrishish va suhbat qilishga jurʼat qila olmaganlar.⁵⁸ Turkistonliklarning bu kamchiliklari tufayli yuqorida aytilgan masalalar oʻz yechimini topmadi. Behbudiy 1917-yili ham

---

⁵⁸ Makhmūd^hadja Behbūd^hadja 1910.

ayni “mahkama-i islomiya” masalasini yana kun tartibiga qo‘ygani bunga dalil bo‘ladi.⁵⁹

Gasprinskiy musulmonlarning siyosiy haqlari o‘z qo‘llariga berilgan taqdirda ham rus tili, rus qonunlari va eng asosiysi, zamonaviy bilimlarni yaxshi bilmaslik bu imkoniyatni yo‘q qilishi va “bir rus to‘rasi 40 mullani qo‘y kabi” orqasidan olib yurishda davom etishini uqtirishga, mahalliy musulmonlar ko‘zini ochishga harakat qiladi.⁶⁰ Musulmon aholisi eski maktablarni tezroq isloh qilmas, ularda diniy bilimlar qatori dunyoviy ilimlarni ham o‘qitishni keng yo‘lga qo‘ymas ekan siyosat tugul oddiy muomalada ham o‘z haqqini talab qila olmasligi ayon edi. Eng asosiysi, yangi usul maktablarini tamomlagan iqtidorli o‘quvchilarni turli gimnaziyalar, kasb-hunar maktablari va universitetlarda tahsil uchun yuborilishi Gasprinskiyning yuqoridagi aytgan muammolarni asta-sekinlik bilan hal qilishi mumkin edi. Oliy ma’lumotga ega musulmon vakillari qanchalik ko‘p bo‘lsa aholining savodi ham shu qadar oshib borishini o‘ylagan jadidlar oldida rus, turk va Yevropa universitetlariga talaba yuborish masalasi uzil-kesil hal bo‘lmadi. Talaba yuborish uchun yetarli miqdorda mablag‘ yo‘q edi. Shu sabab, Gasprinskiy ta’kidlaganidek, savodi yo‘q omma o‘ziga berilgan istalagan siyosiy erkinlik va buning ortidagi imkoniyatdan to‘laqonli istifoda qila olmas edi. Asosiy masala – millatning ma’rifatli, o‘qimishli bo‘lishiga bog‘liq edi.

---

⁵⁹ Алимова, Рашидова 1998, 20.

⁶⁰ “Turkistān ishlari” 1906.

Shuning uchun ham jadidlar, xususan Behbudiy eʼlon qilgan maqolalarining aksariyati Gasprinskiy bir umr taʼkidlagan ilm, kasb, til oʻrganish va maʼrifatli boʻlishga chaqiradi. Bunga juda koʻplab misollar keltirish mumkin. Uning “Sayohat xotiralari”dan tortib “Oyina”, “Samarqand” va boshqa nashrlardagi maqolalarining asosi maʼrifatga targʻibdir. Behbudiy ham Gasprinskiy kabi bu yoʻlda osonlikdan qiyinlikka qarab yurdi. Gasprinskiy gazeta nima⁶¹ ekanligi yoki musulmonchilikda rasm⁶² kabi masalalarni tushuntirar ekan, Behbudiy ham huddi shu yoʻl bilan oʻz oʻquvchilarini gazeta⁶³ bilan bir qatorda ayrim ilmiy istilohlar, geografiya⁶⁴, yer⁶⁵ va boshqa turli mavzularni tushuntirishga urindi. Ayniqsa, Behbudiy bilan Gasprinskiydagi bu kabi fikriy uygʻunliklar adabiy tanqid hamda teatr masalalarida juda yaqqol koʻrinadi. Gasprinskiyga koʻra, “bir adabiy asarning va baʼzan bir inson ishining mohiyatini ochadigan mulohaza va mutolaaga “tanqid”⁶⁶ deb qaralsa, Behbudiy esa “sarroflar pulni, tujjorlar matohni saralaganidek, muharrirlar ham umumiy hol va maishatga taalluqli narsalarni saralaydilarki, boshqa soʻz bilan “tanqid” ataladi”⁶⁷ deb taʼrif beradi. Ularning bu masaladagi fikrlarining davomida ham ayni uygʻunlikni kuzatish mumkin. Gasprinskiy teatrning mohiyatini tushuntirar ekan, “teatr bu bir sayr va tamoshaxonadirki, bor va boʻlgan narsalarni ham,

---

⁶¹ “Ġazīta nadir?” 1883.

⁶² “Rasm, shakl va pīlān” 1898.

⁶³ Behbūdi 1907; Makhmūdh^wadja 1913a.

⁶⁴ Makhmūdh^wadja 1913c; Makhmūdh^wadja 1914c.

⁶⁵ Makhmūdh^wadja 1913d.

⁶⁶ Ismāʼil 1895.

⁶⁷ “Tanqīd saralamaqdur” 1914.

bo'lmagan hollarni ham bayon qiladi"⁶⁸ deydi. Yana bir joyda esa "teatr hunari buyuk hunardir. Teatrxaona – ibrat maydoni, balog'at va fasohat maktabi"⁶⁹ ekanligini yozadi. Behbudiy o'z navbatida "teatr va'z va tanbeh qiladigan hamda zararlik odat, urfning yomon va zararini aynan ko'rsatadi. Hech kimni ayamaydi"⁷⁰ kabi fikrlar bilan uni tushuntiradi. Behbudiyga ko'ra, teatr taraqqiyotning birinchi sabablaridan biri.⁷¹

Behbudiy Gasprinskiy bilan keyingi yillarda ham bir necha marotaba ko'rishdi. Gasprinskiy 1908-yili Turkistonga safar qilar ekan, Samarqandga kelganida to'g'ri Behbudiy tashkil etgan maktabga bordi. Maktabning bosh muallimi Abdulqodir Shakuriy (1875-1943) hamda maktab faoliyati bilan yaqindan tanishdi.⁷² Behbudiyning uyida mehmon bo'ldi.⁷³

Ularning yana bir uchrashuvlari 1912-yil Istanbulda bo'ldi.⁷⁴ Ushbu uchrashuvning mavzusi Turkistonning siyosiy jihatdan tuzilmasi va boshqaruv usuli haqida bo'lganligi Chor oxrankasi bildiruv qog'ozlaridan ko'rinadi. Ma'lum bo'lishicha, Gasprinskiy ham Behbudiy ham uchrashuvga kelgan boshqa turkistonliklarning viloyatda respublika tipidagi boshqaruv usuli

---

⁶⁸ Mulla 'Abbās 1887.

⁶⁹ "Mashaallāh..." 1884.

⁷⁰ Makhmūd^wadja 1914d.

⁷¹ Makhmūd^wadja 1914d.

⁷² Ismā'il 1908.

⁷³ Makhmūd^wadja bin Behbud^wadja 1909, 21. Gasprinskiyning 1908-yili Turkistonga qilgan safaridan maqsadi va Behbudiy bilan uchrashuviga oid fikrlar bilan batafsil tanishish uchun, qarang: Абдирашидов 2011, 225-229.

⁷⁴ Турдиев 1998.

haqidagi tashabbuslarini qo‘llab quvvatlamagan.⁷⁵ Ushbudan Gasprinskiyni o‘zi uchun “ustodi muazzam”, ya’ni “buyuk ustod” deb bilgan hamda o‘zini uning “shogirdi”⁷⁶ hisoblagan Behbudiyning Gasprinskiy bilan siyosiy masalada ham hamfikrligi yana bir bor ko‘rinadi. Shu o‘rinda Gasprinskiy siyosiy masalalarda o‘ta ehtiyotkor bo‘lib, hech qachon shoshmaslik va har bir ishning vaqti kelgunga qadar zamin hozirlash yo‘lidan borganligi⁷⁷ Behbudiyning siyosiy platformasida ham o‘z aksini topganligini kuzatish mumkin. Buning misolini Munavvarqori bilan Behbudiyning siyosiy qarashlaridagi farqlik orqali yuqorida ko‘rib o‘tdik.

Ular yana bir bor va oxirigi marta 1914-yil yoz oylarida Istanbulda ko‘rishdilar. Uchrashuv Behbudiyning Sharq mamlakatlari bo‘ylab qilgan ikkinchi sayohati⁷⁸ boshlarida, Behbudiya ko‘ra, tasodifan bo‘lgan. Balki, tasodifiy ham bo‘lmagandir. U vaqt “Tarjimon”ning muharriri bo‘lgan Gasprinskiyning o‘g‘li Rif‘at Gasprinskiy Behbudiy bilan Qrimda qo‘rishadi va Odessa shahrida uni Istanbulga kuzatib qo‘yadi.⁷⁹ U otasi haqida Behbudiya ma’lumot bergani aniq. Behbudiy bu uchrashuvda “ustod hazratlari bilan yetti soat tanho suhbat” qilganligidan juda mamnun ekanligini yozgan edi. Behbudiy orada bo‘lib o‘tgan suhbat mazmunini keng yoritmaydi. Umumiy tartibda

---

⁷⁵ Турдиев 1998.

⁷⁶ Makhmūdḥ^wadja 1914a.

⁷⁷ Госманов 2006, 232.

⁷⁸ Makhmūdḥ^wadja Behbūdi 1914.

⁷⁹ “Muftī Makhmūdḥ^wadja Behbūdi” 1914.

Turkistonning ahvoli, maktab, gazetachilik, dunyo musulmonlari haqida kechganligini aytib o'tadi.⁸⁰

Albatta suhbat mavzusi o'sha vaqtda Davlat dumasida musulmonlarga oid muhim masalalar muhokamasi yuzasidan bo'lgani aniq. Bu masalalar musulmonlar uchun o'ta muhim bo'lganligidan Butunrossiya Musulmonlarining IV s'yezdini o'tkazish, ish va keyingi qilinadigan harakatlar yuzasidan bir yechimga kelish muhim edi. Bu yig'inning tashkiliy ishlari 1914-yilning boshlaridan boshlangan edi. Gasprinskiy ham ana shu yig'in tashkilotchilaridan biri sifatida bir necha bor Musulmon fraksiyasi a'zolari bilan ko'rishgan va s'yezdga ishtirok etishi lozim edi. Bunday taklif Turkiston vakili sifatida qatnashish uchun Behbudiyga ham kelgan edi. Behbudiy safarga chiqishi sababli unga kelgan savolnomaga batafsil javob yozib Duma Musulmon fraksiyasiga yuborish bilan cheklandi.⁸¹ Ularning ikkisi ham suhbat davomida Butunrossiya musulmonlarining 4-s'yezdi ishida ishtirok eta olmaganlaridan juda afsuslanadi.⁸²

Mahmudxo'ja Behbudiy Turkiston jadidlarining yetakchisi sifatida shakllanishida, uning dunyoqarashi, siyosiy ongi va faoliyatining keng qirrali bo'lishiga, bir tarafdin ijtimoiy-siyosiy muhit, tashqi dunyoda kechayotgan turli jarayonlar ta'sir qilgan bo'lsa, ikkinchi tarafdin bevosita "Tarjimon" va Gasprinskiyning fikr, g'oya va asarlari katta turtki berdi. Bunda, ayniqsa,

---

⁸⁰ Makhmudh'adja 1914b.

⁸¹ Makhmudh'adja Behbudiy 1914; "Mufit Makhmudh'adja Behbudiy" 1914.

⁸² Makhmudh'adja 1914b.

“Tarjimon” gazetasining Behbudiyning dunyoqarashi o‘zgarishi hamda uning musulmonlar ahvolini anglab yetishida asosiy omil bo‘lganligini ta’kidlash lozim.

Behbudiy “Tarjimon” gazetasini 19-asrning so‘ngidan boshlab o‘qiy boshlaganiga qaramay undagi ishtiroki 1904-yil yakunida boshlandi. Gasprinskiy bilan Behbudiy orasidagi ham ma’naviy, ham ma’rifiy, ham siyosiy sohadagi hamkorlik ham aynan shu vaqtdan ildiz otganligini kuzatish mumkin.

Ismoil Gasprinskiyning musulmonlar hayotida amalga oshirilishi lozim bo‘lgan turli yangilanishlarni targ‘ib qiluvchi g‘oya va fikrlarini asosiy taqrqatuvchisi uning “Tarjimon” gazetasi edi. Shu sabab ham bu gazetaning butun musulmon jamiyatiga ta’siri, xususan Turkistonning yangicha fikrlovchi ziyoli qatlamining shakllanishida juda katta ta’sirga ega bo‘ldi. Shu sabab ham Behbudiy boshliq barcha turkistonlik jadidlar Gasprinskiyni o‘zlariga ustod, o‘zlarini esa unga shogird deb qabul qildilar. Ayniqsa, Gasprinskiy “Tarjimon” vositasida butun umr targ‘ib qilgan umumturkiy adabiy tilning “ashaddiy” targ‘ibotchilari ham turkistonlik jadidlar bo‘ldilar. Bu masalada Behbudiy Turkiston aholisi orasida o‘ziga xos sotsiologik tadqiqot ham o‘tkazdi va “Tarjimon”ning “tili” turkistonliklar uchun eng maqbul adabiy til ekanligini e’lon qildi. Gasprinskiy taklif qilgan “o‘rta turkiy til” turkiston aholisi uchun, hatto gazeta o‘qimaydigan qatlam uchun ham tushunishi oson til ekanligi Behbudiy o‘zi o‘tkazgan so‘rovnomasi orqali aniqlashga muvaffaq bo‘ldi. Bu jihatdan olib qaraganda turkistonliklar orasida birinchi bo‘lib Behbudiy

Gasprinskiyning til birligi g'oyasini keng targ'ib qildi va quvvatladi.

Shu bilan bir qatorda, Behbudiy Turkiston uchun "umumturkiy adabiy til"dan tashqari ikkinchi til sifatida fors tilning "o'rta sheva"sini ilgari suradi. Bu bilan Behbudiy Turkistonda she'riyatdagi ikkitillik an'anasini umumadabiyotga ham tatbiq etish fikrini ilgari surdi. Ammo uning safdoshlari bu g'oyani qo'llab-quvvatlamadilar.

1905-yildan siyosiy faoliyatga qadam qo'ygan Behbudiy yana Gasprinskiyning siyosiy platformasini qabul qildi va umrining oxiriga qadar ushbu yo'ldan chekinmadi. Gasprinskiy o'z siyosiy qarashlarida o'ta liberal bo'lishi bilan bir qatorda, juda ehtiyotkor ham edi. Uning bunday yo'l tutishiga sabab, 1905-yil Oktabr oyida chor hukumati tarafidan siyosiy va so'z erkinligini kafolotlovchi Manifest e'lon qilinguniga qadar olib borgan ko'p yillik faoliyati natijasi deb baholash mumkin. Shu sabab ham Gasprinskiy Manifest bergan erkinliklarga ham u qadar ishonmadi va buning oqibatida yangi chiqqan yosh musulmon siyosatchilari bilan u qadar yaxshi hamkorlik qila olmadi. Gasprinskiyning ayni shu pozitsiyasi sabab Rossiya musulmonlari yetakchilari o'rtasida siyosiy masalalarda kelishmovchilik kelib chiqdi va bo'linish yuzaga keldi. Bu davrda Behbudiy Gasprinskiy taklif etgan yo'nalishdan chekinmadi va uning siyosiy platformasini ilgari surishda Turkistondan dastak berib turdi.

Ismoil Gasprinskiy – ustod va Mahmudxo'ja Behbudiy – shogird shaxsiy munosabatlari va ijtimoiy-siyosiy sohadagi

hamkorligi Gasprinskiyning vafotiga qadar juda samarali davom etdi.

Adabiyotlar:

Abdirashidov, Zaynabidin. (2008). Tatar hayatından bin ikinci gece yahut kadı'nın iftirası. *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Sayı / Number: 14, Ocak / January: 193-202.

‘Abd al-Raḥmān Sa’dī. (1923). Behbūdī va uning tegarasīga yīḡilgan yāzūvchilar. *Turkistān*, 10.12.1923.

Baldauf, Ingeborg. (2001). *XX asr o‘zbek adabiyotiga chizgilar*. Toshkent: Ma’naviyat.

Bauer, Otto. 1907. *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*. Vienna: Ignaz Brand.

[Makhmūdḥ^wadja] Behbūdī. (1907). Gazīta nadur? *Tujjār*, 11.11.1907.

[Makhmūdḥ^wadja] Behbūdī. (1917). Haq alinūr, berilmas. *Haqīqat*, 22.

[Makhmūdḥ^wadja] Behbūdī. (1906). “Khayr al-umūri avṣatuhā”. *Khurshīd*, 6.

Blaut, James M. 1987. *The National Question. Decolonizing the Theory of Nationalism*. London/New Jersey: Zed Books Ltd.

Davis, Horace B. (1967). *Nationalism and Socialism: Marxist and Labor Theories of Nationalism to 1917*. New York / London: Monthly Review Press.

[Ġasprinskī, Ismā‘īl]. (1905). Dīl, dīl, dīl. *Tarcūmān*, 103.

- Ġasprinskī, Ismā'īl. (1302). *Avrūpā madaniyatina bīr nazār-i muvāzana*. Konstantiniya: Maṭba'a-i Abū al-Žiyā.
- [Ġasprinskī, Ismā'īl]. (1883). Ġazīta nadir? *Tarcūmān*, 2.
- Ḥājī Mu'īn. (1923). Makhmūdh^wadja Behbūdī". *Uchqun*, 1.
- [Makhmūdh^wadja Behbūdī^wadja.]. (1906). Ḥaḳīqat ḥar tarafdan zuhūr idar. *Tarcūmān*, 48.
- [Ġasprinskī, Ismā'īl]. (1904). I'āna. *Tarcūmān*, 16.
- [Ġasprinskī, Ismā'īl]. (1906). Ishtirākiyunin qawā'id-i ašliyalari. *Tarcūmān*, 67.
- [Ġasprinskī] Ismā'īl. (1906a). 'Umūmiy lisān-i adab. *Tarcūmān*, 37.
- [Ġasprinskī] Ismā'īl. (1911). Bīr taklif yāki sart sūzi majhūldir. *Tarcūmān*, 42.
- [Ġasprinskī] Ismā'īl. (1908). Bukhārāda na kūrdim? *Tarcūmān*, 21.
- [Ġasprinskī] Ismā'īl. (1906b). Mazḥab-i ishtirākiyūn. *Tarcūmān*, 68, 69, 70, 72, 74, 75, 76.
- [Ġasprinskī] Ismā'īl. (1895). Tanqīd yāki ūlcāv. *Tarcūmān*, 44.
- [Ġasprinskī, Ismā'īl]. (1904). Jawāb. *Tarcūmān*, 96.
- Karimov, Naim (ed.). (2005). *Ismoil Gasprinskiy va Turkiston*. Toshkent: Sharq,
- Khalid, Adeeb. 1993. *The politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Tsarist Central Asia*. Ph.D. diss., University of Wisconsin-Madison.
- Kocaoğlu, Timur (ed.). (2001). *The Reform Movements and Revolutions in Turkistan (1900-1924)*. SOTA, Haarlem,
- [Ġasprinskī, Ismā'īl]. (1905). Lisān mas'alasi. *Tarcūmān*, 90.

- Makhmūdḥ^wadja Behbūdḥ^wadja. (1910). Samarqanddan maktub. *Tarcūmān*, 41.
- Makhmūdḥ^wadja Behbūdī. (1906a). *Kitāb-i muntakhab-i jughrāfiya-i ‘umūmī*. Tashkent.
- Makhmūdḥ^wadja Behbūdī. (1906b). Waḥdat-i lisān – dīl birligi. *Tarcūmān*, 61.
- Makhmūdḥ^wadja Behbūdī. (1914). Qasdi safar. *Āyina*, 31.
- Makhmūdḥ^wadja bin Behbudḥ^wadja. (1911). ‘Munozara’ haqida. *Turkistān Vilāyatinig Gazeti*, 73.
- Makhmūdḥ^wadja bin Behbudḥ^wadja. (1909). Turkistānda maktab lisāni. *Tarcūmān*, 14, 21.
- Makhmūdḥ^wadja muftī walad-i Behbudḥ^wadja khatīb. (1904). Pismo iz Samarkanda. *Turkistān Vilāyatinig Gazeti*, 8.
- Makhmūdḥ^wadja [Behbūdḥ^wadja]. (1913a). Gazīta chīst? *Samarqand*, 03.03.1913.
- Makhmūdḥ^wadja [Behbūdḥ^wadja]. (1913b). Ikki til īmās tūrt til lāzim. *Āyina*, 1.
- Makhmūdḥ^wadja [Behbūdḥ^wadja]. (1913c). Jughrāfiyā chīst? *Āyina*, 2, 3, 5.
- Makhmūdḥ^wadja [Behbūdḥ^wadja]. (1913d). Yīr. *Āyina*, 10, 18.
- Makhmūdḥ^wadja [Behbūdḥ^wadja]. (1914a). Ismā‘īl bīk ḥazratlari. *Āyina*, 50.
- Makhmūdḥ^wadja [Behbūdḥ^wadja]. (1914b). Ismā‘īl bīk ḥazratlari ila šuḥbat. *Āyina*, 49.
- Makhmūdḥ^wadja [Behbūdḥ^wadja]. (1914c). Tarīx va jughrāfiyā. *Āyina*, 27, 28.

- Makhmūd^wadja [Behbūd^wadja]. (1914d). *Tiyātr nadūr? Āyina*, 29.
- [Ĝasprinskī, Ismā'īl]. (1905). *Maktūbāt-i hufya. Tarcūmān*, 108.
- [Ĝasprinskī, Ismā'īl]. (1884). *Mashaallāh... Tarcūmān*, 29.
- Kom. (1906). *Mazhab-i ishtirākiyūn (asarlaridan ijmalan istikhraj). Tarcūmān*, 62, 64-66.
- [Ĝasprinskī, Rif'at]. (1914). *Muftī Makhmūd^wadja Behbūdī. Tarcūmān*, 129.
- Mulla 'Abbās. (1887). *Farangistān maktūblari. Tarcūmān*, 4.
- Munawwarqāri. (1917). *Ĥurriyat berilmas, ālinur. Najāt*, 15.
- Qosimov, B. (2002). *Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik. Toshkent: Ma'naviyat*,
- [Ĝasprinskī, Ismā'īl]. (1898). *Rasm, shakl va pīlān. Tarcūmān*, 47.
- [Ĝasprinskī, Ismā'īl]. (1913). *Samarqand ġazītasī. Tarcūmān*, 92.
- Samarqand qāzilaridan Behbūdī. (1906). *Ĥaqīqat ĥar tarafdan zuhūr īdar. Tarcūmān*, 48.
- [Ĝasprinskī, Ismā'īl]. (1906). *Sotsializm yāki mazhab-i ishtirākiyūn. Tarcūmān*, 5.
- [Makhmūd^wadja Behbūd^wadja]. (1914). *Tanqīd saralamaqdur. Āyina*, 32.
- Ismā'īl bīk Ĝasprinskiynig wafāti. (1914). *Turkistān Vilāyatinig Gazeti*, 73.
- [Ĝasprinskī, Ismā'īl]. (1906). *Til va lisān yili. Tarcūmān*, 142.
- Topchibāshev, 'Alimardān. (1906). *Rūsiyā musulmānlari ittifāqinig programmasi. SPb.*
- [Ĝasprinskī, Ismā'īl]. (1906). *Turkistān ishlari. Tarcūmān*, 100.

- [Ġasprinskī, Ismā‘īl]. (1885). *Turli uşul-i ħukūmat (va Ingiltarra millat majlisi)*. *Tarcūtān*, 25.
- Абдирашидов, Зайнабидин. (2011). *Исмаил Гаспринский и Туркестан в начале XX века: связи, отношение, влияние*. Ташкент: Akademnashr,
- Алимова, Дилором - Рашидова, Дилбар. (1998). *Махмудходжа Бехбудий и его историческое воззрение*. Ташкент: Маънавият.
- Госманов, Мыркасым (ред.). (2006). *Исмаил Гаспринский. Историко-документальный сборник*. Казань: Жыен.
- Исхакый, Гаяз. (2005). *Әсәрләр. Ун биш томда. 6. Публицистика һәм әдәби тәнкыйть мәкаләләрә (1902-1914)*. Казан: Татаристан китап нәшрияты.
- Пясковский, Анатолий. (1958). *Революция 1905-1907 годов в Туркестане*. Москва.
- Турдиев, Шерали. (1998). Роль России в подавлении джадидского движения (по материалам архива СНБ Узбекистана). http://www.ca-c.org/journal/13-1998/st_15_turdiev.shtml 15.08.2008 (accessed 20.02.2007).
- Хабутдинов, Айдар. (2002). *Татарское общественное движение в российском сообществе (конец XVIII – начало XX века). Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук*. Казань.
- Хабутдинов, Айдар. (2009). Первый татарский политик. Рашид Ибрагим. <http://kitap.net.ru/habutdinov5.php> (accessed 21.01.2009).

Yaratıcılık ve Dîvân Şiirinde Rakîbten İntikam Almanın Bir Başka Yolu

Metin AKAR*

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi / Recieved: 11 Ağustos / August 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 26 Eylül / September 2020

(Bu makale, itenticate yazılımınca taranmıştır.)

Öz: Dünya edebiyatlarında ve bunun bir parçası olan klâsik Türk edebiyatında, aşk temasını işleyen edebî eserlerin pek çoğunda “âşık, ma‘şûk ve rakîb”ten oluşan bir “triyo” bulunur. Rakîb, bütün edebiyatların seilmeyen klâsik tiplerindedir. Dîvan ve mesnevî edebiyatlarımızda rakîb daima aşağılanır. Bizim edebiyatımızda rakîb en çok “it”e benzetilir. Tahkirde hızını alamayan, öfkesini kontrol edemeyen veya etmek istemeyen şairler rakîbi “it”e benzetmekle kalmamışlar, aynı beyitte bir defa daha “it” kelimesini veya eş anlamlı olan kelimeleri kullanmışlar; daha da ileri giderek içinde “it”, “i, t” ses grubu bulunduran kelimelerden yararlanmışlardır. Bazıları bununla da yetinmeyerek aynı beyit içinde, hakaret sözlerinden başka benzetilen varlığın özelliklerini de zikretmişlerdir. Bu tutum XV ve XVI’ncı asırlarda

---

* **Prof. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. İstanbul / TÜRKİYE. metinakar@aydin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3847-0561>**

yaygın olarak görülmektedir. Daha sonraki asırlarda giderek azalmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Dîvân Edebiyatı, yaratıcılık, rakîb.*

Another Way of Taking Revenge from Rakîb (Rival) in Creativity and Divan Poetry

Abstract: In world literature and as a part of it, in the classical Turkish literature, most of the literary works that deal with the theme, love contain a “trio” consisting of “âşık (*lover*)”, “ma'sûk (*the one who is loved*)” and “rakîb (*rival*)”. “Rakîb” is one of the disliked classical character types of all literatures and it is always humiliated in Divan and Mesnevi literature. In these literatures, “rakîb” is mostly compared to “it (*dog, inferior and corrupt individual*)”. Poets who could not slow down in scorn, control their raging emotions or do not want to control them, not only likened “rakîb” to “it”, they used the word “it” or synonymous words once again in the same couplet. They went even further and made use of words containing “it”, “i, t” sound groups. Some poets were not satisfied with this and in the same couplet, they mentioned the “characteristics of the beings” likened other than the words of insult. This attitude was common in the XV. and XVI. centuries. It gradually decreased in the following centuries.

Keywords: *Divan Poetry, creativity, rival*

Giriş

Klasik Türk Edebiyatında Büyük Sanatkâr Olma Yollarından Biri

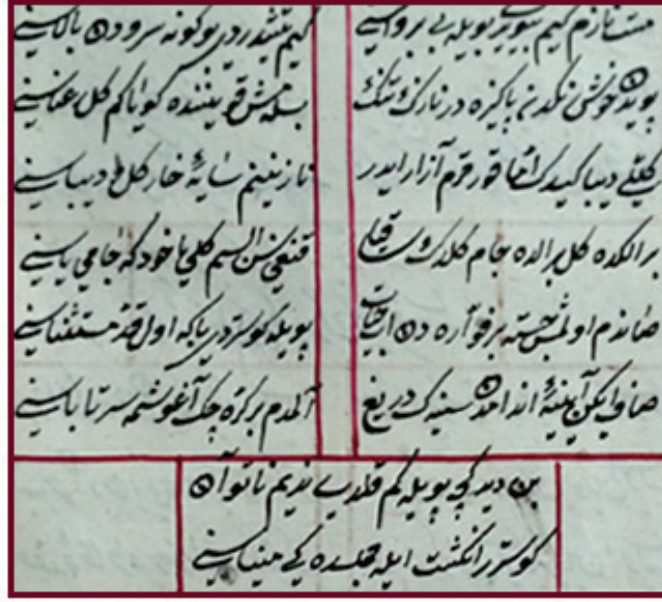
Dîvân edebiyatı bir kurallar ve klişeler edebiyatıdır. Ancak, sanıldığıının aksine şairin tanıtılmayan ve anlatılmayan hürriyet alanları da mevcuttur. Büyük şair, bu kurallar içinde yeni ve güzel bir şey söyleyebilen, yeni ve kabul edilebilir bir ifade yolu ile hürriyet alanını ve şansını kullanan insandır. Bu düşüncemizi şair Nedîm (öl.1730)'in bir gazelinde geçen iki beyit üzerinden açıklayabiliriz. İlk beyit:

Güllü dîbâ giydiñ ammâ korkarım âzâr ider
Nâzenînim sâye-i hâr-ı gül-i dîbâ seni
(Nedîm, 1739: 92^b)

Beytin günümüz Türkiye Türkçesine aktarılması şöyle olabilir: *Çok nazlı [yetiştirilmiş sevgili]m! Üzeri, gül deseniyle süslü, kalın ipek kumaş[tan yapılmış elbise] giydin ama ipek kumaş [üzerindeki] gül [deseninin] diken[ler]inin gölgesinin seni[n nazik tenini] incitmesinden korkarım.*

Dîvân şiirinde sevgili, nâzik, şımarık yetiştirildiği kabul edilmiş klişe güzeldir. Nedîm'in yukarıdaki beytinde de görüleceği üzere “nâzenîn”dir. Gelenek sevgilinin teninin nâzik olduğunu kabul etmiş, Nedîm bu kurala da uymuştur. Buraya kadarki vasıflar her şair tarafından kabul ve tekrar edilmiştir. Nedîm'i diğer şairlerden ayıran ve onu büyük şair yapan husus iki yeni hamlede ortaya çıkar. “Nâzik ten gül ağacı resminin dikenlerinden inciniyor” deseydi bile emsalinden üstün olacaktı. Şair bununla da

yetinmemiş, bir adım daha ileri geçerek, sevgilinin nâzik teninin, ipek kumaş üzerindeki gül ağacı dikeninin resminden değil, diken resminin gölgesinden incinebilecekler. İşte, geleneğin kuralları içinde kalarak, mübalağa sanatına abanmış, farklı, zekice ve güzel iki buluşunu ileri sürmesi onu büyük şair kılmıştır. Aynı şair aynı gazelinde yer alan “*Sandım olmuş ceste bir fevâre-i âb-ı hayât / Böyle gösterdi bana ol kadd-i müstesnâ seni* (Nedîm, 1739: 92^b)” beyti ile de gelenek içinde yenilik, zarafet ve güzellik yaratan bir hayalle emsaline üstün olmuştur. Beyit günümüz Türkiye Türkçesine şöyle aktarılabilir: “*Bir âb-ı hayât fiskiyesinden fırlamış sandım; o [emsallerinden] uzun olan boy'un seni bana böyle gösterdi.*” Bu ifadede, gelenekte uzun boylu olarak kabul edilen güzel mevcuttur. Şairlerimizin asırlarca üzerinde uzlaştığı ve hep ifade ettikleri uzun boy'a Nedîm iki vasıf eklemiştir. Boy, servi, şimşad, fidan, sanavber, narven vb. gibi değil, daha zarif bir buluşla *fiskiyyeden fışkıran su gibi* ince ve uzundur. Nedîm bu buluşla da yetinmemiş, ikinci yenilik hamlesini yapıp suyu içeni ölümsüz kılan, saf, tertemiz, şeffaf *bengüsuya* bezetmiştir. Kural içinde kalıp yeni şeyler söylemek onu büyük kılmıştır. Bu iki beyti birazdan Bâkî'nin haleflerinin yürüdüğü yolda yürüdüğü halde nasıl hamleler yaptığını, büyük olmanın şartlarından birinin kolayca kavranması için örnek olarak seçtik.

Nedîm Dîvânı, yk. 92.

Yukarıda açıkladığımız büyük şair olma, özgürlük alanlarını kullanma ve yaratıcı olma konusunda şairlerimizin hangi yolları izlediğini, bu makalede *rakib* örneğinden hareketle anlatmaya çalışacağız.

Rakib Kimdir?

Makalemizde, ağırlıklı olarak XIV, XV ve XVI'ncı asırlarda eser veren şairlerin rakibi anlatım yolları, tasarrufları ve buluşları dile getirilecektir. Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* adlı kitabında rakib hakkında “Başkalarının menfaatine mani olarak kendi menfaatine çalışan kimseler demektir. Edebiyatımızda engel, düşman, ağıyâr, hasûd, yabancı

gibi mânâlarda kullanılmışlardır.” açıklamalarında bulunur (Onay, 1992: 339).

Klâsik Türk edebiyatı insan tiplerinden birinin adı olan rakîb hakkında önemli bir kitap yazan Ahmet Atilla Şentürk, bu kelimenin sözlük anlamını, *Lügat-i Nâcî, Kâmûs-ı Türkî, Okyânûsü'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsü'l-Muhît, Lügat-i Remzî, Lügat-nâme* ve *Ferheng-i Şu'ûrî, Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*, gibi makbul sözlüklere dayanarak “bir kimsenin sevdiği ile görüşmesine engel olup kendisi için elde etmeğe çalışan” anlamından çok, “başkasıyla aynı şeyi isteyen, rekabet eden” anlamında değerlendirildiğini, ancak bu kelimenin edebî eserlerimizde daha farklı anlamlarda kullanıldığını anlatır; eski edebî eserlerimizde rakîbin “en kısa ifade ile engel teşkil eden herkes” anlamında olduğunu belirtir (Şentürk, 1995: 3, 40). Rakîb aşkla, âşıkla ilgili bir eleman olduğundan araştırmamızı aşk temasının yoğun olarak işlendiği gazel ve musammatlar grubundaki şiirler üzerinde yoğunlaştırdık.

1. Rakîb kime veya neye benzetilir?

Edebiyatımızın beğenilmeyen tiplerinden olan rakîb, incelediğimiz dîvânlara göre, genel olarak it (seg, kelb, köpek), eşek (har), domuz (hınzır, toñuz), karga (zâg) baykuş (bûm), yılan (mâr), akrep gibi hayvanlara, dikene (hâr ve nadiren mugaylân), dev'e, şeytana, ölüme benzetilir. “İt”, bu benzetilenlerin en yaygın olarak kullanılanıdır. Eş veya benzer anlamlı olarak da rakîb kelimesinin yerine *agyâr, adû, müdde'î, düşman* kelimeleri kullanılır. Bu listeleri zenginleştirmek elbette mümkündür.

2. *İt ile Köpek Aynı Şeyleri mi ifade eder?*

Makalemizde daha çok “it” benzetmesi üzerinde durulacağı için bu konuda ayrı bir başlık açmayı uygun bulduk. Türkiye Türkçesinde “it” kelimesi yerine “köpek” de kullanılır. Ama iki kelimenin anlamı arasında nüans olduğu kanaatindeyiz. *Türkçe Sözlük*’te, **köpek** maddesinde, tür adı olan “köpekgillerden” ifadesinden sonra, büyüklük, vücut yapısı bakımından çok cinsleri olduğu, çok iyi koku aldığı, sahibine sadakati bulunduğu ve bekçilik ve avcılık gibi işler için beslendiği, memeli hayvanlardan oluşu; hakaret yollu kullanımlarda “*aşağılık niyetlerle yaltaklanan veya davranışları kötü olan kimse için kullanılan bir söz*” olduğu yazılmıştır (Akalın ve Bşk., 2011: 1498). Aynı sözlüğün **it** maddesinde ise önce “köpek” karşılığı verilmiş, sonra hakaret sözü olarak “*değersiz, terbiyesiz kimse*” anlamı kaydedilmiştir (Akalın ve Bşk., 2011: 1229). Görüldüğü gibi *köpek* ile *it* kelimelerinin tanımlarından, bu türdeki canlıların eğitilmemiş olanına *it* dendiği anlamı ortaya çıkar. Elimizde, bu kanaati doğrulayacak bir başka eser de mevcuttur. Haldun Taner (1915-1986)’in *Keşanlı Ali Destanı*’nın dokuzuncu tablosunda yer alan Zilha’nın “Şamama Şarkısı”nda, insan nazarında, eğitilmiş ve soylu köpeklerin sokak köpeklerinden farklı statüsü olduğu gayet güzel ortaya konmuştur (Taner, 1964: 74-76). Aynı nüansı, Sürûrî (1752-1814)’nin Şeyh Gâlib (ö.1799)’i hicvettiği şiirinin ilk beytinde de görüyoruz:

Bilmem ey menhûs adın Es‘ad mıdır Gâlib midir;
Zâtını ta‘rîf kıl kimsin kime mensûbsun? (Sürûrî,
1803: 63)

Bu beyitte geçen *menhûs*, uğursuz ve **uyuz** anlamları taşır. Bilindiği gibi uyuz, daha çok sahipsiz ve sokakta yaşayan köpeklerde görülür. Es'ad ile Gâlib kelimelerinde, mahlaslarda görülen “yâ-yı mensûbiyet” bulunmamaktadır. Yani Gâlib kimseye bağlı değildir; sahipsizdir. Sürûrî, Gâlib'e üstü kapalı olarak “sokak köpeği, sahipsiz köpek, it” demektedir (Akar, 1994: 243-245).

Bu eş veya yakın anlamlı kelimelerin kullanılışı da sanatçıların ahlâk anlayışına, sosyal statüsüne, bu sözleri kullanacağı zamandaki psikolojik durumuna göre değişebilmektedir. Ayrıca yazı dillerimize, lehçelerimize, ağzlarımıza ve bunların tarihî derinliklerine indikçe kullanımında da özellikler görülmektedir. Prof. Dr. Hasan Eren, Orta Türkçede köpek kelimesi olmadığını, Eski Kıpçakçada çok tüylü köpeklere köpek, çoban köpeğine de it dendiğini, köpek kelimesinin Azerbaycan, Türkmen ve Karakalpak Türkçelerinde bulunduğunu, Özbeklerin de “tüylü, uzun tüylü köpeklere köpek dediğini anlatır. “İt” maddesinde de bu kelimenin Azerbaycan, Türkmen, Kazan Tatar, Balkar, Nogay, Halaç, Tarançi, Şor Türkçelerinde *it*; Tuva ve Saha Türkçelerinde *it*; Nogay Karakalpak Türkçelerinde *yıta*, *yat* şeklinde kullanıldığını; bu kelimenin Eski Türkçeden başlanarak günümüze kadar geldiğini; Orta Türkçede it'in ıt'a döndüğünü; ıt şeklinin en eski şekil olması ihtimalini yazar (Eren, 1999: 257, 196). Anlaşıldığına göre it kelimesi, köpek kelimesine göre daha eski zamanlardan günümüze gelmiştir. Eski edebî metinlerde köpek ve Farsça *seg* kelimelerinin it kelimesine göre daha az kullanılmasının aslî sebebi de bu olsa gerektir.

3. *Bâkî'den Önce Yaşayan Bazı Şairlerde Râkîbin "it"e Benzetilmesi*

Okuyup incelediğimiz dîvân ve mesnevîlerin bizde uyandırdığı kanaate göre rakîb, eski şiirimizde en çok *ite* benzetilmiştir. Genellikle de rakîb *ite* benzetildikten sonra, başka "it" kelimeleri üretilir. Bu iş, ya it'i hatırlatan, başka kelimelerin içinde yer alan "i,t" ses tekrarları ile; veya itmek fiilinin "it"i ve "it-" fiil köküne gelen ve vokalle başlayan çekim ekinden dolayı tonlulaşıp "id"e dönüşen kısmı ile yapılır. Bazen rakîbin *ite* benzetildiği *it-* fiilinin çekimli hâlleri ile de gösterilir.

Rakîbin *ite* benzetilmesinin, Bâkî'den önce yaşayan veya ömrünün bir bölümü XVI'ncı yüzyılda geçen şairlerden bir kısmının dîvânlarında görülen şekillerini şöyle sıralayabiliriz:

Ahmedî (öl.1413): Ahmedî Dîvânı'nda beş defa agyâr, üç defa rakîb, birer defa da sufi, hasım, düşman ve müdde'î kelimesi bulunan beyitlerin varlığını tespit ettik. Bunlardan sadece üç tanesi bizim istediğimiz vasıftadır:

İder-ise cemâlûni gözden **rakîb** dûr
Yüzüñ hayâli **g**itdügi cândan hayâl ola (Akdoğan,
tarihsiz: 135)

Getür sâkî içelüm câm-ı bâde
Ko **sûfî** sözünü **it** işi 'avdur (Akdoğan,
tarihsiz: 384)

Dostlıh mıdur bu kim benden yüzüñ döndüresin

Bini gam-gîn **düşmeni** şâdân **idersin itmegil**

(Akdoğan, tarihsiz: 449)

Seyyid Nesîmî (öl.1404): Seyyid Nesîmî Dîvânı'nda rakîb, (bir beyit hariç), ite değil, onun eş anlamlısı sayılabilecek *müdde'î, dîv, şeytân, agyâr, düşmene* benzetilen 21 beyit mevcuttur. Bunların hiçbirinde aradığımız özelliğe rastlamadık.

Şeyhî (öl.1431): Mustafa İsen ile Cemal Kurnaz tarafından yayımlanan *Şeyhî Dîvânı*'nda rakîb veya onun eş anlamlısı olan kelimeler bulunduran 12 beyit vardır. Bunların “it” bulunduranlarında “i,t”, “it” ve “it-fiili kökündeki “t”den sonra ünlü ile başlayan bir ek gelince tonlulaşmış hali olan “id” tekrarlarına rastlamadık (İsen ve Kurnaz, 1990: 97-297).

Karamanlı Nizâmî (öl. 1464): Nizâmî, daha çok gazelleri ile tanınmış bir şairdir. Bazı tezkireciler onu gazelleri bakımından Şeyhî ve Ahmed Paşa ile kıyaslarlar ve Nizâmî'yi daha başarılı bulurlar. Bu hüküm gerçeği yansıtmaz. Çünkü Nizâmî, başta Ahmed Paşa olmak üzere Şeyhî, Atâyî, Ulvî, Safâyî gibi şairlere nazireler yazmış, bunların etkisinde kalmış bir şairdir (İpekten, 2020: 14, 17-28). Bu sebeple, aşağıdaki beyitlerden de anlaşılacağı üzere özgün buluşları yoktur. Nizâmî'nin divanında elli beyitte rakîb, bir yerde agyâr adı geçmektedir. Seçilmiş örnekler:

Gamzeñ çü **rakîb** ile olam kasd-ı dil **itmez**

Agzı ne kadar cust ise **it**den hazer eyler (İpekten,
2020: 136)

- İ**tine kulluk **it** kûyuñ dilerseñ
İbâdet **idene** cennet olur ecr (İpekten,
2020: 139)
- Ba**glamaz **it**leri yerine Nizâmî seni yâr
Anı âdem yerine merdüm-i câhil **baglar** (İpekteni,
2020: 143)
- İ**demez dirsın **rakîb** ile Nizâmî beni sayd
Çünkü âhûsın ya sen **it** ile avlanmaz mısın (İpekten,
2020: 187)
- N'ola ta'zîm **idüp** ol yâr Nizâmî kulına
Ger mahallem **iti** dir ise mahallî mi degül (İpekten,
2020: 175)
- Ey Nizâmî **it**leri **talar rakîbi** hod n'olur
Âşinâdan hayr gelmez ne umarsın yâddan (İpekten,
2020: 193)
- Ka**pingda **rakîbinge talat**ma bizi hânım
Zîrâ ki harâm **it**di Hudâ sayd-ı Haremni (İpekten,
2020: 219)
- Her gice **itüñ** gibi yâr işigüñ yaşdanuram
Elüne **taş** aluban **taşlamaga** mı başladuñ (İpekten,
2020: 168)

Yâben tıram **kapu**nda yâ **râkîb**ün
Ki bir yerde sığışmaz iki **ulu** (İpekten,
2020: 195)

Cem Sultan (23.XII.1459-25.II.1495): Cem Dîvânı'nda sadece iki beyitte aradığımız özelliklere rastladık:

Kendüzini yig görürmiş kûyuñ **it**inden **rakîb**
Yâ dahı ne hayr umarsın ol **seg**-i hod-bînden (Ersoylu,
1989: 178)

Nice teşbîh idem **rakîbe segi**
Ol hod âdem-durur bu **ite** nazar (Ersoylu, 1989: 86)

Ahmed Paşa (öl.1497): Dîvân'ında rakîb kelimesi geçen 60 beyit mevcuttur. Ama bunların hepsinde, yukarıda saydığımız vasıflar yoktur. Uygun olanları şunlardır:

Ben kulını redd **idüb** kılur **rakîb**ini kabûl
Âşinâsın yâd **idüb** bîgânesin hem-râz **ider** (Tarlan,
1966:188)

Şerm-sâr **itdi** nigâra **seg**-i kûyuñ beni kim
Her ne vaktin ki gelürsem **ider** âgâh seni (Tarlan, 1966:
320)

İtlerümle işigümde âşinâ olsun dimiş

‘Ömri çoğ olsun ki baña lûtf **idüb** i‘zâz **ider** (Tarlan, 1966:
188)

Her **hâr** ile sen sohbet **idersin** dün ü gün ben
Derdüñ **iderem** mûnis-i cân yandum elinden (Tarlan,
1966: 271)

Bir **rakîb itdüñ** karîb ü biñ ‘abîd **itdüñ** ba‘îd
İşidüb düşmen güler ben aglaram a döstum (Tarlan, 1966:
261)

Biz seni medh **iderüz** sen bizi zemm eyle **rakîb**
Eyü yavuz ne kim **itdükse** yolumuza gele (Tarlan, 1966:
310)

Gel varma otağına **rakîbin** ki bilirsin
İt olduğı yere melek **itmez** güzer ey dost (Tarlan, 1966:
134)

İtlerümle işigümde âşinâ olsun dimiş
‘Ömri çoğ olsun ki baña lûtf **idüp** i‘zâz **ider** (Tarlan1966:
188)

Gel varma otağına **rakîbüñ** ki bilürsin
İt oldugı yire melek **itmez** güzer ey dost (Tarlan,
1966:134)

İncinür benden mahalleñ **it**leri

İtdüğüm efgân elinden el-gıyâs (Tarlan, 1966:139)

Sulha yir yokdur ölürseñ dahi ey **bed-hû rakîb**

Üstühânũ saf dutub ceng **id**iser şatranc-vâr (Tarlan,
1966:165)

Hâr-ı belâya sabr ider illâ ki **id**imez

Zâg-ı rakîbe bülbülũ ey gül-'izâr sabr (Tarlan,
1966:170)

Her dem **rakîbi** gönflüm içinde añdugum bu kim

İssın ağırlayan **it**ine üstühân virür (Tarlan, 1966:
186)

Çün tulû' **it**di kaşuñ ayı **rakîbi eyle bend**

Lâ-cerem görünse mâh-ı rûze **şeytân** bağlanur (Tarlan,
1966: 190)

Karîb **it**me **rakîbi** halvetũne

Meleksin hem-demũñ **şeytân** yaraşmaz (Tarlan, 1966:
195)

Ol hokka-leb **rakîbe** ki söz gevherin açar

Şeytânı gayb sırrına hem-râz **id**er dirîg (Tarlan, 1966:
212)

‘**Akreb rakîb**üñ şerrini ‘uşşâkdan def’ **itmege**
Ey şûh gözlü şâh-ı gül ol hûşe-i reyhâmı sun (Tarlan, 1966:
266)

Ol gamze-i hûn-rîz ile kâsd **itme rakîbe**
Bunuñ gibi kılıc ile **toñuz** mı çalarsın (Tarlan, 1966:
267)

Men‘ **idermiş müdde‘î** mihr-i ruhından Ahmed'i
Göze göz *îmâna kâsd eyler* mi **şeytân** olmayan (Tarlan,
1966:269)

Çün **toñuz**lugını terk eylemez ey dost **rakîb**
Ben **itüñe** anı göster ki temâşâ göresin (Tarlan, 1966:
270)

Kâmetin sordum **rakîbe** işidüb dil-ber didi
Ahmed **îblîse** Kıyâmetden su‘âl **itmek** neden (Tarlan,
1966: 273)

Müdde‘î Ahmed için yoluña ölmez dir imiş
Yâr-ı sâdık kani ol **iti yalandur** dimege (Tarlan,
1966: 306)

Ben senden ırağ olduğum işitdi **rakîb**üñ
Şol deñlü sevindi ferahından öle yazdı (Tarlan, 1966:
347)

Eyleme ey **müdde‘î** dil-dâra sen benden gile
Sen bir **itsin** seng atarsam ceng **idersin** seng ile (Tarlan,
1966: 394)

Necâtî Bey (ö.1509): Dîvânında, tarif ettiğimiz özellikleri
gösteren sadece sekiz örneği gördük:

Nice bir yile yanuñca **it rakîb**
Gel bizümle **git** ol **iti** azdır (Tarlan, 1992: 189)

Bezm-gâh-ı ünse vahşet **itmek** için her perî
Ol **rakîb-i** nâ-mülâyim bir kelâm **itmiş** yine (Tarlan,
1992: 398)

Baña da bir dilek **itsün rakîbüñ itinden**
Kapuñda çünkü bir iş bitmez oldu dileksüz (Tarlan, 1992:
252)

Bana da bir dilek **itsin rakîbüñ itinden**
Kapuñda çünkü bir iş bitmez oldu dileksiz
(Tarlan,1992: 353)

Ben gedâ bir kimsenüñ yatır **itin** kaldurmadum
Yar işiginde olan **agyâre n'itdüm n'eyledüm** (Tarlan,
1992: 340)

İt gibi hâr u hacil olsun iki ‘âlemde
Ser-i kûyuñ **itini** bir gören **agyârüñ** ile (Tarlan,
1992: 396)

Yâra bir dikicilik **itdüm** dir idi **seg rakîb**
Keb yonarmış soñra bildüm ol **itüñ** yalanını (Tarlan, 1992:
410)

Miskin rakîbi gamze-i mekkârüñ iy perî
İt itmeyince âdem iken sâhir olmadı (Tarlan, 1992:
418)

İşigüñde kendüye kaldı **rakîbün itlügi**
İtlerün hâr ile Necâfî seyri **ider** yârân gibi (Tarlan, 1992:
431)

Yine uşşâka **dilin çıktı kudurduñ** mı **rakîb**
Bilirüz böyle **ulur seg** kim ola divâne (Tarlan,
1992: 380)

Mesîhî (öl.1512): Beş beytinde rakîbi ite veya kötü bir varlığa
benzettikten sonra fazladan bir veya iki “it” hakareti eklemiştir:

Seg-i kûyüña ‘âk olma **rakîbâ**
İtâle itme kendüden uluya (Mengi, 1995:
273)

Görüp **rakîb**üñ ile ben nice dirildüğümi
Sokakda mürde-i **seg**ler bize tebessüm **ider** (Mengi,
1995: 170)

Göster **rakîbe** ‘ârif iseñ dâg-ı sîneñi
Bir pâre **itmek** ile ol **itüñ** femini dik (Mengi, 1995: 204)

Rakîbi görüp âh **itdük** kapuñda
Ca ‘alñâhâ rücûmen li’ş-şeyâtîn (Mengi,1995:234)

Gösterdi beni dün gice bir iki **rakîbe**
Ol âhûya n’**itdüm** ki beni **it**lere virdi (Mengi, 1995: 286)

Tâcîzâde Ca‘fer Çelebi (1452-1515): Dîvânında rakîb veya eş anlamlısından bahseden otuz beyit olmasına rağmen sadece bir beytinde, iki it, bir it vasfı zikredilmiştir:

Baña göz **itdügüñ** gördi **rakîb-i rû-siyâh ürdi**
Nice **it itdi** gördüñ mi anı ol gamze-i câdû
(Erünsal,1983: 376)

Üsküblü İshâk Çelebi (1464-1536):

Hûb def’ **itdüñ rakîbi** gel saña cânım fedâ
Bir kazâ savduñ begüm **itmez** misin kurbân aña
(Çavuşoğlu ve Tanyeri, 1989: 115)

İshâka **itdügini** senden cüdâ **rakîb**üñ

Hergiz cihânda **itmez** bir dîni ayru kâfir (Çavuşoğlu ve
Tanyeri, 1989: 142)

Ben garîbe dir imiş başıb alup **gitdi rakîb**
Didügi başına ugraya o bed-gûyı görem (Çavuşoğlu ve
Tanyeri, 1989: 225)

İt rakîb uydı ulaşdı beni bed-nâm **itdi**
Göreyin iki cihânda anı bed-nâm olsun (Çavuşoğlu ve
Tanyeri, 1989: 250)

Ol yâr n'ider sohbeta iltüp o **rakîbi**
Bir yire giden bârî müselmân ile **gitsün** (Çavuşoğlu ve
Tanyeri, 1989: 251)

Tîg-i hicrân ile öldür n'ola tek ikide bir
Ol iki yüzlü **rakîb** ile beni bir **itme** (Çavuşoğlu ve
Tanyeri, 1989: 270)

Zâtî (1581-1546): Zâtî, rakîbin, Divan'ında başı aşağı olduğunu, onu utandırdığını ifade eder: *Rakîniñ başı olubdur aşaga / Eyâ Zâtî bizüm dîvânumuzda* (Çavuşoğlu, 1987: 264). Gördüğümüz kadarıyla rakîbe çok şiddetli şekilde hücumlar etmiş, öfkesini pek çok beyitte dile getirmiştir. 4 Numaralı başlığın hemen altında belirttiğimiz rakîbi ifade etmenin bütün şekilleri ve yolları kullanılmış, zengin bir repertuar oluşturulmuştur.

Burada, edebiyat bilimi ile uğraşan bilim adamlarına bir açıklamada ve uyarıda bulunmak isteriz. Ali Nihat Tarlan tarafından yayınlanan *Zâtî Dîvânı*'nın I. cildinde, muhtemelen eser basılırken bir yanlışlık yapılmış, kitabın bir forması tekrar ve bir önceki formanın aynı olarak basılmış, fakat gazel numaraları önceki formada kalınan yerden devam ettirilmiştir. Böylece bu ciltte gazel sayısı, gerçek gazel sayısından fazla olmuştur. Yanlış gazel numarası ikinci ciltte de düzeltilmemiş, yanlış rakamdan itibaren devam ettirilmiştir. İlk iki cildin devamı mahiyetinde olan, Mehmed Çavuşoğlu ile M. Ali Tanyeri tarafından hazırlanıp yayınlanan çalışmada gazel numarası Tarlan'ın kaldığı 1004'ten başlatılarak yanlışlık devam ettirilmiş, 1825'e ulaşılmış, bu yanlış tasarruf sonraki çalışma sahiplerini de yanıltmıştır. Yanılgı, sadece gazel sayısında kalmamış, gazellerle ilgili olarak yapılan istatistik rakamlarında da yanıltıcı olmuştur.¹

---

¹ Bu konuda, Vildan Serdaroğlu'nun *DİA* için yazdığı "Zâtî" maddesi (2013:150-151) ile *Sosyal Hayat Işığında Zâtî Divanı* adlı kitabı (2006:48-49); Sadık Armutlu'nun *Şemû Pervane* adlı doktora tezinden ürettiği makalesinde verdiği istatistik bilgileri (2018: 1952) ile *Doğu Esintileri* dergisindeki "Şuarâ Hocası Mâderzâd Bir Şair: Zâtî" makalesinde naklettiği gazel sayıları (2014: 128); Hakan Yekbaş'ın *Turkish Studies*'te neşredilen "Zâtî Divanında Halk İnançları" makalesindeki rakamları (2009: 1121-1122); Orhan Kurtoğlu'nun *Zâtî Divanı, -Gazeller Dışındaki Şiirler* adlı yüksek lisans tezi (2017:6) ile Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü için yazdığı "Zâtî, İvaz" maddesi (2013:150-151)'deki gazel sayıları yanıltıcı bilgi ve rakamlar olarak zikredilebilir.

Zâtî Dîvânı gazeller kısmındaki rakîb ve bunun eş anlamlısı olan kelimeleri içeren, ayrıca ikinci defa “it” veya “i,t” ses grubu veya benzetilenle ilgili sıfatlar bulunduran beyitleri şöyledir:

Agladugum bu ki sensüz hâlûme **it**ler güler
Dostum **düşmenleri** lutf **it** yiter güldür bana (Tarlan, 1967: 41)

Uçub uçub **g**itdiler seyre **rakîb-i** zag ile
Ol hümâlar veh ki nâ-cins ile pervâz **it**diler (Tarlan, 1967: 156)

Tâli‘i **seg rakîb**üññ veh ki nice **iti** olur
Dir iseñ aña ger **següm** dahı katuñda *oş ulur* (Tarlan, 1967: 325)

Kûyı **iti** yerine çün bagladuñ ey felek beni
Gerdenüme düm-i **seg-i** yârdan **it** kılâdeyi (Çavuşoğlu ve Tanyeri, 1987: 418)

Mînet Hudâya **it**medüñ **it** deñlü i‘tibâr
Siñsiñ mi **rakîb it** gibi karşuñda siñledi (Çavuşoğlu ve Tanyeri, 1987: 441)

Her nişân-ı pây-i **seg** kuyunda bir güldür baña
İtlerüñ âvâzesi feryâd-ı bülbüldür baña (Tarlan, 1967: 41)

Öldürdüğün **rakîb**üñi ‘âşık sürür yürür
Câna meseldürür bu **iti** öldüren sürür (Tarlan, 1967: 182)

Geçse kûyında **iti a‘dâ**-yi bî-mikdârlar
Hamdülillâh dôt def‘î **it** gibi âzârlar (Tarlan, 1967:
187)

Kande kim görsem **rakîb**üñ aluram gönlin ele
Havf idicek bir kişi **segden** eline **seng** alur (Tarlan, 1967:
281)

Başum için baña cânân rahm **ider** dirmiş **rakîb**
Tigüñi tîz al bile gel başını çal kes düşür (Tarlan,
1967: 390)

Zâtî’yâ leşker-i **rakîb** *uludî*
Anı **it** gibi kırmaz isen *ürer* (Tarlan, 1967: 457)

‘Âşıkâ yârüñ kapusunda **iti** dirseñ **rakîb**
Dâmen-i ‘ırzuñ senüñ çâk **ide** şâyed ol kuduz (Tarlan,
1970: 64)

Ey **rakîb**-i dîv-sîret var beñzer cinnetüñ
Kasr-ı yârı köşkine_ teşbîh **idersin** cennetüñ (Tarlan, 1970:
209)

Görüb bu hâli **seg**ler didi veh veh
Kapuñda **it rakîbi** hôt ulutduñ (Tarlan, 1970: 224)

Dir idi Zâtî kapuñda **rakîbüne ulu**
Eger **it** ile sen âhû gibi şikâr olsañ (Tarlan, 1970: 254)

Yâr işiginde **iti** geçme **rakîbâ** yüri var
İderüz uyduğumuz **iti** hazer eyle uyuz (Tarlan, 1970:
30)

İlâhî aş ile *halvâ bişürmekde* **rakîb** üstâd
Nasîb **it** Zâtî'ye *halvâsı* ile anuñ aşından (Çavuşoğlu ve
Tanyeri, 1987: 23)

Turduğınca **seg rakîb**üñ leşkeri turmaz **ür**ür
Bir kişi ney gibi dem dem nice feryâd **it**mesün (Çavuşoğlu
ve Tanyeri, 1987: 65)

Bu **it rakîbi** neyleyeyim suçı çok didüm
Karşu gelüp didi **seg**-i kûy-ı nigâr ‘afv (Çavuşoğlu ve
Tanyeri, 1987: 135)

Ey dôt minnet eylemezin **seg ‘adû**ya ben
Biñ biñ günâhumı görüb **itse** hezâr ‘afv (Çavuşoğlu ve
Tanyeri, 1987: 135)

Zâhidüñ varma **rakîbâ** hazer **it** da‘vetine

Eşegin yavı kılan varur anuñ halvetine (Çavuşoğlu ve Tanyeri, 1987: 175)

Çâk itmeye **mürâyî**leruñ hırkasın **rakîb**
Ger diş bilerse **it** diş toñuz derisine (Çavuşoğlu ve Tanyeri, 1987: 180)

İçme and ey **gözi cellâd rakîb**uñ başına
Kerem **it** seyf du'âsı hakıçün anı kes e (Çavuşoğlu ve Tanyeri, 1987: 190)

İşiginde o şehüñ **iti dirildüñ uluduñ**
Ey **rakîb** öldüreyin uş seni **it**ler yirine (Çavuşoğlu ve Tanyeri, 1987: 301)

Ah kim dâmen-i nâmûsumı çâk **itdi rakîb**
Seg-i kûyuñ görüben hâlümü veh vâh didi (Çavuşoğlu ve Tanyeri, 1987: 414)

Oldum **rakîbe** hem-hâl **it** hâli hâlüm ey döst
Yollarda mürde **seg**ler hâlüm görüb gülüşdi (Çavuşoğlu ve Tanyeri, 1987: 423)

Rakîbi igne yutmuş **ite** dönmişdür kapusunda
Uluyam dirdi ammâ kim olubdur hâli **it** hâli (Çavuşoğlu ve Tanyeri, 1987: 424)

Yüri hey **seg** dimiş mir'ât-ı hâl-i 'âşîka bakmış
Rakîb-i bed-likâ gördüñ mi 'aynum kendüyi gördi
(Çavuşoğlu ve Tanyeri, 1987: 436)

Ögme ey döst **düşm[e]n[i]** kerem **it**
Baña öğretme gütdüğüm **toñuzı** (Çavuşoğlu ve Tanyeri,
1987: 487)

Ey melek dîv ider insâmı **rakîb-i şeytân**
Hazer **it** yöresine ugrama ol mel'ûnuñ (Çavuşoğlu ve
Tanyeri, 1987: 526)

'**Amrî** (öl.1523-24):

Merhabâ **it**mezsen **it**me döstüm 'uşşâk ile
Cüft olup **agyâr** ile bayram yirin seyr **it**me tek
(Çavuşoğlu, 1979: 95)

Bî-vefâ dirlerse incinme be zâlim yâ nedür
Döstün giryân **iden düşmanların** handân **iden**
(Çavuşoğlu, 1979: 112)

Dîmüm îmânım disem ben saña men' eyler **rakîb**
Dîn için lâbüd **ider** kâfir müselmân ile bahs (Çavuşoğlu,
1979: 44)

'Âşık öldürmek adın nâz komış bir zâlim

Gözüme karşı **rakîbe** göz **ider** nâzlanur
(Çavuşoğlu, 1979: 54)

Dimiş **agyâr** şerm **it** andan kim
Seni ‘Amrî diyen sever diyeler
(Çavuşoğlu, 1979: 183)

Her gülün yanına düşüp yürür elbette **rakîb**
N'idem ol hâr-ı siyeh ekmedüğün yirde **biter**
(Çavuşoğlu, 1979: 68)

Agyâr gamından öle şâdiden ölem ben
Yâd **itse** beni sehv ile güftâr arasında (Çavuşoğlu,
1979: 139)

Ger ölüp hâk-i mezârında **rakîbün** **bite** hâr
‘Amriyâ o gül ucından tolaşur dâmenüne
(Çavuşoğlu, 1979: 145)

İşiginde uludı **itleri** ben hâr oldum
‘Amriyâ gayret-i akrân ile öldüm **girdi**
(Çavuşoğlu, 1979: 157)

Hayretî (öl.1535)

Men‘ **idersin** ‘arz-ı hüsn **itdükce** yâri ey **rakîb**

Hak seni magbûn **ide** sen bizi magbûn eyledüñ
(Çavuşoğlu ve Tanyeri, 1981: 258)

Kabûl **itdûñ** bizi redd **it rakîbi**
İñen yüz virmeseñ ammâ efendi (Çavuşoğlu ve
Tanyeri,1981: 433)

Seg rakîbüñ sözine uyduñ yine uş öyle mi
Bu kadîmî dendeñi **itdûñ** ferâmûş öyle mi (Çavuşoğlu ve
Tanyeri, 1981: 102)

Âdem oldı **uludı** âdeme karışdı **rakîb**
Seyr **ider itlerüñ** ile yine akrân-şekil (Çavuşoğlu ve
Tanyeri, 1981: 288)

Ey **rakîb itdûñ** beni ol nâ-müselmândan cüdâ
Göreyin kim olasın son demde îmândan cüdâ (Çavuşoğlu
ve Tanyeri, 1981: 137)

İtleriyle ey gönül haddüñ degüldür ko cedel
İtme bir dîvânesin erbâb-ı dîvân ile bahs (Çavuşoğlu
ve Tanyeri, 1981: 153)

Yanuma geldi gözüm yaşına rahm **itdi rakîb**
Başuma gör bu sitârem ne belâlar getürür (Çavuşoğlu ve
Tanyeri, 1981: 200)

İt gibi öldürmez iseñ ger **rakîb-i kâfiri**

Dime hîç ey Hayretî meydânda ben de gâzîyem
(Çavuşoğlu ve Tanyeri, 1981: 301)

Ehrimenler sözine uydı meger ey Hayretî

İltifât **itmez** bu ben mûra Süleymânum benüm
(Çavuşoğlu ve Tanyeri, 1981: 311)

Nice mecrûh olmasun ‘uşşâk insâf eyle e

Tîguñi kâfir **rakîb**ünde **idersin** imtihân (Çavuşoğlu
ve Tanyeri, 1981: 352)

Her lâle kim **bitürdi** hâk-i mezâr-ı Mecnûn

Leylânuñ **itlerine** oldu sifâl-i pür-hûn (Çavuşoğlu
ve Tanyeri, 1981: 362)

Söylemez geçdükce beñzer yine geçmişdür **rakîb**

Dôstlar düşman sözi kâr **itdi** geçdi cânuma (Çavuşoğlu
ve Tanyeri, 1981: 387)

İrdüm idi kûyuña men‘ **itmeseydi** ger **rakîb**

Vardum idi Ka‘beye hâr-ı mugaylân olmasa (Çavuşoğlu
ve Tanyeri, 1981: 389)

Fuzûlî (1480 civarı - 1556): Fuzûlî ve Bâkî dîvânlarının karşılaştırılması konusunda bir doktora tezi yazan Songül (Aydın) Yağcıoğlu, “rakîb” ve “ağyâr” kelimelerinden yola çıkarak,

dîvânlarında, Fuzûlî'nin 8 yerde rakîb, 45 yerde ağyâr; Bâkî'nin de 27 yerde rakîb, 28 yerde ağyâr kelimelerinin kullanıldığını; iki şairin ağyârı eşit oranda kullanırken, Bâkî'nin rakîbi daha çok kullandığını ifade eder (Yağcıoğlu, 2009: 330-331). Tezde verilen örneklerde rakîpten değil, daha çok sevgilinin vefasızlığından bahsedilmektedir.

Fuzûlî Dîvânı'nda, rakîb veya rakîbin eş anlamlı olan kelimeleri içeren beyitlerden sadece bir tanesinde, "rakîb" yerine "it" in kullanıldığını, bu "it"ten başka "i, t" sesleri bulunduran üç kelimenin var olduğunu gördük:

İtürme **it**leri âvâzınıñ gönül zevkîn

Yiter kara giceler herze herze feryâd **it** (Akyüz vd., 1990: 150).

Vasfî (XVI. yy.)

Dôstumdur **seg**-i kûyuñ aña vardukca beni

Men' **ider git**mege her dem yapışur dâmenime
(Çavuşoğlu, 1980: 131)

Kasd eyledi ırmaga kapuñdan beni **agyâr**

Seyl **it**di gözüm yaşın ol ırmag arasında (Çavuşoğlu,
1980: 142)

Me'âlî (XVI. yy.):

Ben **itin** hayli riâyet itdüğün gördi bu gün

İtlere virdi yine aldı ol âhûyî rakîb (Şentürk, 1995: 37)

Helâkî (öl.1575-76):

Turmaz yeler **it** gibi **rakîb**üñ meger ey dîst
Sayd **it**mege sen gözleri âhûya segirdür (Çavuşoğlu,
1982: 84)

Rakîb ile kapuñda cengi **ider**ken
Mahalleñ **it**leri ugraşa geldi (Çavuşoğlu, 1982: 179)

Uluram her gice yanına düşüp **it**lerüñüñ
Bilmesün kimse diyü **nâle** vü **efgân**umdan (Çavuşoğlu,
1982: 84)

Yahyâ Bey (öl. 1582)

Ne günâh **it**düm efendüm ki baña kîn **idesin**
Düşmanı şâd **idesin** bendeñi gamgîn **idesin** (Çavuşoğlu,
1977: 480)

Rakîbüñi sever oldum ‘adâvet **idemezin**
Kilâb-ı kûyuña hergiz hakâret **idemezin** (Çavuşoğlu,
1977: 497)

Ri‘âyet ile **rakîbe** mülâyemet **iderin**

Zarâfet ile habîbe münâsebet **iderin** (Çavuşoğlu,
1977: 498)

Cânâna hâlüm aglar **idüm** hâliyâ **rakîb**
Âhum duhânı çıkup **gitse** bir yana (Çavuşoğlu,
1977: 285)

Ben kimem kim vuslatuñ ihsânıma lâyük olam
İtlerüñ âvâzın **işitmek** y[**i**]ter vuslat baña (Çavuşoğlu,
1977: 284)

Beni bî-cân **idüben** **gitdi** **rakîb** ile habîb
Hey meded kûyını seyr eylemege cânım yok (Çavuşoğlu,
1977: 411)

Sîneden cânımı cânânımı benden ayırup
Ey **rakîb** **itme** ecel gibi bu cem'iyeti telh (Çavuşoğlu,
1977: 309)

Sâkî yıkıldı cân-ı meyüñle **rakîb**-i har
N'eylerseñ eyle anı **iti** öldüren sürür (Çavuşoğlu,
1977: 349)

Beni bî-cân **idüben** **gitdi** **rakîb** ile habîb
Hey meded kûyını seyr eylemege cânım yok (Çavuşoğlu,
1977: 411)

Şikâra gitme **agyâr** ile bî-cân **itme** ‘uşşâkı
Benüm cânüm begüm ‘ömrüm benüm serv-i ser-efrâzum
(Çavuşoğlu, 1977: 453)

Gidüp **agyâr**-ı nâdân ile bî-cân **itme** Yahyâyı
Ayırma âsitânunñ kullarından anı sultânüm (Çavuşoğlu,
1977: 457)

‘Âşıklarunña ‘adl **ideli** ey şeh-i cihân
Menfûr-ı ‘âlem oldı **rakîbün** sitem gibi (Çavuşoğlu,
1977: 549)

Cinânî (öl.1595):

Kûyuña gelsem komaz seyr **itmege a‘dâ** beni
Bâga varsam **itlerün** mecrûh **ider** cânâ ben (Okuyucu,
1994: 592)

Bezm-i meyde yâri sayd **itmek** dilermiş **seg rakîb**
Şöyle beñzer kim tokınmışdur anuñ kan azgına
(Okuyucu, 1994: 574)

Seg rakîbünle işigünde beni cem‘ eyleme
Ey perî âdemlik **it** ya anı öldür ya beni (Okuyucu,
1994: 592) +1

Añarsın **seg rakîbi** işigünden gitse bir lahza

Velî yıllarla **gitse** ‘âşık-ı nâlânı añmazsın (Okuyucu,
1994: 555)

İñende ‘izzet **itme** her **rakîbe**
Kim anuñ ‘ışkıdur ‘ışk-ı **humârî** (Cinânî, 1994: 622)

‘Âşıkuñ korsın alursın **seg rakîbi** yanuña
Kâfiri takdîm **idersin** ehl-i İslâm üstine (Okuyucu,
1994: 578)

Rakîb-i seg yanumdan ol gazâli sayd **idüp** aldı
Ne çâre bir kazâdur yolumuzda var imiş geldi (Okuyucu,
1994: 643)

Ser-i kûyuñda bir şeb **itlerüñle hem-sifâl** olmak
Nedîm-i meclis-i fagûr u hâkân olmadan yegdür (Okuyucu,
1994: 477)

Vasfî (XVI. yy.)

Dôstumdur **seg-i** kûyuñ aña vardukca beni
Men‘ **ider gitmege** her dem yapışur dâmenime
(Çavuşoğlu, 1980: 131)

Kasd eyledi ırmaga kapuñdan beni **agyâr**
Seyl **itdi** gözüm yaşın ol ırmag arasında (Çavuşoğlu,
1980: 142)

Nev'î (1533-24.06.1599):

Sözümüz tutmayup **a'dâ** sözün gûş **itdügüñ** bildük
Bizi yâd **itmeyüp** hergiz ferâmûş **itdügüñ** bildük (Tulum
ve Tanyeri, 1977: 390)

Saña gamz **itse** Nev'î bî-günâhı döstum **düşmen**
Ümîd **itmezdüm** anı gül gibi gûş eylemek senden (Tulum
ve Tanyeri, 1977: 210)

Şarâb-ı 'ışk ile **idüp** bizi medhûş u lâ-ya'kıl
Varup vuslat meyin **agyâr** ile nûş **itdügüñ** bildük (Tulum
ve Tanyeri, 1977: 390)

Rakîb-i bed-likâlarla işitdüm sohbet **itmişsin**
Vücûduñ saklasun Bârî belâlardan kazâlardan (Tulum ve
Tanyeri, 1977: 422)

Nev'iyâ **gayrılar** **itmiş** yine ol yâri kinâr
Cûy-i eşküm n'ola gark **itse** bütün dünyâyı (Tulum ve
Tanyeri, 1977: 536)

Terâzû-yı güherle vezn **iderler** tab'-ı mevzûnı
Kaçan olur bu kim **seng-i siyâha** denk ola gevher (Tulum
ve Tanyeri, 1977: 69)

Gayrılar vasfuñı Nev‘î gibi rengîn **idemez**
Ki bitürmez gül-i ter şûre vü hârâ sünbül (Tulum ve
Tanyeri, 1977: 97)

Mâh-rû dilberleri meyyâl-i **nâdân** eyleyüp
Ehl-i dil ‘âşıkları ser-geşte hayrân eyleyüp
Ey murâdum ‘aksine devr eyleyen keş-rev **felek**
Şimdi gönlüm nâ-murâd olmak diler n'**itsen** gerek (Tulum
ve Tanyeri, 1977: 213)

Du‘â-yı devletinden Nev‘î'yi dûr eyleme yâ Rab
Beni gangîn **idüp agyârı** mesrûr eyleme yâ Rab (Tulum
ve Tanyeri, 1977: 226)

Kinâra çekmiş işitdüm o mû-miyânı **rakîb**
‘Aceb mi eyler isem gözlerüm yaşın deryâ (Tulum ve
Tanyeri, 1977: 238)

Sunmaz elini kâse-i gerdûna ‘âr **ider**
Anlar ki kûyuñ **itlerine** hem-sifâl olur (Tulum ve
Tanyeri, 1977: 271)

Her **har-ı** nâdân için pâ-bend olan zülf-i siyâh
Baña gelse mürğ-i cân sayd **itmek** için mâr olur (Tulum
ve Tanyeri, 1977: 302)

Kasd **iderse** gerd-i râhın görmege çeşm-i **rakîb**

Sürmeyi gözden siler bir şûh-ı ‘ayyâr isterüz (Tulum ve Tanyeri, 1977: 339)

Hudâ cemâlünü hıfz **ide bed-nazarlardan**
Gedâlara komamış gerçi anda cây-ı su’âl (Tulum ve Tanyeri, 1977: 401)

Cebînüñ çîn **idüp** magrûr olursın devlete Nev’î
İtine kâse-lîs olduñsa fagfûr olmağ istersin (Tulum ve Tanyeri, 1977: 427)

Her **nazarsuz nâ-kesüñ** ey meh gezersin hânesin
Rûşen **itmesin** basîret ehlinüñ kâşânesin (Tulum ve Tanyeri, 1977: 428)

Her vefâsuz dil-rübâyı mahrem-i yâr **idüp**
Her belâlu ‘âşıkı mahrûm-ı **agyâr** eyleyen (Tulum ve Tanyeri, 1977: 428)

Zümre-i **nâdâna** ‘arz **itme** kitâb-ı hüsnüñi
Bed-nefeslerden ruhuñ âyînesi jeng olmasun (Tulum ve Tanyeri, 1977: 448)

Geh ü bî-gâh okur zâg-ı **rakîbi** yanına
Hîç bizi da‘vet **idüp** göñlümüzi yazmaz o şâh (Tulum ve Tanyeri, 1977: 483)

Dildâr tünd ü serkeş **agyâr** ise cefâ-cû
N'itsün ya bülbül-i dil gül böyle **hâr** böyle (Tulum ve
Tanyeri, 1977: 494)

Hem-râz **idüp rakîbi** efendi revâ midur
'İşk ehline ola nazaruñ ihtirâz ile (Tulum ve
Tanyeri, 1977: 501)

Gül gibi kendüsi her **hâr** ile hem-sohbet olup
'Âşikuñ kârını bülbül gibi efgân **idici** (Tulum ve
Tanyeri, 1977: 517)

Bizümle sûretâ olduñ mülâyim va'dede ammâ
Dirîgâ ey gül-i ter **hâr** u hasler kavli berkitdi (Tulum ve
Tanyeri, 1977: 538)

Meyl eyler **ehrimenlere** ol nâzenîn püser
Göz göre sayd **ider** balabanlar o şâhini (Tulum ve
Tanyeri, 1977: 548)

Har-ı nâkes için **ider** dehr hâzır
Katar-ı şütür zîr-i bâr-ı tahammül (Tulum ve
Tanyeri, 1977: 577)

Bâkî (1526-1600): Fuzûlî ile Bâkî divanları arasında bir
karşılaştırma yapan ve bu konuda doktora tezi yazan Songül
(Aydın) Yağcıolu, *Bâkî Dîvânı*'nda rakiple ilgili olarak, eşek, it,

kâfir, maymun, öküz, köpek, belâ, kör, bed-likâ (=kötü yüzlü, çirkin suratlı), dev (=şeytan, cin), siyeh-rû (=kara yüzlü, ayıplı, günahlı), karanlık gece, iblis-i mel'ûn, der-bân (=kapıcı) sıfatları kullanıldığını tespit etmiştir (Yağcıoğlu, 2009: 332).

Bâkî rakîbin anlatılması işini çağdaşlarından çok farklı olarak yapmıyor. Farklı olarak, aşağıda görüleceği gibi, “har” örneğinde “e, ş, k” ses grubu tekrarlıyor. Rakîbi itten gayrı varlıklara benzetse de ya it vasfı zikrediyor veya ite ait sıfatlar kullanıyor. Bâkî Dîvânı'na rakîbin ifadesi şu şekillerde karşımıza çıkıyor:

*Rakîbi ite benzettikten sonra “it”, “i, t”, “id” içeren kelimeler seçip kullanıyor:

Dün gice ol gazâli kaçurmuş **rakîb-i seg**
İtler gibi aradı bulınca yatak yatak (Küçük,
1994: 250)

Dilde mihr-i *hâtem*-i la'lün nihân **itmiş rakîb**
Dîv işitdük bir zaman *müht-i Süleymân* gizlemiş (Küçük,
1994: 231)

*Rakîbi ite benzettikten sonra, ite ait sıfatlar kullanıyor:

Görüp ben zârı *dâmen-gîr* olursın ey **seg**-i dil-ber
Gelür kûy-ı nigâra her gice **agyârı** tuymazsın (Küçük,
1994: 344)

‘Âr itse tañ mı içmege bezm-i Cem içre câm

Her kim **segân**-ı kûyuñ ile *hem-sifâldür* (Küçük,
1994: 160)

*Rakîbi itten gayrı varlıklara benzettikten sonra, it vasfı veya vasıfları zikrediyor:

Eşkümüñ gevherlerin dizdüm işigi taşına
Yâre ‘arz **idem** diyü silmiş **rakîb**-i bed-likâ (Küçük,
1994: 110)

Ayırdı sihr **idüp** yâri **sipîhr-i pîre-zen** benden
Ne lu‘b **itdi** baña gör bi’llâhi oynaşum (Küçük,
1994: 299)

İltifat **itme** bu **alçaklara** sen ey Bâkî
Himmetüñ mürğ-i hümâyûnı hümâdan yüksek (Küçük,
1994: 269)

Bî-hisâb **itdi** hatuñ ‘âşîka **cevri** ammâ
Kimse da’vâ **idemez** rûz-ı şümâr olmayıcak (Küçük,
1994: 244)

Nice **ağyar** gibi agzı kara var gerçi
İtlerinüñ seg-i tâzî gibi mümtâzı geçer (Küçük,
1994: 202)

Ruhuñ bâğın **rakîb-i dîv-sîret** seyr **ider** her gün

Yüzüñi göremez yıllarca ammâ bunda âdem var (Küçük,
1994: 139)

Seg rakîbe nic' olur göstereyin ölmez isem
Dehen-i yâre *uyuzlanmagı tebhâle* gibi (Küçük,
1994: 422)

‘**Adûnuñ** kılsun endâmın ser-â-pâ kana müstagrağ
Bitürsün bâğ-ı nusretde nihâl-i ergavân hançer
(Küçük, 1994: 198)

‘**Adûnuñ** tîg-i **kâfir** gibi lertzân **itdi** endâmın
Miyânına takındı husrev-i sâhib-kırân hançer
(Küçük, 1994: 198)

Cevr-i **ağyârdur** belâyı **iden**
Yogsa yâr **itdügi** cefa n'eyler
(Küçük, 1994: 204)

Bî-hisâb **itdi** hatuñ ‘âşıkâ cevri ammâ
Kimse da'vâ **idemez** rûz-ı şümâr olmayıcak
(Küçük, 1994: 244)

*Rakîbi eşeğe benzetip “e, ş, k” sesleri bulunduran kelimeler kullanıyor. Aşağıdaki örnekte ikinci veya üçüncü defa “eşek” demiyor, fakat eşek kelimesindeki “e, ş, k” seslerini ihtiva eden kelimeler kullanıyor. Bu örnek ayrıca “it” ve “i,t” kullanımı

hakkındaki yorumumuzu doğrulamaktadır. Bu buluşun mucidi Mesîhî'dir, Bâkî ondan fazla bir hamle daha yapmıştır:

Rakîb oldu hammâl-ı bâr-ı emek

Ki kuvvetlü **hardur** ezelden ne **şek** (Mengi, 1995: 205);

Cem' oldu **eşkiyâ** ile bir gün **rakîb-i har**

Ehl-i **şekâdan** üstine kimse oturmadı (Küçük, 1994: 424).

*Rakîbi açıkça it olarak zikretmese de it vasıfları sıralanarak it deniyor:

Seg rakîbe nic' olur göstereyin ölmez isem

Dehen-i yâre *uyuzlanmagı tebhâle* gibi (Küçük, 1994: 422)

*Rakîb dışındaki hoşlanmadığı kimseleri de “it” sözüyle eleştirir:

Zâhidâ rind-i harâbâta ineñ ta'n **itme**

Var ise zerre kadar *sırr-ı kazâdan* haberüñ (Küçük, 1994: 271)

Özetle söylemek gerekirse Bâkî kendisinden önceki şairlerin bu konudaki ifadelerinden yararlanmış, geleneğin dışına çıkmadan rakîbe tekrar tekrar “it” demenin yolunu sürdürmüştür. Bu yolda yürürken de Mesîhî, Ahmed Paşa ve özellikle ustası Zâtî'den (İpekten, 2013: 12-13) etkilenmiş, zaman zaman da rakîbin “har” benzetildiği örneklerde olduğu gibi onlardan ileri geçmiştir. Kelimelerle, kelimelerdeki seslerle, okuyucuya

hissettirmeden oynar. Bu vasfını rakîbi eleştirdiği yukarıdaki beytlerinde de görmek mümkündür.

5. Rakîbin XVI. asırdan sonraki anlatımı

Bu, ayrı bir inceleme konusu olur ve bu makalenin sınırları dışına taşar. Geleneğin XVI'ncı asırda ve sonrasında da devam ettiğini sadece bazı seçme şairlerden aldığımız örneklerle göstereceğiz:

Nâbî (1642-1712):

Etdi gark-âb rakîbi seyl-âb
Lâşesin de götürüb kendi yine
Kim ki gördüyse ta'accüble dedi
Sürüdürler köpeği öldürene (Diriöz, 1994:

450)

Arpaemîni-zâde Sâmi (öl.1734):

Bile sürür **it rakîbi** kanda gitse ol nigâr
İt süri akça kazan pendine itmiş **i'tibâr**

(Kutlar, 2004: 600)

Hidmet-i yâri **rakîbân** birbirine diseler

Güyyâ **it ite** vü **it** kuyrugına emr **ider**

(Kutlar, 2004: 600)

Priştineli Nûrî (XVIII. yüzyıl): Necâtî Bey, Bâkî, Şeyhülislâm Yahyâ Efendi, Nedîm etkisinde olan Priştineli

Nûrî'nin Dîvânı'ndaki gazellerde açıkça rakîb adı geçen 13 beyit vardır. Bunların dört tanesinde yalnız “it” kelimesi veya “itmek” fiilindeki “it” ses grubu hiç geçmez. Rakîbin sıfatı olmayarak ve “itmek” fiilindeki “it” ses grubu ve tek “it” olarak, dört beytinde, iki “it” ses grubu olarak da beş beytinde “it” karşımıza çıkar.

Tek “it”li ses grubu içeren beyitler şunlardır:

Hemân senden budur matlûb-ı Nûrî vasl ile şâd **it**
Rakîb-i bed-likâ isterse dâ'im dil-figâr olsun (Ergüz,
2009: 411)

Bî-muhâbâ kûy-ı vaslın câygâh **itdi rakîb**
'Âdeti ancak baña cevır ü cefâdır n'eyleyim (Ergüz,
2009: 403)

Rakîb-i bed-likâ âşinâ oldu saña Nûrî
Dimek lâzım degil mi yok yere bîgânelik **itdiñ**
(Ergüz, 2009: 373)

Kâm-rân sâye-i vaslında **rakîb-i bed-hâh**
Nigeh-i lutf ile ol kâfiri memnûn **itdin** (Ergüz,
2009: 368)

İki “it”li ses grubu içeren beyitler ise şunlardır:

Tehî sanma sikâyet **itdigim** cevrenden ol yârin

Rakîbin itdiği evzâ‘-ı nâ-hem-vârı bilmezsin (Ergüz, 2009: 407)

Rakîb-i bed-likâya lutf ider sabr eylemek düşvâr
Odur bâ‘is dem-â-dem itdigim dildârdan feryâd
(Ergüz, 2009: 258)

Seg be-sahrâ diyerek **itdi rakîbi** ittîrâd
Nûrî ol şâh-ı hüsnüñ **itdi** ‘adâlet kıt kıt
(Ergüz, 2009: 247)

Gün-be-gün cevrin mezîd **itmekde** hâlim pek yamân
Var ise **itdi** nifâk benzer **rakîb-i bed-likâ**
(Ergüz, 2009: 231)

Şekve itme Nûriyâ cevrenden ol cânâneniñ
Her ne **itdiyse** sana **itdi rakîb-i bed-likâ**
(Ergüz, 2009: 228)

Nedîm (öl.1730): Dîvân'ın gazeller kısmında, içinde *rakîb* (2 adet), *nâ-müselmân*, *gayr*, *il* geçen altı beyite tesadüf ettik. Ancak hiçbirinde rakîb ite benzetilmiyor ve makale boyunca aradığımız vasıflar bulunmuyor (Gölpınarlı, 1972: 258, 277, 315, 319, 320, 332).

Haşmet (öl.1768): XVIII’inci yüzyılın mahallileşme ve sebk-i Hindî akımlarını yaşatan, Nef‘î ile Nâbî'nin gazellerini

tanzir eden Haşmet'in Dîvân'ında rakîb kelimesine rastlamadık. Onun yerine dört beyitte *agyâr*, bir beyitte *düşmen* kelimesi var. Bu beş kelimenin geçtiği beyitlerden sadece iki tanesinde it kelimesi bulunmaktadır:

Ko tursun levh-i dilde dâg-ı 'ışk **agyâra** ibrâ [i]t

Mühürlü hücceti dil hasmını ilzâm için saklar

(Arslan ve Aksoyak, 1994: 237)

Hod-pesendân i'tirâf [i]tmez kusûr-ı zâtına

Ehl-i 'ışkı sorsalar **agyâr** kendin gösterir

(Arslan ve Aksoyak, 1994: 239)

Sonuç

Kısıtlı imkân ve zaman içinde yaptığımız bu araştırmaya göre, Eski Türk edebiyatında rakîb tipinin şairlerin divanlarına girmesi XIV'ncü yüzyıl, gündem oluşturması ve zekice kullanılması XV'inci yüzyıl, yaygın olarak kullanılması XVI'ncı yüzyıldadır. Şairlerimiz rakîbi anlatırken daha çok mübalağa, tekrîr, teşbih, irsâl-i mesel, îhâm, zâhirî iştikak ve tevriye sanatlarından yararlanmışlardır. Rakîb önce "it" sözüyle aşağılandıktan sonra, aynı beyit içinde tekrar tekrar "it" denerek hakaretin şiddetlendirilmesi XV ve XVI yüzyıllarda yaygınlık kazanır. Bu konuda Ahmed Paşa, Zâtî, Bâkî ve Nev'î'nin şiirleri en önde yer almaktadır. XVII'nci ve XVIII'inci yüzyıllarda şairlerimizin gündemini sebk-i Hindî, kısmen mahallîleşme, hikemî edebiyat gibi akımların daha çok meşgul ettiği için rakîb ve

aşağılanması yavaş yavaş azalmış, ancak eskiyi takip ve tekrar eden ikinci sınıf şairler arasında varlığını sürdürmüştür.

Eğer şair mutasavvıf ise, Fuzûlî gibi vuslat heveslisi değilse, Nedîm gibi hercayi karakterde ise dîvânında rakîble ilgili şiir ya bulunmuyor veya en az miktarda görülüyor. Yaşanan çağ değişmiş, şair orijinalite peşine düşmüş ise, şiirin akışı farklı yönlerle çevrilmiş ise, rakîb ve rakîbden şikâyet, rakîbin geleneksel şeddeli tahkiri geri plâna düşmüş, âdeta şairlerin gündeminden çıkmış gibi görünmektedir. Ancak XVII ve XVIII'inci yüzyıllar için belirttiğimiz özelliklerin kesinleşmesi için o asırlarda yazılmış divanların da, bu makalede ortaya koyduğumuz bakış açısı ile taranması gerekmektedir.

Kaynaklar

- Akalın, Ş. H. [ve başk.]. (2011). *Türkçe Sözlük*. 11. Baskı. Ankara: TDK Yayınları.
- Akar, M. (1994). Bir Hiciv Dolayısıyla, *Türk Kültürü*, (372), 243-245. Ankara.
- Akdoğan, Y. (tarihsiz). *Ahmedî, Dîvân*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Eserleri Dizisi: 424.
- Akyüz K. – Beken S. – Yüksel S. – Cumbur M. (1990). *Fuzûlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, Genel Yayın No: 51.
- Armutlu, S. (2014). Şu'ara Hocası Mâderzâd Bir Şâir: Zâtî, *Doğu Esintileri, A Journal of Oriental Studies*, (2), 77-135. Erzurum.

- Armutlu, S. (2018). *Zâtî: Hayatı, Kişiliği, Sanatı ve Eserleri*, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (22), s.1935-1956. Erzurum.
- Arslan, M. – Aksoyak, İ. H. (1994). *Haşmet Külliyyâtı, Divân, Senedü'ş-Şu'arâ, Vilâdet-nâme (Sûr-nâme), İntisâbü'l-Mülûk (Hâb-nâme)*. Sivas.
- Coşkun, V. S. (2014). “Zâtî”. *DİA*, XXXIV, 150-151. İstanbul.
- Çavuşoğlu, M. (1979). *Amrî, Dîvan, Tenkidli Basım*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 2538.
- Çavuşoğlu, M. (1980). *Vasfî Dîvan, Tenkidli Basım*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 2709.
- Çavuşoğlu, M. (1982). *Helâkî Dîvan, Tenkidli Basım*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 2979.
- Çavuşoğlu, M. – M. A. Tanyeri. (1987). *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon), Gazeller Kısmı: III. Cild*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 3369.
- Çavuşoğlu, M. – M. A. Tanyeri. (1989. Kapakta 1990). *Üsküplü İshâk Çelebi, Dîvan, Tenkitli Basım*, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları No: 1990.
- Çavuşoğlu, M.(1991). “Bâkî”. *DİA*, IV, s.537-540. İstanbul.

- Çavuşoğlu, M. (1998). *Dîvanlar Arasında*. Ankara: (1.Baskı, Umran Yayınları, Ankara 1982;) 2. Baskı, Akçağ Yayınları: 250.
- Diriöz, M. (1994). *Eserlerine Göre Nâbî*. İstanbul
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 1. Baskı. Ankara.
- Ergüz, E. (2009). *Priştineli Nûrî Dîvânı ve İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ersoylu, H. (1989). *Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı*, Ankara: TDK Yayınları: 543.
- Erünsal, İ. E. (1983). *The Life and Works of Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, With a Critical Edition of His Dîvân*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 3103.
- Gölpınarlı, A. (1972). *Nedim Divanı*, 2. Basım. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri Koll. Şti.
- İpekten, H. (2013). *Bâkî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, 9.Basım, Ankara: Akçağ Yayınları:161.
- İpekten, H. (2020). *Karamanlı Nizâmî Divanı*. Ankara.
https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/73032_karamanli-nizami-divanipdf.pdf?0
- İsen M. – Kurnaz C. (1990). *Şeyhî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, Genel Yayın No: 51.

- Kurnaz, C.. (1996). *Hayâlî Bey Dîvânı'nın Tahlîli*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2998, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 886.
- Kurtoğlu Orhan. (1995). *Zâtî Dîvânı'nın Gazeller Dışında Kalan Şiirleri Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi SBE. Ankara.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56164.zati-divanipdf.pdf?0>
- Kurtoğlu, Orhan.(20.10.2013). “Zâtî, İvaz”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/zati-ivaz> (Erişim: 28.06.2018)
- Kutlar, F. S. (2004). *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî, Dîvân*. Ankara
- Küçük, S. (1994). *Baki Divanı Tenkitli Basım*. Ankara: TDK Yayınları:601. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10596,bakidivanisabahattinkucukpdf.pdf?0>
- Mengi, M. (1995). *Mesîhî Dîvânı*, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını-Sayı: 80, “Divanlar Dizisi: 1”.
- Nedîm. (1739). *Dîvân*. Metin Akar özel kitaplığı, İstinsah tarihi: 12 Şevval 1151/23 Ocak 1739, müstensih: El-Hâc Muhamed Şehrî, İstinsah yeri: İstanbul.
- Okuyucu, C. (1994). *Cinânî, Hayatı, Eserleri, Dîvânının tenkidli metni*, Ankara: TDK Yayınları: 570.

- Onay, A. T. (1992). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Hrz. Cemâl Kurnaz, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/77.
- Sefercioğlu, M. N. (1990). *Nev'î Dîvânı'nın Tahlili*, Ankara: Kültür Bakanlığı/1159: Kaynak Eserler Dizisi/45.
- Serdaroğlu, V. (2006). *Sosyal Hayat Işığında Zâtî Divanı*, İstanbul: İSAM Yayınevi.
- Şentürk, A. A. (1995). *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakib'e Dair*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Taner, H. (1964). *Keşanlı Ali Destanı (Oyun)*, İstanbul: İzlem Yayınları, Sanat Dizisi: 19.
- Tarlan, A. N. (1967). *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon), Gazeller Kısmı: C.I*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1216.
- Tarlan, A. N. (1970). *Zatî Divanı, (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı: II. Cild*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1216.
- Tarlan, A. N. (1966). *Ahmed Paşa Divanı*, İstanbul: M.E.B. Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- Yağcıoğlu, S. (A.). (2009). *Fuzûlî ve Bâkî Divanlarının Karşılaştırılması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yekbaş, H.. (2009). Zâtî Divanında Halk İnançları, *Turkish Studies, İnternational Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/2, Winter, pp. 1117-1153. Ankara.

**Manzum Sözlük Geleneğinde Eğiticilik ve
Öğreticilik:
Gencî'nin *Lugat-i Genc-i Le'âl* Örneği***

Cemal BAYAK**

Dil sâf ol, özüñ sevdır, fânî mi degil dünyâ

Gencî

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi / Recieved: 16 Ağustos / August 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 30 Eylül / September 2020

(Bu makale, itenticate yazılımınca taranmıştır.)

Öz: Sözlük yazımı Sümerler, Çinliler, Hintliler ve Yunanlılar gibi kadim kültürlerde milattan önceki tarihlere kadar uzanmaktadır. Bu eserlerin tek dil ve çok dilli örneklerinden hangisinin önce başladığı tartışma konusudur. Sözlüklerin, başta dini olmak üzere, eğitim, ticaret vb. birçok amaca yönelik farklı ihtiyaçlardan doğdukları görülmektedir. Bu süreçte sözlük yazımında şiirin gücünden de faydalanmaya yönelindiği ve farklı kültürlerde çok sayıda manzum sözlük yazıldığı görülmektedir.

* Bu yazı 2. Uluslararası Çağdaş Eğitim Araştırmaları Kongresi'nde (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 28 Eylül-01 Ekim 2017) sunulan 'Manzum Sözlüklerde Eğitsel ve Pedagojik Düşünceler: Lügat-i Genc-i Le'âl Örneği' isimli bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** **Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü, Denizli, Türkiye. cbyak@gmail.com.**
<https://orcid.org/0000.0001.9460.3460>

Manzum sözlük yazma geleneğinin gelişmesinde asıl etken şairlerin sanat yeteneklerini sergileme arayışı olmuştur. Ancak manzum sözlük yazmanın zorluğu dolayısıyla bu türde eser veren şairlerin sayısı azdır. Bu durum onlara edebiyat tarihinde ayrıcalıklı bir yer kazandırmaktadır. Sözlüklerin öncelikli kullanıcılarının çocuklar olması dolayısıyla bu metinlerin kelime ve dil bilgisi öğretme yanında okuyucularını kişilik yönüyle de geliştirme ve eğitmeyi amaçladıkları; bu yönleriyle de diğer edebi metinlerle benzer nitelikler kazandıkları görülmektedir.

Bu yazıda önce manzum sözlük yazımı geleneği, daha sonra 17. yüzyıl şairlerimizden Gencî ve eseri *Lugat-i Genc-i Le'âl* tanıtılacaktır. Yazının son bölümünde bu eserde yer alan eğitici ve öğretici düşünceler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Pîr Mehmed Gencî, Lugat-i Genc-i Le'âl, Manzum sözlük yazma geleneği.*

Educating and Teaching in Verse Dictionary Tradition: Gencî's Lugat-i Genc-i Le'âl Example

Abstract: Dictionaries date back to pre-Christ in ancient cultures such as Sumerians, Chinese, Indians, and Greeks. It is a matter of debate which of the single language and multilingual examples of these works started first. It seems that they arise from different needs for many purposes like religious, education, trade. In this process, many verse dictionaries were written in different cultures, which tended to benefit from the power of poetry in

dictionary writing. The main factor in the development of this tradition has been the poets' quest to display their artistic talents. However, due to the difficulty of writing verse dictionaries, the number of poets who produced such works are few and this gives them a privileged place in the history of literature. Since the primary users of dictionaries are children, it is seen that these texts aim to educate their readers in terms of personality as well as teaching vocabulary and grammar, thus they have got similar qualities with other literary texts in these aspects.

In this article, first the tradition of verse dictionary writing, then Gencî, one of our 17th century poets and his work *Lugat-i Genc-i Le'âl*, will be introduced. In the last part of the article, the educational and instructive thoughts in this work will be discussed.

Keywords: *Pîr Mehmed Gencî, Lugat-i Genc-i Le'âl, verse dictionary tradition.*

1. Manzum Sözlük Yazma Geleneği

İslam öncesi Arap toplumunda şiirin gördüğü büyük ilgi dilde zenginleşme getirdi. Kur'an'ın vahy edilmesiyle beraber onun dilindeki ögelerin anlaşılması ihtiyacı Arapçanın grameri ve sözlüklerinin yazılması çalışmalarının ortaya çıkmasını sağladı. Bu sebeple Arapça ilk sözlüklerin *garîbü'l-Kur'ân* adı verilen, Kur'an'daki anlaşılmasında güçlük bulunan kelimeleri bir araya getiren eserler oldukları görülmektedir. Bu alandaki ilk çalışma İbn Abbas'ın *Garîbü'l-Kur'ân*'ıdır (Durmuş, 2009: 398). Bunu, benzeri durumdaki hadis metinlerindeki kelimeler için yazılan *garîbü'l-*

*hadîs*ler takip etmiştir. Bunları Kur'an, hadis ve diğer dini konular ve dilin genelini kapsayan çok çeşitli sözlükler izlemiştir.

Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) kaleme aldığı *Kitâbu'l- 'Ayn* isimli eseri bilinen genel kapsamlı ilk Arapça sözlüktür (Durmuş, 2009: 401).¹ Pehlevîce ve Hintçe yazılmış eserlerin Arapçaya tercüme edilme çalışmaları Arapça-Farsça sözlüklerin de yazılmasına yol açmıştır. Ebû Amr İshâk b. Mirâr eş-Şeybânî'nin (ö. 213/828) *Kitâbu Cîm* isimli eseri bu türün ilk örneklerindedir. Farklı alanlarda ve çeşitli yapılarda, alfabetik, konu ve kafîye vb. Arapça çok sayıda sözlük kaleme alınmıştır. 1990'lı yıllara kadar yazıldığı tespit edilen 140'a yakın alanda 820 civarındaki sözlükle çok zengin bir Arapça sözlük yazma geleneğinin günümüze kadar geldiği görülmektedir. (Öz, 1996: 2-17; Öz, 2010: 29).

Farsçadan Farsçaya ilk sözlüğü 9. yüzyılın sonları ile 10. yüzyılın başlarında yaşayan Ebû İsâ b. Alî b İsâ b. Dâvûd kaleme almıştır. Farsça ilk kapsamlı sözlük Esedî-i Tûsî'nin (ö. 465/1073) *Lugat-ı Fûrs (Ferheng-i Esedî)* adlı eseridir (Yazıcı, 2009: 401). Türkçe ilk sözlük, Kaşgarlı Mahmud'un 1072'de tamamladığı *Dîvânu Lugâti't-Türk* isimli eserinde yer almaktadır. Kaşgarlı, o dönemdeki sözlük yazma geleneğinde dilin gramerini de verme geleneği doğrultusunda eserini Türkçenin grameri ile birlikte kaleme aldı. Eserdeki sözlük Türkçenin bilinen ilk iki dilli

---

¹ Arapça sözlük yazma geleneği için bk. Durmuş, agm; Öz, 2010: 20-28.

sözlüğüdür (Akün, 2002: 10). Bu süreçte gerek Farsça gerekse Türkçe çok zengin bir sözlük yazma geleneği oluşmuştur.²

Şiirin akılda kolay kalması, sürükleyiciliği vb. sebeplerle manzum sözlük yazımı tarihin eski çağlarından itibaren görülmektedir. Bu tür eserlerin ilk örneklerinin rastlandığı dillerden birisi de Sanskritçedir (Kocapınar, 2015: 132). Bununla beraber, manzum sözlük yazmanın diğer edebi türlerdeki eserlere kıyasla daha zor olması ve daha farklı bir yetenek ve beceri istemesi sebebiyle, bu türdeki eserlerin sınırlı sayıda kaldığı görülmektedir. Bu durum edebiyat tarihimizde manzum sözlük yazan şairlere farklı bir yer kazandırmaktadır. Manzum sözlük kaleme almanın zorluğunu Gencî de bizzat, "*Hayli zahmetdir lugat nazm eylemek*" (b. 47) (Pîr Mehmed Gencî, 2016: 60) ifadesiyle dile getirmekte ve böylece sanatçılığının dikkate alınması gerektiğini ima ettiği görülmektedir.

Sanatın rekabetçi olması birçok şairi bu türde de eser yazmaya yöneltmiştir. Şairler sanat yeteneklerini sergileme ve farklılaşma arayışlarını manzum sözlük türünde de sergilemeye çalışmışlardır. İslam dünyasında ilk olarak Arapçada kaleme alınan manzum sözlükler, Farsça ve Türkçe olarak da yazılmaya başlanmış ve bu çeşitlenme Boşnakça, Bulgarca, Fransızca gibi çeşitli dillerle devam etmiştir. Sanatçıların özgünlük arayışı onları sadece iki dilli değil, Yûsuf'un *Nisâb-ı Şeş Zebân*'ı (Mes'ûd Lutfî

---

² Farsça sözlük yazma geleneği için bk. Yazıcı, agm; Öz, 1996: 18-37; Öz, 2010: 29-39. Türkçe sözlük yazma geleneği için bk. Yazıcı, agm; Öz, 1996: 37-43; Öz, 2010: 40-44; Topaloğlu ve Kaçalın, 2009: 402-414; Yavuzarslan, 2009; İlhan, 2007.

Efendi, 2013: 15) gibi beş farklı dili içeren manzum sözlük yazmaya varacak kadar çeşitliliği ve bu türdeki zenginleşmeyi sağlamıştır.

Arapça ilk manzum sözlüklerin kaside tarzında kaleme alındığı görülmektedir. Yemenli şair İsmail b. İbrahim b. Muhammed er-Rib'î'nin (ö. 480/1087) *Kaydü'l-Evâbid*'i bu tarzda ilk eserlerdendir. Edib Natanazzî'nin (ö. 499/1106) *Düstûru'l-Luga ve Kitâbu'l-Halâs*'ı Farsçadan Arapçaya ve Bedrüddin Ebû Mesud (Mahmud) b. Ebî Bekr el-Ferâhî'nin (ö. 640/1242-43) *Nisâbu's-Sıbyân* isimli eseri Arapçadan Farsçaya iki dilli ilk manzum sözlüklerdir. *Nisâbu's-Sıbyân* büyük ilgi görmüş, birçok baskısı yapılmış ve şerhi yazılmıştır.

Anadolu sahasında yazılan ilk manzum sözlük isimleri ise şunlardır: İlk Arapça-Farsça sözlük Şükrullah b. Şemsüddin Ahmed b. Seyfüddin Zekeriyâ'nın 640/1242-43'te te'lif ettiği *Zühretü'l-Edeb*'idir. İlk Arapça-Türkçe sözlük İbn Melek'in 795/1392'de kaleme aldığı *Ferişteoğlu Lugatı*'dır. Farsça-Türkçe ilk sözlük Hüsâm b. Hüseyin-i Konevî'nin 802/1399-1400'te bitirdiği *Tuhfe-i Hüsâmî ez-Mültekât-ı Sâmi ve Esâmî* isimli kitabıdır. İslam kültürünün üç büyük dili olan Arapça-Farsça-Türkçe kelimeleri içeren ilk sözlük ise Bahâüddin Magalkaravî'nin 827/1424'de tamamladığı *U'cubetü'l-Garâyib fî Nazmi'l-Cevâhiri'l-Acâyib* isimli eseridir.

İslam kültürünün üç büyük dili dışındaki dillerde de çok sayıda iki ve üç dilli manzum sözlük kaleme alınmıştır. Türkçe-Fransızca, Türkçe-Rumca, Türkçe-Boşnakça, Türkçe-Bulgarca,

Türkçe-Ermenice gibi iki dilli, Urduca-Farsça-Arapça-Türkçe gibi dört dilli ve Türkçe-Farsça-Arapça-Afganca-Hintçe gibi beş dilli manzum sözlükler tertip edilmiştir. Ahmed-i Dâ'î'nin (ö. 824/1421'den sonra) Gaznevî şairlerinden Reşidüddin Vatvat'ın (ö. 573/1177) *Hamd ü Senâ, Nukûdü'z-Zevâhir ve Ukûdü'l-Cevâhir* isimleriyle kaydedilen Arapça-Farsça sözlüğünü kısaltıp manzum olarak (Özdemir, 2015: 20) 1413-1415 yılları arasında kaleme aldığı eser (Özdemir, 2015: 23) bu türdeki ilginç çalışmalardan birisini oluşturmaktadır. Kusûrî Ömer Efendi'nin 1126/1714'de kaleme aldığı *Tuhfe-i Kusûrî* isimli eseri, farklılaşma arayışının en ilginç örneklerinden birisi olarak kabul edilebilir. Kusûrî bu eserinde, şiirler üzerinde yapılan tazmîn etme geleneğini İbrahim Şâhidî Dede'nin, *Tuhfe-i Şâhidî* isimli eserinin tamamına uygulamış, böylece benzeri az görülen bir eser ortaya koymuştur (Kusûrî Ömer Efendi, 2002). Bugün elimizde Türkçenin farklı sahalarında kaleme alınmış 100 kadar manzum sözlük bulunmaktadır (Akt. Mes'ûd Lutfî Efendi, 2013: 10). Bunların 50 kadarını Anadolu sahasında yazılan manzum sözlükler oluşturmaktadır.³

Eski Hindistan'da manzum sözlükler yanında şairlerin şiir yazmasına kolaylık sağlama amaçlı özel sözlükler de kaleme alınıyordu (Kocapınar, 2015: 132). Hintçeden Arapçaya tercüme edilen sözlüklerin Arapça sözlük yazımının tür ve içeriğini de

---

³ Türkçenin farklı dillerle yazılan manzum sözlüklerinin listeleri için bk. (Mes'ûd Lutfî Efendi, 2013: 10-16).

etkilediği; manzum sözlük yazma kadar edebî amaçlı sözlük tertip etmede de ilham kaynağı oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Manzum sözlüklere dil öğretiminde önemli görevler yüklendiği görülmektedir. Bu eserler dil öğrenimini kolaylaştırma, süresini kısaltma ve kelimelerin karşılıklarıyla birlikte ezberlenmesini sağlamaları yönüyle bir ders kitabı kimliği taşımaktadırlar. Bu sözlüklerin şiirle ilgilenenlerin kendilerini geliştirmelerine katkıda bulunması da onlara duyulan ilgiyi artırmış, onların gramer kaideleri ve vezin öğretiminde de kullanılması düşüncesinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Şairlerin eserlerinin “sebeb-i te'lif” bölümlerinde eserlerini kaleme alma amacı olarak bu hususu özellikle dile getirdikleri görülmektedir. Şairlerin yukarıdakiler yanında, bu eserleri yazmada dile getirdikleri amaçlar arasında hayırla yâd edilme ve dolayısıyla unutulmama arzusu üzerinde en çok durulan konular arasındadır.

Sözlüklerin asıl okuyucusunun öğrenme çağındaki çocukların olması dolayısıyla bu eserlerin kelime ve dil öğretme kadar okuyucularını kişilik yönüyle de eğitmeyi amaçladıkları görülmektedir. Bu amaçla müellifin eserin mukaddimesinde, kıt'aların genellikle baş ve sonlarında ve hâtıme kısımlarında okuyucuyu eğitici ve öğretici düşüncelere yer verdikleri görülmektedirler. Manzum sözlükler bu yönleriyle dönemlerinin kültür ve sanat anlayışını yansıttıkları gibi eğitim anlayışını da bize aktarmaktadırlar.

Manzum sözlükler için *lugat*, *tuhfe*, *manzûme* gibi bir nevi bu türün tanımı haline gelen isimlerin kullanıldığı ve üç bölüm

olarak düzenlendikleri görülmektedir. Başta mesnevi tarzında bir mukaddime/dîbâce bulunmaktadır. Burada Allah'a hamd, Hz. Peygamber'e salât ve selâmdan sonra şairin eserini kaleme alma sebebi, eserin yapısı, ona verdiği isim, ebced hesabıyla te'lif tarihi, bir şahsa sunulacaksa o kişi ve müellifin kendisi hakkında bilgiler verilmektedir. Bu bölümde dil öğrenmenin faydalarının da dile getirildiği görülmektedir.

Dîbâceyi sözlük bölümü takip etmektedir. Burada 'parça', 'bölüm' anlamında 'kıt'a' ismiyle ve çoğunlukla nazm, mesnevi, müstezâd, terki-i bend gibi çeşitli nazım şekillerinde kaleme alınan çok sayıda şiir bulunmaktadır. Bu kıt'aların farklı vezinlerle yazıldığı ve bir eserde çok sayıda vezin kullanıldığı, kıt'aların baş veya sonlarında onun vezninin kaydedildiği görülmektedir. Kıt'aların başında onların içeriğini anlatan mensur başlıklar bulunmaktadır. Eserlerdeki kıt'a ve kıt'alardaki beyit sayıları ve verilen kelime miktarları farklılık göstermektedir. Kıt'a ve beyit sayıları iki dilli sözlüklerde, üç dilli sözlüklerdekinden daha azdır. Kıt'aların sayıları 10-100 arasında, kıt'aların beyit sayılarının 2-218 ve eserlerdeki toplam beyit sayılarının da 104-1300 arasında olduğu görülmektedir.

Bu sözlüklerde yer alan kelimelerin, şair ve ediplerin nesir ve nazımda kullandıkları kelimelerden olması, az kullanılan kelimelerden olmaması, fesahat ve belagate uygun olmaları gözetilmektedir. Bu sözlüklerdeki kelime sayılarının genellikle 500 ile 3000 arasında olduğu, bazı yazarların bu sayıları eserlerinde verdikleri görülmektedir. Bu rakamdan çok daha fazla kelimeye

yer veren eserler de bulunmaktadır. Sözlüklerde genellikle fiil, isim ve sıfatlara yer verilmekle beraber, kelime grupları ve cümleler de bulunabilmektedir. Bu eserlerde belirli konulardaki kelimelerden oluşan kıt'aların da tertip edildiği görülmektedir. Bazı eserlerde ise dini, tasavvufî istilahlara, edebi bilgi ve sanatlarla da yer verilebilmektedir.

Sözlüklerin üçüncü bölümü olan hâtime kısmı genellikle mesnevi tarzı bir şiirle kaleme alınmıştır. Burada bazı eserlerde ebced hesabı ile ilgili bilgiler de verilebilmektedir.

2. Pîr Mehmed Gencî

Pîr Mehmed Gencî ismi, *Lugat-i Genc-i Le'âl*'de eserin müellifi olarak sadece bir yerde, 609 ve 610. beyitlerde bulunmaktadır:

Nâzım-ı **Tuhfe** ya'nî **Genc-i Le'âl**⁴
‘Abd-i hâlis fu’âd-ı ehl-i kemâl
Ma‘rifet genciniñ güher-senci
Hâk-i pâ **Pîr Muhammed-i Gencî**

Bu ifadeden şairin *Gencî* mahlasını kullandığı da görülmektedir. Şair ismini bir defa kaydetmekle beraber mahlasını bir başka beyitte daha, eserin mukaddime bölümündeki 38. beyitte de vermektedir.

---

⁴ Eserin bilinen bu tek nüshası harekelidir. Burada eserden alınan metinlerdeki ünlüler nüshadaki hareketler doğrultusunda yazıldı. Eser yayınlanmıştır: *Pîr Mehmed Gencî*, 2016. Bu çalışmada verilen beyit numaraları bu yayından alınmıştır.

Bes bu cem‘a vâzı‘-ı kilk-i sefir
Hâk-i pâ-yı ehl-i dil **Gencî** fakîr

Gencî mahlaslı Mehmed isminde bir şairle ilgili bilgi sadece *Tezkire-i Rızâ*’da bulunmaktadır. Burada şairle ilgili verilen bilgi,

"Kayseri'yyeden Mehmed Çelebi'dür. Erbâb-ı fazl u belâgatüñ güzîdesi ve şu‘arâ-yı zevi‘l-i‘tibâruñ zübdesi bir şâ‘ir u belîg-i yegâne idi ki nazm u nesrde akrânı nâdir ve her fennüñ îcâdına kâdirdür. Bu ebyât zâde-i tab‘-ı latîfleridür.

Erbâb-ı tab‘a nakl-i nevâ-sâzdur sözüm
Meclisde sanma mûris-i hamyâzedür sözüm
Bâg-ı belâgat içre eger nahl-i bârdur
Vâr ise cümleden yine mümtâzdur sözüm

*1058 (1648)'de vedâ‘-ı ‘âlem-i fânî eylemişdür"*⁵

---

⁵ Rıza, Es-Seyyid (Zehrimarzade), *Tezkire-i Rızâ*, haz. Ahmed Cevdet, Neşreden, M. Sadık Erdağı, Ankara: Kalkan Matbaası, 2002, 85-86. (Bu yayın, eserin 1316/1898'deki basımına Takdim ve İndeks eklenerek yeniden basımıdır.) *Rıza Tezkire'si* Gencay Zavotçu tarafından hazırlanmış ve Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından e-kitap olarak yayımlanmıştır; *Zehr-i Mâr-zâde Seyyid Mehmed Rızâ: Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Tezkiresi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78470/zehr-i-mrzade-seyyid-mehmed-riza---tezkire-i-riza.html>. Erişim tarihi 25.02.2016. Şairin isminin bu yayında yer almamasının sebebinin, yayına esas alınan yazma nüshalarda bulunmaması olduğu anlaşılmaktadır. Şairle ilgili diğer kaynaklarda verilen bilgiler *Tezkire-i Rızâ*’da verilenlerle sınırlıdır; Mehmet Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâilî (Divân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri)*, Haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2001, Sıra No. 3621, C. 2, 867-8; Haluk İpekten, Mustafa İsen, Recep Toparlı, Naci Okçu ve Turgut Karabey, *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara: KB, 1988, 161; M. Fatih Köksal, *Kayserili Divan Şairleri*, Kayseri: Geçit Yay, 1998, 70.

şeklindedir. Burada şairin *Lugat-i Genc-i Le'âl*'de kaydettiği 'Pîr' ifadesi bulunmamakta ve onun herhangi bir eserinin de ismi verilmemektedir. 'Sözüm' redifli bu beyitlerin şairin Nefî'nin (ö. 1635) *Sözüm* redifli na'tına yazdığı nazîreden alındığı söylenilebilir.

Tezkire-i Rızâ'daki verilen vefat tarihi 1058/1648 ile eserin sonunda tamamlanma tarihi olarak kaydedilen 1049/1639-40 (b. 78)⁶ (Pîr Mehmed Gencî, 2016: 63) yılları birbirine çok yakındır. Dolayısıyla *Tezkire-i Rızâ*'da ismi geçen Gencî mahlaslı şairle bu eserin sahibi Gencî'nin aynı kişiler olması kuvvetli ihtimaldir.

Pîr Mehmed, *Lugat-i Genc-i Le'âl*'de kendisiyle ilgili bazı bilgiler vermektedir. Bunlar eserin Mukaddime bölümündeki 42 ve 43. beyitlerinde bulunmaktadır:

Gerçi var her fende bir mikdâr elim
Yok hemân devlet feninde medhalim
Mâla yok kudret ki hayra bezl idem
Sâhibü'l-hayrât irsine gidem

Burada şair kendisinin, birçok sahada bilgili, "her fende bir mikdâr eli" bulunsa da "devlet"te resmi bir görevinin bulunmadığını söylemektedir. Şair ikinci beyitte kendisinin maddi durumunun pek iyi olmadığını, onu "sâhibü'l-hayrât" yapacak bir mal varlığının da bulunmadığını ifade etmektedir.

---

⁶ *Lugat-i Genc-i Le'âl*'in telif tarihi konusu ile ilgili beyit aşağıdaki eserle ilgili başlıkta ele alınacaktır.

Şair, Mukaddime'deki 28-31. beyitlerde Sultan İbrahim'i (ö. 1648) medh etmekte ve ona duada bulunmaktadır. Şairin daha sonra dönemin şeyhülislamını medh ettiği görülmektedir. Şair onu, ismini vermeden "*Müfti-i İslâm u sâhib-gazveteyn*" (b. 32) ifadesiyle kaydetmektedir. Buradaki iki gazve sahibi mealindeki "*sâhib-gazveteyn*" ifadesinden medh edilen şeyhülislamın Sultan IV. Murad (ö. 1640) ile Revan (1044/1635) ve Bağdad seferlerine (1048/1049-1638/1639) katıldığı bilinen Şeyhülislam Yahya Efendi (ö. 18 Zilhicce 1053/27 Şubat 1644) olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde iki defa sefere katılan ondan başka bir şeyhülislam bulunmamaktadır. Döneminin önemli şairlerinden birisi de olan Yahya Efendi üç defa şeyhülislam tayin edilmiştir. 1634'te üçüncü defa tayin edildiği bu görevi, 1640-1644 yılları Sultan İbrahim döneminde olmak üzere, 1053/1644 senesindeki vefatına kadar sürmüştür (Kaya, 2013: 245).

Gencî'nin Şeyhülislam Yahya Efendi ile tanışmasının, eserin Mukaddime kısmında *Lugat-i Genc-i Le'âl*'i şeyhülislamın oğlu için kaleme aldığını anlattığı 71. beyitte geçen, "*Şeyhü'l-islâmuñ çerâğıyam kadîm*" ifadesinden 'kadîm', uzun bir geçmişi olduğu anlaşılmaktadır. Buradaki "*çerâğıyam*" ifadesinden hareketle şairin Şeyhülislam Yahya Efendi'nin talebelerinden olduğu sonucu da çıkarılabilir. Eserdeki şairle ilgili bilgiler bunlarla sınırlıdır.

3. *Lugat-i Genc-i Le'âl*

Eserin bulunduğu yazma Hacı Selim Ağa Kütüphanesi 1260'da kayıtlıdır. Bu mecmuada iki eser bulunmaktadır.

Yazmanın iç kapağında 46 yaprak olduğu kaydedilmişse de varak numaraları yazmanın 2. yaprağında başlamakta, bundan dolayı da son yapraktaki numara 45 olarak görülmektedir. İlk eser, ilk manzum sözlüklerden olan el-Ferâhî'nin (ö. 640/1242-43) *Lugat-ı Nisâbu's-Sibyân* isimli Arapçadan Farsçaya sözlüğüdür ve 1a-18b yaprakları arasında yer almaktadır. 2b-17a arası yapraklar koparılmış olduğu için bu eser eksiktir. Mecmuadaki ikinci eser *Lugat-ı Genc-i Le'âl*'dir. Eser yazmanın 19b-45a yapraklarında yer almaktadır. Eserin sonunda istinsahın tamamlandığını bildiren "*Hurrîre fî sene min evâhiri Recebi'l mürecceb fî seneti 1064*" kaydı bulunmaktadır. Bu tarih Miladi takvimde 15 Haziran 1654'e tekabül etmektedir. Bu tarih eserin yazılmasından 15 yıl gibi çok kısa bir süre sonra olması dolayısıyla dikkati çekicidir. Eserde 703 beyit bulunmaktadır. Yazmada müstensih ismi geçmemektedir.

Gencî, eserinin adını Mukaddime' bölümündeki 77. beyitte vermektedir:

Her lugat bir lü'lü-i dürrî-misâl
Olmagın nâmın didim **Genc-i Le'âl**

Şair burada eserin adını *Genc-i Le'âl* olarak kaydetmekle beraber, eserin içeriğini de vurgulamak ve eserin bir 'tuhfe', manzum sözlük, olduğunu ifade etmek için onu 609. beyitte türünü ifade eden bu kelime ile birlikte kullanmaktadır:

Nâzım-ı **Tuhfe** ya'ni **Genc-i Le'âl**
'Abd-i hâlis fu'âd-ı ehl-i kemâl

Gencî'nin yukarıda, "*Şeyhü'l-islâmuñ çerâğıyam kadîm*" (b. 71) mısraıyla Yahya Efendi'ye yakınlığını ifade ettiği görülmüştü. Şair eserini yazma sebebinin Şeyhülislam'ın oğluna hediye vermek olduğunu bir sonraki beyitte kaydetmektedir:

Şeyhü'l-islâmuñ çerâğıyam kadîm
Ehle hem-vâre 'atâ-bahş u kerîm (b. 71)
Hıdmet-i mahdûma ihdâ eyledim
Mâye-i müzcâtım ibdâ eyledim (b. 72)

Gencî eserin Mukaddime'sinde, Şâhidî'nin adını anarak onun bu yolda çok emek çektiğini ve bu eseri sebebiyle kıyamete kadar dua alacağını "*Haşre dek oldu du'ânıñ mazharı*" (b. 50) şeklinde ifade etmekte ve kendisinin de eserini yazarken onu örnek aldığını bir sonraki beyitte (b. 51):

'Âkıbet merhûma peyrevlik idüp
Her 'amelde anuñ irsine gidüp

şeklinde dile getirmektedir. Kendisi doğrudan söylememekle beraber bu ifadelerden şairin eserini Şâhidî'nin *Tuhfe-i Şâhidî* (Kılıç, 2007) isimli eserine nazire olarak kaleme aldığı anlaşılmaktadır.

Gencî, "*Her lugat bir lü'lü-i dürrî-misâl*" (b. 77) ve benzeri ifadelerle sık sık (b. 52, 53, 56-59, 69-70) övdüğü eserindeki eksikliklerin görmezden gelinmesi için, büyükler kusur görmezler, "*bilürem kim 'ayb-bîn olmaz kibâr*" (b. 73) ve yücelikle kusurları örterler "*Setr ider zeyl-i keremle 'aybın*" (b. 75) diyerek okuyucuya "*Ey kereminden okuyan bakmayasın eksigime*" (b. 182) şeklinde

seslenmekte ve "Gencî-i zâra Fâtiha diyeler" (b. 617) ifadesiyle onlardan dua istemektedir.

Gencî eserin tamamlanma tarihini Mukaddime bölümünde vermektedir. Burada,

Bir iki ayda irüp 'avn-i Hudâ
İhtitâm-ı nazma buldum ihtidâ (b. 76)

beytinde eserini birkaç ayda yazdığını söyledikten sonra, eserin tamamlanma tarihini,

Oldı **bu manzûme** târîh-i cemîl
Tuhfemüñ nef'in füzûn ide halîl (b. 78)

beytinde vermektedir. Metinde "**bu manzûme**" ifadesinin üstü çizilip, bu kelimelerin altına onların ebced hesabı ile karşılığı olan 1049/1639-40) rakamı yazılmıştır.

Edebiyat tarihiyle ilgili kaynaklarda bahsi geçmeyen bu eserin adı ilk defa *Tarama Sözlüğü*'nün başında, sözlük için kendisinden kelime seçilen eserlerin tanıtıldığı listede geçmektedir. Burada eser hakkında verilen bilgi:

"Gencî Pîr Mehmed adlı bir zât tarafından 1631 (1041)'de yazılan manzum sözlüktür. Eser iki bölümdür. Birinci bölüm Arapçadan Türkçeye, ikinci bölüm Farsçadan Türkçeyedir. Yahya bin Yakup adlı bir hattat kalemiyle 1638 (1048) yılında yazılmış bulunan bu nüsha kitapçı Raif Yelkenci'de bulunmaktadır." (*Tarama Sözlüğü*, 1995: C. 1, xxxii) şeklindedir.

Burada tanıtılan eser ve müellifi ile *Tarama Sözlüğü*'nde yer verilen eserin şairinin aynı kişi oldukları anlaşılacakla beraber, bu eserin *Tarama Sözlüğü*'nde tanıtılan eserden farklı olduğu görülmektedir. Burada tanıtılan eser Farsçadan Türkçeye bir sözlüktür. *Tarama Sözlüğü*'ne *Genc-i Le'âl*'den alınan kelimelerin bir kısmı bu sözlükte de bulunsa⁷ da bir kısmı burada yer almamaktadır.⁸ *Tarama Sözlüğü*'ne alınan kelimelerin geçtiği mısra ve beyitlerden bazıları bu eserdekilerle aynı⁹ olduğu gibi farklı olanlar da bulunmaktadır.¹⁰ Ayrıca her iki eserde aynı anlamdaki bazı kelimelerin imlalarında da farklıklar görülmektedir.¹¹ Raif Yelkenci'ye ait olduğu kaydedilen nüshaya ulaşamadığı için bu eserleri karşılaştırma imkânı bulunmamaktadır.¹²

Tarama Sözlüğü'nde eserin tamamlanma tarihi olarak verilen 1041/1631 tarihi ile bu eserin tamamlanma tarihi (1049/1639-40) birbirini tutmamakta, o nüshanın 8 sene önce tamamlandığı görülmektedir. Beyitte geçen tarihin verildiği "bu manzûme"

⁷ "Muymul", *Tarama Sözlüğü*, C. 5, 2821; *Lugat-i Genc-i Le'âl*, b. 385. "Nesne", *Tarama Sözlüğü*, C. 4, 2843; *Lugat-i Genc-i Le'âl*, b. 607.

⁸ "Assı etmek: intifâ", *Tarama Sözlüğü*, C. 1, 252; "göz otacısı: kehhâl", *Tarama Sözlüğü*, C. 3, 1829; "karaca karga: gurâb", *Tarama Sözlüğü*, C. 4, 2255.

⁹ Yukarıda verilen "muymul" ve "nesne" kelimelerinin yer aldığı mısralar her iki nüshada da aynıdır.

¹⁰ "bağa", *Tarama Sözlüğü*, C. 1, 363; *Lugat-i Genc-i Le'âl*, b. 349.

¹¹ "Kulun", *Tarama Sözlüğü*, C. 4, 2729; "Kul", *Lugat-i Genc-i Le'âl*, b. 399.

¹² Raif Yelkenci'nin kitaplarının Süleymaniye Kütüphanesine bağışlandığı kaydedilmekteyse de bu eser Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmamaktadır (Öz, 2010: 191). TDK Kütüphanesinde de bu eserin fotokopisi veya mikrofilmli bulunmamaktadır.

kelimelerinden "bu" kelimesinin karşılığı olan 8 sayısı çıkarıldığında her iki eserin tamamlanma tarihi birbirini tutmaktadır. Gencî, bu eserin Mukaddime'sinde eserini oğlu için yazdığını kaydettiği Yahya Efendi'yi "*sâhib-gazveteyn*" olarak nitelemiş ve bu ifade ile onun Revan (1044/1635) ve Bağdad seferlerine (1048/1638-39) katıldığına telmihte bulunmuştu. Bu seferler Raif Yelkenci nüshasının tamamlandığı kaydedilen 1041/1631 tarihinden sonra gerçekleşmişti. Dolayısıyla eserin Mukaddime'sinde tamamlanma tarihi olarak verilen 1049/1639-40 rakamı bu tarihî gerçekle uyum içindedir ve eserin Yahya Efendi'nin Bağdad seferinden dönüşünün hemen sonrasında kaleme alınmış olduğunu göstermektedir. Her iki sözlüğün müellifi olarak Pîr Mehmed ve şairinin mahlası Gencî olarak kaydedildiği görülmekle beraber, gerek tertip ve içerik farklılığı gerekse tamamlanma tarihlerinin farklı olması, bu iki sözlüğün aynı müellife ait olsalar bile farklı eserler olduklarını göstermektedir. Şairin, *Tarama Sözlüğü*'nde tanıtılan ve 1041/1631'de Arapçadan Türkçeye ve Farsçadan Türkçeye olarak iki farklı bölümde kaleme alınan eserinin Farsçadan Türkçeye bölümünü daha sonra yeniden tertip edip Yahya Efendi'ye takdim etmiş olması muhtemeldir.

4. Lugat-i Genc-i Le'âl'deki Eğitici ve Öğretici Düşünceler

Gencî manzum sözlüklerdeki gelenek çerçevesinde her kıt'anın bahrini bir beyitte, veznini de diğer bir beyitte vermekte ve bu beytin 2. mısraında eğitici düşünceler kaydetmektedir. *Lugat-i Genc-i Le'âl* manzum sözlük olarak çocuklara hitap eder tarzda

yazıldığı için eserde edebi hayaller çok az bulunmaktadır. Şairin aşk anlayışını da yansıtan, "*Baňa cümleden yeg gelür yâri görmek*" (b. 220) mısraı bunlar arasındadır. Eser hayal unsurları yönünden çok renkli olmasa da düşünce ve hayat tecrübesine dayalı eğitici düşünceler açısından çok zengindir. Şairin bu düşüncelerini "yap, yapma, iyidir, kötüdür" tarzı basit bir öğreticilikle değil özlü, kalıcılığı ve etkileyciliği yakalamayı amaçlayan vecize tarzı bir üslupta söylemeye yöneldiği görülmektedir. Bu sözler, ilmin değerinden cehaletin kötülüğüne, mala değer vermemekten çalışmanın önemine kadar, şairin çeşitli alanlardaki düşüncelerini ifade ettikleri kadar hayatı hakkında çok az bilgi bulunan Gencî'nin kişiliğini de bize yansıtmaktadırlar.

Burada eserde yer alan eğitici ve öğretici düşünceleri onları toplayan bazı başlıklar altında şöyle sıralayabiliriz.

Bilgi

Bilgiye ve bilgili insana değer vermeme

"*Bilürem kim 'ayb-bîn olmaz kibâr*" (b. 73). Terbiye ve nezaket sahibi insanlar kusur aramaz.

"*Bilürem lutf-ı dil-i bî-reybini / Setr ider zeyl-i keremle 'aybını*" (b. 75). Şüpheli, eksik arayıcı olmayanların iyiliklerini bilirim; onlar cömertlik göstererek kusurları örterler.

"*Ey kereminden okuyan bakmayasın eksigime*" (b. 182). Ey okuyucu, büyüklük göster, eksiklerimi görmezlikten gel. Değerli insanlar başkalarının kusurlarını görmezlikten gelir.

Bilginin değeri

"*Teñri yanında yeg mâldan 'ilm*" (b. 148). Allah katında bilgi/bilim maldan daha değerlidir.

Bilginin faydası

"*İlm ü kemâle sa'y-i belîg it iki cihânda şâd olasin tâ*" (b. 81). İlim ve olgunluk kazanmaya çalış, böylece dünyada ve ahirette mutlu olursun.

"*İlm yolunda her kim ölürse didi şehîd ol mazhar-ı esrâ*" (b. 94). İsrâ eden [Bir gece Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya götürülen] Hz. Peygamber, 'ilim yolunda ölen şehittir' dedi.

"*Her yerde 'ilmiñ lutfi mukarrer*" (b. 123). İlimin iyiliği ve faydası kesinlikle her yerde görülür.

"*Edebiyle kesb-i 'ilm it k'ola yâr saña herkes*" (b. 258). Edeple ilim elde etmeye çalış, böylece herkes seni sever.

"*Eyü halef ol ki 'ilm okıya il içre olur o lâ-büd ulu*" (b. 324). İlim öğrenerek insanlar arasında değer kazanan kişi anne-babasına iyi bir halef olur.

"*Yüri ey ogul özen okı kim kamusu saña eyü olalar*" (b. 335). İnsan okumaya önem verdiğiinde öğrendiklerinin faydasını görür. İnsanlar bilgili kişilere yakın olmak ve onlarla dostluk kurmak isterler.

"*Âdeme lâzım olan 'ilm ancak*" (b. 550). İnsana lazım olan sadece ilimdir.

Bilgisizliğin / cehâletin kötülüğü

"Ehl-i dile bâr-ı girân olmaya câhilden beter" (b. 288). Değerli insanlara cahiller kadar büyük sıkıntı veren başka bir şey yoktur.

"Câhil olan kişi olur iki cihânda rû-siyeh" (b. 337). Cahil insanın yüzü dünyada ve ahirette kara olur, her iki âlemde sıkıntı çeker.

"İşi câhiliñ kibr u ehlek¹³ sükûn" (b. 470). Cahillerin işi büyüklenme, aptallık etme ve yerinde saymadır.

"Kubh-ı cehli añlar ehl-i 'ilm olan / K'oldı cehliyle mürekkeb çok zamân" (681). İlim sahipleri, bilgisizliğin ne kadar kötü olduğunu ve cahillerin çoğu kere bu sebeple sıkıntıya düştüklerini iyi bilir.

"Kadr-i 'ilmi câhil aňlamak muhâl / 'Âlim olmadı k'ide fehm-i kemâl" (682). Cahil insanın ilmin kıymetini bilmesi imkânsızdır; ilmi olmadığı için güzel davranışları bilemez, manevi hasletleri anlayamaz.

Bilgiyi gizlememe, insanlara yardım etme

"Müşkül-güşâ-yı halk ol deme su'âle bilmem" (b.240). İnsanların zorluk çektiği konuları çözmeye çalış, sorularına 'bilmiyorum' diye cevap verme, bilgini gizleme.

---

¹³ Bu kelime metinde *ehlik* şeklinde harekelidir.

Bilgili insan

"*Pend-i üstâda sakın etme 'inâd*" (b. 442). Bilgi sahibi insanların öğütlerine karşı çıkmak, onları dikkate almamak çok yanlıştır.

"*Dünyede 'âlimler olsun câvidân*" (b. 468). Bilgili insanlar dünyada eksik olmasın, her zaman bulunsun, ebedî olarak yaşasınlar.

Kitap yazma amacı

"*Zikr-i bi'l hayrına bâ'is ola yâ Rab bu kitâb*" (b. 386). Ey Allah'ım, bu kitap benim iyilikle hatırlanmama vesile olsun. Kitap insanın iyilikle hatırlanmasını sağlar.

Okulun önemi - Öğretmenin görevi

"*Devlet yiridir okuyan oglancığa mekteb*" (b. 421). Okul çocuğun yüksek mevkilere yükselmesini sağlar.

"*Benden öğretmek ü senden okumak*" (b. 572). Öğretmenin görevi bilgi vermek, öğrencinin görevi o bilgiyi öğrenmektir.

Çalışma

Çalışmanın önemi ve ilim öğrenmede amaç

"*Çalışıkla bunu yazdım dileğim du'âdır ancak*" (b. 270). Bu kitabı çalışarak yazdım, beklediğim yalnızca duadır. İnsan bir işi ancak çalışarak başarabilir, insanlara yararlı işler yaptığında onlardan duadan başka bir şey beklememelidir.

Çalışıp meslek sahibi olmanın önemi

"Rızkını Hak'dan dile dime ki irâd teng" (b. 150). İnsan rızkını Allah'tan istemeli, kazanç az dememelidir. İnsan Allah'tan rızık istemeli ve geliri az diye iş beğenmemelik yapmamalı, çalışmayı sürdürmelidir.

"Ola âferin o kese k'enîs ola dünyede aña her hüner" (b. 312). Dünyada çok hüner sahibi olan insan övülür, takdir edilir.

"Yıldızdan aqlaram dime sendendir oñmamak" (b. 440). Bahtım kötü deyip oturmak ve kaderi suçlamak yanlıştır; iyi durumda olmamanın sorumluluğu insanın kendisindedir.

"Ögün eger hüneriñ var ise yog ise döğün" (b. 683). İnsan becerisi, hüneri varsa rahat eder, yok ise pişmanlık duyar, sıkıntı çeker.

Dünya

Dünya malına değer vermeme ve hesabını verebilecek olma

"Kim kaçarsa dünyeden 'ukbâ murâdınca ola" (b. 121). Dünyaya değer vermeyen kişi ahirette muradına erer, orada sıkıntı çekmez.

"Malıñ ayak bağıdır itme tama" (b. 404). Dünya malı ayak bağıdır, onun peşinden koşarak ömür boşa harcanmamalıdır.

"O kim büyüklene mâlyla tez olur pâ-mâl" (b. 490). Malı ile büyülenen kişi, o malıyla çok kısa zamanda rezil duruma düşer; malı onu zor duruma düşürür.

"*Hisâb-ı mâlî kul virse gerekir*" (b. 529). İnsan malının hesabını verecektir (insan malının hesabını verebilecek durumda değildir).

İnsan

Başkalarının eksiğini aramama

"*Bu devr içinde kişi 'ilm-ile gınâ bulmaz*" (b. 509). Bu zamanda insanlar bilgili insanın kıymetini bilmezler, onun ilmi çalışmalarını rahatlık içinde ve kolaylıkla yapacağı imkâna kavuşmasını sağlamazlar.

Büyüklerin tecrübelerinden yararlanma

"*Babañ ögüdin diñle tâ 'ömrüñ ola artık*" (b. 203). Babanın sözünü tut, ömrün uzun olur; büyüklerin tecrübesinden faydalanan kişi vaktini boşa harcamamış olur.

"*Uludan diñlemekdir saña lâzım olan şey*" (b. 272). İnsana en çok gereken şey büyüklerin sözlerini tutmaktır.

Değer bilme, takdir etme

"*Okıyanlardan du'â-yı hayr ümîdim ve's-selâm*" (b. 96). Okuyuculardan beklediğim sadece beni iyilikle hatırlamalarıdır. Kitap yazmak gibi insanlara yararlı işler yapanlar, takdir edilip kendilerine dua edilmesini beklerler.

"*Delîl-i kârîñ ola her zamân seniñ Kur'ân*" (b. 703). İnsan her zaman Kur'ân'ın yolundan gitmeli, onu rehber edinmeli, onun değerini bilmelidir.

Doğruluğun önemi

"*Gitmez itmez toğrı yol ayagıña taş değer*" (b. 166). Doğru yolda gitmeyen sıkıntı çeker.

"*Ádem bir iş itmek gerek gayrı peşîmân olmaya*" (b. 310). İnsan sonradan pişmanlık duymayacağı işlerle uğraşmalıdır.

"*Togrlıkdır iki 'âlemde saña râh-ı savâb*" (b. 370). İnsana dünyada ve ahirette yararlı olacak davranış doğru olmaktadır.

"*İç u tış bir olmak gerek dâ'imâ*" (b. 488). İnsanın içi ve dışı her zaman bir olmalıdır.

İkiyüzlülüğün kötülüğü

"*Dünyâda iki yüzli mürüvetsiz olur hep*" (b. 406). İkiyüzlü insanlardan iyilik gelmez.

İnsanlara minnet etmeme

"*Eyü kem emr-i Hakk-ile olur insândan gelmez*" (b. 238). İyilik ve kötülük Allah'ın takdiri ile, insanlardan değildir.

"*Dükeli nesneñ iste Teñriden*" (b. 607). İnsan her şeyi Allah'tan istemeli, insanlara minnet etmemelidir.

İnsanlara karşı dikkatli olma, onlardan iyilik beklememe

"*Zamâne halkında yok hakikat hemân Hudâ'ya tevekkül it sen*" (b. 355). Devrin insanlarında doğruluk, güvenilirlik yok, sen yalnız Allah'a güven.

Kanaat etmek

"Aza kâni' olasin saña yegrek olur ol" (b. 286). Az ile yetinmek insan için en iyisidir.

"Kanâ'at kıl ziyân olmaz gelende" (b. 511). İnsan kendisine takdir edilenlere kanaat etmeli, onu beğenmemezlik yapmamalıdır.

Kavgacı ve sert mizaçlı olmanın kötülüğü

"Kim ki önegülük eder aña hebâ olur emek" (b. 353). Büyüklenen, öne çıkmak isteyen kişiye çekilen emekler boşa gider; böyle insanlardan hayır gelmez.

Sabırlı olmanın faydası

"Sabr ider sâhibini devletlü" (b. 574). Sabır insanı yüksek makamlara ulaştırır.

Temiz gönüllü olma, kendini sevdirme, insanlara zarar vermeme

"Dil sâf ol özüñ sevdire fânî mi degil dünyâ" (184). Temiz gönüllü ol, insanlara kendini sevdire, dünya gelip geçici değil mi? İnsandan geriye yalnız sevgi kalır.

"Sâf dil ol olma sakın rîş-hand" (b. 388). Temiz gönüllü ol, sakın insanları küçümseme.

"Yâ Râb nasîb eyle bunu tab'-ı mukbile" (b. 423). Ey Allah'ım bunu (kitabımı) okumayı temiz huylu, değerli insanlara kısmet et. İnsan iyi karakter sahibi ve temiz gönüllülere emek çekmek, yardım etmek ister.

Yalan söylemenin kötülüğü

"Sözün gerekdir ki togrı ola ne fâ'ide var yalan dimekte" (b. 368). İnsana yakışan doğru konuşmaktır; yalan söylemenin bir yararı yoktur.

"Yahşıdır o kimse k'ola gerçek" (b. 548). Doğru sözlü, içi-dışı bir olan insan iyi insandır/güzel insandır; insana yakışan da budur.

"Kızb olan güftârda olmaz sebât" (b. 619). İçinde yalan bulunan sözün bir değeri ve etkisi olmaz.

Yardımlaşmanın güzelliği

"Her insânın işi degil iş bitürmek" (b. 205). İnsanlara yardım etmek herkese nasip olmaz; insanlara yardım etmeyi değerli, yüksek karakter sahibi kişiler sever.

Sevgi

Sevgilinin ve dostluğun değeri

"Baña cümleden yeg gelür yâri görmek" (b. 220). İnsanın sevdiği kişiyi ve dostunu görmesi her şeyden daha değerlidir.

Allah sevgisi

"Gerek mihr-i Hudâ'ya kalb-i ehl-i dil ola merkez" (b. 222). Gönül ehli insanların kalbine yakışan, Allah sevgisine yönelmektir; kalbin Allah sevgisinden başka bir şeyle meşgul olması yanlıştır, ona yakışmaz.

Sözlük

İlmî çalışmalarda sözlük bilgisinin önemi

"*Ey ogul çalış lugat okı saña güçirek olmaya bilgüler*" (b. 322). İnsan sözlük bilgisine, kelimelerin anlamlarını öğrenmeye yönelmelidir, böylece bilgi sahibi olmak, ilim öğrenmek kolaylaşır.

Sözlüğün herkese gerekli olması

"*Her kim lugâtı okumak isterse verile*" (b. 422). Sözlük, ona ihtiyacı olan insanlardan gizlenmemelidir; ilim öğrenmek isteyen herkes için sözlük kaçınılmaz bir ihtiyaçtır.

5. Lugat-i Genc-i Le'âl'de Öne Çıkan Eğitici ve Öğretici konular

Gencî'nin yukarıdaki sözlerinde eğitim ve insan hayatı ile ilgili düşüncelerinde şu konulara odaklandığı görülmektedir:

İlmin Değeri

Lugat-i Genc-i Le'âl'de, türü gereği en çok ilmin önemi ile ilgili düşüncelere yer verilmekte, eserin hitap ettiği çocuklara ilmin değeri anlatılmaktadır. Şair bunun önemini, "*Âdeme lâzım olan 'ilm ancak*" (b. 550) sözüyle ifade etmekte ve ilmi insan için dünyadaki en hayati unsur olarak nitelemektedir. İlmin ne kadar değerli olduğunu da veciz bir üslupta "*Teñri yanında yeg mâldan 'ilm*" (b. 148) şeklinde dile getirmektedir. Şair, ilmin sadece Allah katında değil insanlar arasında da sevmeyi temin ettiğini etkili bir ifade ile söylemektedir: "*Edebiyle kesb-i 'ilm it k'ola yâr saña*

herkes" (b. 258). Şair, bu düşünceyi başka bir mısradaki da tekrarlayarak ilmin insan için ne derece faydalı olduğunu, insanların bilgi sahibi kişilerle dostluk kurmak, onlara yakın olmak arzusunda olduklarını söyleyerek dile getirmektedir "*Yüri ey ogul özen okı kim kamusu saña eyü olalar*" (b. 335). Gencî, ilmin insana kazandırdıklarını en zengin içerikle ifade ettiği mısradaki ise onun sadece dünyada değil ahirette de mutluluk kaynağı olduğunu şöyle dile getirmektedir: "*İlm ü kemâle sa'y-i belîğ it iki cihânda şâd olasın*" (b. 81).

Eserdeki ilimle ilgili en dikkat çekici ifadelerden biri bilginin gizlenmemesini dile getirdiği "*Müşkül-güşâ-yı halk ol deme su'âle bilmem*" (b. 240) sözüdür; bu söz Gencî'nin yardımsever bir kişi olduğunu gösterdiği kadar onun ilmin gelişmesine verdiği değeri de yansıtmaya bakımından önemlidir. Şairin "*Dünyede 'âlimler olsun câvidân*" (b. 468) ifadesiyle yeryüzünde bilginlerin eksik olmamasını dile getirmek kadar, dünyaya onların yön vermesini anlatmak istediği söylenilebilir.

Cehaletin Kötülüğü

Gencî'nin, ilmi yücelttiği ifadeleri kadar cehaleti eleştiren tasvirleri de çok dikkat çekicidir. Şairin buna birçok beyitte yer vermesi, onun bu konuya verdiği büyük önemin bir göstergesidir. Bu ifadelerden bazıları şunlardır: Cahil kişi iki cihanda yüzü kara olur, "*Câhil olan kişi olur iki cihânda rû-siyeh*" (b. 337); cahilin, ilmin değerini anlaması imkânsızdır, "*Kadr-i 'ilmi câhil anlamak muhâl / 'âlim olmadı k'ide fehmi kemâl*" (b. 682); cahil kişi gönül ehli kişilerin en büyük sıkıntı kaynağıdır, "*Ehl-i dile bâr-ı girân*

olmaya câhilden beter" (b. 288) ifadeleriyle şairin cahilleri çok ağır bir dille tasvir ederek okuyucuyu ilim sahibi olmaya yöneltmek istediği görülmektedir.

Çocuk Eğitimi

Lugat-i Genc-i Le'âl, çocuklara yönelik bir eser olması dolayısıyla, doğrudan çocuk eğitime yönelik düşünceler yönüyle de çok zengindir. Vecize üslubunda söylenen bu sözlerden, "*Babañ ögüdin diñle tâ 'ömrüñ ola artık*" (b. 203) ve "*Uludan diñlemekdir saña lâzım olan şey*" (b. 272); "*Pend-i üstâda sakın etme 'inâd*" (b. 442) mısralarında çocuğun büyüklerin tecrübelerinden faydalanmasının önemi dile getirilmektedir. Eserde ilmin öğrenildiği yerin değerinin de özellikle dile getirildiği, okulun kişinin yüksek makamlara ulaşmasını sağlayan yer olduğu "*Devlet yiridir okuyan oglancığa mekteb*" (b. 421) ifadesiyle dile getirilmektedir. Şairin bu mısradaki bilginin öğrenildiği yerin insana katkısını da ifade ederek okula gitmeyi özendirmek istediği görülmektedir.

Yetişkin Eğitimi

Gencî'nin eserinde sadece çocukların değil yetişkinlerin eğitimine de önem verdiği, onlar için söylediklerinde kişinin hayatındaki en önde gelen konulara odaklandığı görülmektedir. Bunlardan çalışmanın önemi ile ilgili, "*Rızkını Hak'dan dile deme ki îrâd teng*" (b. 150) ve "*Yıldızdan aklarım dime sendendir oñmamak*" (b. 440) mısraları dikkati çekmektedir. Bu örneklerden ikincisi aynı zamanda şairin yaşadığı dönemde toplumda yaygınlaşan bir işi yapıp yapmamayı yıldızlara bakarak karar

verme anlayışına bir eleştiri mahiyetindedir. Şairin burada kişinin mutluluğunun kendi elinde ve çalışmasına bağlı olduğunu anlatmak istediği görülmektedir.

Şairin insan hayatının önemli unsurlarından birisi olan mal sahibi olma konusunda çok durduğu ve ona gereğinden fazla önem vermenin getireceği tehlikeleri veciz bir üslupta ifade ettiği görülmektedir. Bu çerçevede söylenen "*Maluñ ayak bagıdır itme tama*" (b. 404), "*Aza kâni 'olasın sana yegrek olur ol mâl*" (b. 286) ve "*O kim büyüklene mâlıyla tez olur pâ-mâl*" (b. 490) mısraları bu konuda öne çıkmaktadır. Şair "*Hisâb-ı mâlı kul virse gerektir*" (b. 529) sözü ile konunun dini boyutunu da dile getirirken, "*Dil sâf ol özüñ sevdır fânî mi degil dünyâ*" (b. 184) mısrayla dünya malına karşı alınacak tavrı ve sevginin maldan daha değerli olduğunu çok zarif bir şekilde ifade etmektedir.

Eserde önem verilen bir başka konu ise doğruluktur. Onun bu konuda söyledikleri döneminin eleştirisi olarak da değerlendirilebilir. Şairin bu konuyla ilgili öne çıkan düşüncelerinden bazıları şu mısralarda görülmektedir: "*Kizb olan güftârda olmaz sebât*" (b. 619) ve "*Yahşıdır o kimse k'ola gerçek*" (b. 548) mısraları yalanın kişisel boyutunu ele alırken "*Dünyâda iki yüzli mürüvetsiz olur hep*" (b. 406) sözü yalanın toplum hayatına olan etkisini dile getirmekte, onun toplumdaki dayanışma duygusuna zarar vereceğini yansıtmaktadır. "*Sözüñ gerektir ki dogru ola ne fâi'de var yalan dimekte*" (b. 368) mısraı ise yalan söylemenin en içten eleştirilerinden birisidir.

Şairin yukarıdaki düşünceler yanında, kişinin hayatta mutlu olmasında etkili olacak birçok ifadeye de eserinde yer verdiği görülmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır: Şair, "*Bilürem kim 'ayb-bîn olmaz kibâr*" (b. 73) mısrasında başkalarının eksikliğini aramanın yanlışlığını; "*Kim ki önegülük eder aña hebâ olur emek*" (b. 353) sözüyle kavgacı, sert mizaçlı olmanın kötülüğünü; "*Ögün eger hüneriñ var ise yog ise döğün*" (b. 683) diyerek meslek sahibi olmanın önemini ve ona sahip olmamanın kötülüğünü; "*Sabr ider sâhibini devletlü*" (b. 574) ifadesiyle sabrın insana neler kazandıracığını etkili bir üslupla dile getirmektedir.

Sosyal Eleştiri

Gencî eserinde yaşadığı dönemde sosyal yapıda gördüğü aksaklıklara da sık sık dikkati çekmektedir. Bu konuda yukarıdaki mısralardan bazılarında dile getirilenlerden başka, döneminde ilim ehline yeteri kadar değer verilmediğini anlatan, "*Bu devr içinde kişi 'ilm-ile gınâ bulmaz*" (b. 509) mısraı dikkat çekicidir. "*Mâla yok kudret ki hayra bezl idem*" (b. 43) mısraını da bu çerçevede ele almak gerekir. Şair bu sözlerle kendi durumunu da dile getirmekte, ilim ehli bir kişi olarak hayır yapmaya gücü yetecek kadar bir gelirinin olmadığını ifade etmektedir. Aynı şekilde "*Her insânıñ işi degil iş bitürmek*" (b. 205) mısraı, şairin toplumda yardımlaşma konusundaki eksikliği dile getirmenin yanında beklediği ilgiyi göremediğinin bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. "*Zamâne halkında yok hakikat hemân Hudâ'ya tevekkül it sen*" (b. 355) sözü, şairin yaşadığı dönemin insanlarına doğruluk ve güvenilirlik

konusundaki eleştirisi olduğu kadar, onun bu husustaki hayal kırıklığının bir ifadesi olarak da görülmelidir.

Lugat-i Genc-i Le'âl'de tasavvufi içerikli sözler de görülmektedir. Bunlar arasında, zühd hayatını ve dünyaya değer vermemeyi telkin eden, "*Kim kaçarsa dünyeden 'ukbâ murâdınca ola*" (b. 121) mısraı; kişiyi doğrudan Allah'a yönelmeye teşvik eden, "*Eyü kem emr-i Hakk-ile olur insândan gelmez*" (b. 238) ve "*Dükeli nesneñ iste Teñriden*" (b. 607) mısraları dikkat çekmektedir. İnsan kalbinin sadece Allah sevgisine mekân olması gerektiği düşüncesini ifade ettiği "*Gerek mihr-i Hudâ'ya kalb-i ehl-i dil ola merkez*" (b. 222) mısraı ise şairin tasavvufi düşüncelere de sahip olduğunu açık bir şekilde yansıtmaktadır. Bu sözler ve eserde isminin önüne kaydettiği, tarikat büyükleri için de kullanılan "pîr" sıfatı göz önüne alındığında, Gencî'nin tasavvufî düşünceleri benimseyen bir kişi olduğu ve bu düşüncelerini diğer insanlara da telkin etmek istediği söylenilebilir.

Sonuç

Pîr Mehmed Gencî'nin hakkındaki bilgiler *Lugat-ı Genc-i Le'âl*'de kendisinin ifade ettikleri ile sınırlı bulunmaktadır. Eserdeki "*Şeyhü'l-islâmuñ çerâğıyam kadîm*" ifadesinden şairin Şeyhülislam Yahya'yı (ö. 1053/1644) yakından tanıdığı anlaşılmakta, dolayısıyla onun 17. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı kesinlik kazanmaktadır. Böylece *Tezkire-i Rızâ*'daki onun vefatıyla ilgili "*1058 (1648)'de vedâ '-ı 'âlem-i fânî eylemişdür*" ifadesi te'yid edilmekte, oradaki bilgiler açıklık kazanmaktadır.

Bu çalışmada tanıtılan metnin şairi Pîr Mehmed Gencî ile Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan *Tarama Sözlüğü*'nde yer alan *Genc-i Le'âl*'in şairi Gencî'nin aynı kişi olduğu ve burada tanıtılan eserin *Tarama Sözlüğü*'nde kullanılan eser ile benzerlikleri olduğu görülmektedir. *Genc-i Le'âl*'den *Tarama Sözlüğü*'ne alınan ve Arapça karşılığı bulunan Türkçe kelimeler bu eserde bulunmamaktadır. Burada tanıtılan eser o nüshanın sadece Farsçadan Türkçeye bölümünün yeniden düzenlenmiş şekli olmalıdır. Eserin Farsça bölümünden *Tarama Sözlüğü*'ne alınan kelimelerin yer aldığı beyitlerden bazılarının bu nüshada farklı olması, şairin Şeyhülislam Yahya'ya takdim ederken eserinin Farsçadan Türkçeye olan bölümünü yeniden düzenlediğini göstermektedir. Tespit ettiğimiz bu eserle *Tarama Sözlüğü*'nde bahsedilen kayıp eserin sadece bir bölümüne, Farsçadan Türkçeye olan kısmına nispeten ulaşıldığı söylenilebilir.

Gencî'nin eserinde kelime öğretmek kadar eğitim anlayışı ve kişilik gelişimi ile ilgili görüşlerini aktarmayı da önemseydiği görülmektedir. Manzum sözlükler her ne kadar çocuklar için yazılıyor olsalar da eserde yer alan eğitici düşüncelerin birçoğunun çocuk seviyesinin üstünde olması, şairin yetişkinlerin eğitimine de önem verdiğini göstermektedir. Eser bu yönüyle yazıldığı dönemin eğitim anlayışını da yansıtmaktadır. Eserde toplam 60 kadar beyitte eğitici düşünceler görülmektedir. Eserin 703 beyit olduğu dikkate alındığında eserin yaklaşık %9'unun bu tür ifadelerle ayrıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum şairin insanın kişilik gelişimine ve eğitimine verdiği önemin göstergesidir.

Eserin dikkati çeken diğerk önemli bir boyutu da değerler eğitimi ile ilgili düşünceler taşımasıdır. Şairin bu ifadelerinden, bireyin eğitimi kadar onun karakter gelişimi ile de ilgilenmeyi önemli gördüğü anlaşılmaktadır. Eserdeki düşüncelerin birçoğu, eğitimin de ötesinde kişinin bütün hayatında dikkate alması gereken konulara değinmektedir. Bunlar arasında özellikle bireye yaklaşımda sevgi konusunu vurgulaması dikkati çekmektedir. Günümüzde eğitimle ilgili çalışmalarda bireyin hayatta başarılı ve mutlu olması için, onu sadece bilgi ile donatmanın yeterli olmadığı, onun içinde bulunduğu toplumla uyum içinde yaşayabilmesini sağlayacak değerlerle donatmanın gerekliliği daha fazla öne çıkarılmaktadır. Bunun yanında bireyin mutluluk ve başarısında duygusal zekâ gelişiminin de büyük öneme sahip olduğu vurgulanmaktadır. Sevgi konusunun ele alındığı mısralarda, *Lugat-i Genc-i Le'âl*'in bu açıdan da günümüzün eğitim anlayışına katkı sağlayacak unsurlar içerdiği görülmektedir.

Bu tür eserler bireyin ve toplumun eğitiminde, değerler ve sevgi eğitimine özel bir önem vermekte, dolayısıyla eğitimde buna önem verilmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Manzum sözlük geleneğinin bir ürünü olarak *Lugat-i Genc-i Le'âl* bu yönüyle bu türdeki eserlerin önemli miktarda bir düşünce birikimi barındırdıklarını ortaya koymakta ve bu türdeki eserlerin bu yönleriyle düşünce ve eğitim tarihi çalışmaları için önemli kaynaklar arasında yer alması gerektiğini göstermektedir. Bu çalışma ile Türk eğitim tarihi çalışmalarında, özellikle çocuk eğitimi ile ilgili araştırmalarda bu türde yazılan eserlerin değerlendirilmesinin gerekli olduğu görülmektedir.¹⁴

---

¹⁴ Manzum sözlüklerin tamamında yer alan eğitici ve öğretici düşüncelerin Türk eğitim tarihi çalışmalarına kaynaklık edebilmesi için bu eserlerdeki eğitici ve öğretici ifadeleri tespit etmeyi amaçlayan ayrı bir çalışma yürütmekteyiz.

Kaynaklar

- Akçay, Y. (2011). Doğuda ve Batıda Sözlükçülüğün Gelişimi ve Osmanlı Dönemi Sözlük Metinlerine Genel Bir Bakış, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (4, Yaz): 281-333.
- Akün, Ö. (2002). Kâşgarlı Mahmud. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (25): 9-15.
- Durmuş, İ. (2009). Sözlük: Arapça. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (37): 398-401.
- İlhan, N. (2007). *Geçmişten Günümüze Sözlükçülük Geleneği ve Türk Dili Sözlükleri*, Elazığ: Manas Yayıncılık.
- İpekten, H. - M. İsen, R. Toparlı, N. Okçu, T. Karabey (1988). *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara: KB.
- Kavruk, H. (2001). *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı*, Ankara: MEB.
- Kaya, B. (2013). Yahyâ Efendi, Zekeriyâyâde. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (43): 245-246.
- Kılıç, A. (2007). Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin), *Turkish Studies: International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (2/4): 516-548.
- Kocapınar, P. (2015). Sözlüklerin Ortaya Çıkışıyla İlgili Teoriler Üzerine Bir Değerlendirme, *Gazi Türkiyat*, (16): 129-141.
- Kusurî Ömer Efendi (2002). *Tuhfe-i Kusûrî Tazmîn-i Şâhidî (İnceleme, Metin, Sözlük)*, Haz. K. Altun, Kayseri: Laçın Yayınları.
- Mes'ûd Lutfî Efendi. (2013). *Tuhfe-yi Lutfî (Türkçe-Farsça Manzum Sözlük)*, Haz. A. Tanyıldız, İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Öz, Y. (2010). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Ankara: TDK.
- Öz, Y. (1996). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Özdemir, Ş. (2105). *Ahmed-i Dâî'nin Ukûdü'l-Cevâhir'i: İnceleme-Tenkritli Metin- Sözlük*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pîr Mehmed Gencî. (2016). *Lugat-i Genc-i Le'âl: Farsça-Türkçe Manzum Sözlük*, Haz. C. Bayak, İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Rızâ, Es-Seyyid (Zehrimârzâde). (2002). *Tezkire-i Rızâ*, Haz. Ahmed Cevdet, Neşreden, M. Sadık Erdağı, Ankara: Kalkan Matbaası. (Eserin ilk baskısı 1316/1898'dedir. Burada eserin bu baskısının tıpkıbasımı eserin sonuna yeni harfli bir Önsöz, İçindekiler ve İndeks eklenerek yapılmıştır.)
- Tarama Sözlüğü*, (1943-1977) Ankara: Türk Dil Kurumu, 8 Cilt.
- Topaloğlu, A. - M. S. Kaçalın (2009). Sözlük: Türkçe. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (37): 402-414.
- Tuman, M. N. (2001). *Tuhfe-i Nâilî (Divân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri)*, Haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Usta, H. İ. (2010). Sözlükçülük ve Sözlük Araştırmacılığı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 7, Sayı 2: 92-101.
- Yavuzarslan, P. (2009). *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*, Ankara: Tiyyem Yayıncılık.
- Yazıcı, T. (2009). Sözlük: Farsça. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (37): 401-402.
- Zavotçu, G. (2009). *Zehr-i Mâr-zâde Seyyid Mehmed Rızâ: Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Tezkiresi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. Ekitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78470/zehr-i-marzade-seyyid-mehmed-riza---tezkire-i-riza.html>. Erişim. 25.02.2016.

Füruzan'ın *Kırk Yedililer* Romanında Sosyal Meseleler

Mehdi GENCELİ*

Gizem ŞENGÜL**

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi / Recieved: 4 Ağustos / August 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 12 Ekim / October 2020

(Bu makale, itenticate yazılımınca taranmıştır.)

Öz: Çağdaş Türk edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Füruzan, roman ve hikâyelerinde ağırlıklı olarak Türk tarihinin siyasi ve sosyal meseleleri üzerinde yoğunlaşmış, siyasi baskı ve onun sebep olduğu yıkımın boyutlarını ön plana çıkaran eleştirel eserler kaleme almıştır. *Kırk Yedililer*, sıradan bir darbe romanı olmaktan çok döneme ayna tutan bir duruş sergilemektedir. *Kırk Yedililer* romanında 1947 doğumlu kuşağın Türkiye'nin yakın tarihine damgasını vuran 12 Mart muhtırasına tanıklığı anlatılır.

---

* **Dr. Öğretim Üyesi**, Mehdi GENCELİ, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-Posta: mehdi.genceli@marmara.edu.tr. <https://orcid.org/0000-0002-6925-0265>

** **Yüksek Lisans Öğrencisi**, Gizem ŞENGÜL, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul. E-Posta: gzmnglv@gmail.com. <https://orcid.org/0000-0002-2466-9740>.

Anlatılan olaylarla yazar, siyasal ve sosyal meselelerin merkezine Kozlu ailesini alarak toplumsal sürecin ve siyasetin birey ve aile üzerindeki etkisini göz önüne serer. Eserde dönemin siyasi koşulları ve sosyal yapısı romanın ana karakteri üzerinden işlenmekle beraber romandaki karakterlerin belirli sosyal kimlikleri temsil ettiği görülmektedir. Romanda, eğitimde yozlaşma, işçi sorunları ve karşıt ideolojiler, saptanan temalardır. Bu çalışmada, edebiyata yansıyan siyasi bir vesikayı ortaya koymak ve sosyal bunalıma yol açan açmazların insan psikolojisi üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla sosyal kimlikler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Füruzan, Kırk Yedililer, 12 Mart Muhtırası, Sosyalizm, Kapitalizm*

Social Issues in Füruzan's *Kırk Yedililer* Novel

Abstract: Füruzan, one of the outstanding authors of Contemporary Turkish Literature, has focused in her novels and stories mostly on social and political issues of Turkish history, and has written critical works that highlight the dimensions of political oppression and destruction. *Kırk Yedililer* displays a stance that mirrors a certain period of time rather than merely focusing on a coup d'état. *Kırk Yedililer* tells the experiences of those born in 1947 during the time of the March 12 military memorandum. With a focus on the political and social issues within the Kozlu family, the author aims to bring to light the effects of social and political

issues on the individual. It is seen in the work that the political conditions and social structure of the period are dealt with through the main character of the novel and that these characters represent certain social identities. In the novel, corruption in education, workers' problems and opposing ideologies are clearly identified issues. In this study, social identities are emphasized in order to reveal a political document reflected in literature and to determine the effect of the dilemmas leading to social crisis on human psychology.

Key Words: *Füruzan, Kırk Yedililer, 12 March Memorandum, Socialism, Capitalism*

Giriş

1970'li yılların Türk edebiyatında hikâyeleriyle tanınan Füruzan, hikâyeci kimliğinin yanında romanlarıyla da öne çıkmayı başarmıştır. Nitekim *Kırk Yedililer* adlı ilk romanı ile 1975'te Türk Dil Kurumu Roman Ödülü'nü almaya hak kazanmıştır. Bu başarıları onun edebiyatımızda modernist kadın yazarlarımız içerisinde yer bulmasına zemin hazırlamıştır. *Tekrarın Tekrarı* isimli deneme kitabında "Füruzan Olayı" başlığı altında Füruzan'ın hikâyelerini ve sanatçı kişiliğini de inceleyen Mehmet H. Doğan, Füruzan'ın "Füruzan olayı" olarak anılan bir tarz oluşturmayı başarabilmesinde etkili olan olayları kendine has üslubuyla ele almıştır. *Kırk Yedililer* romanı da buna örnek gösterilebilir. Bu roman, aslında bir dönem romanı olmasına rağmen dönemin

üniversiteli genç kuşağına odaklanarak, onların ruhsal dünyalarını mercek altına almıştır. Yazar romanın içine yerleştirdiği epizotlarla 1968 kuşağı olarak anılan, çoğu 1947 doğumlu neslin hayat hikâyelerine yer verir. Böylece Türkiye'nin bir dönemi farklı ailelerde yetişmiş fakat benzer dünya görüşüne sahip bireyler incelenmiş olur.

Romanın ana karakteri Emine Semra Kozlu'dur. Annesi Nüveyra Hanım ve babası Selahattin Bey, öğretmendir. Kendilerini Cumhuriyet aydını olarak tanıtan bu ailenin ortanca çocuğu olan Emine, öğrenci eylemlerine karışır. Romanda olay Emine cezaevindeyken başlar ve yazar, geriye dönüş tekniğiyle okuru Emine'nin çocukluk yıllarına götürür. Kuşkusuz yazarın burada amacı, Emine'nin kimliğini şekillendiren faktörleri okura sunabilmektir. Romanda işlenen sosyal meseleler asıl olarak Emine karakterinin bakış açısıyla okura sunulur. Doğan Hızlan, Fürüzan'ın yarattığı karakterlerin yoksunluk duygusuyla sevgi arayışı içinde olduklarını belirtir (Şafak, 2007: 5). Emine, Fürüzan'ın hikâyelerindeki diğer karakterlerden farklı olarak belirli bir gelir düzeyine sahip küçük burjuva denebilecek bir aileden gelmektedir; fakat ailesinin ona sunduğu dünyada sevgi özlemi çeken, yalnız bir birey olmasıyla tipik bir Fürüzan karakteridir. Eserdeki sosyal meselelerin Emine'nin çocuk yaştaki duyarlılığıyla verilmeye başlanması ve onun sosyalist düşünceyi benimsemesiyle devam etmesi dikkat çekicidir.

Edebiyatın her devirde olduğu gibi 12 Mart döneminde de içinde bulunduğu topluma kayıtsız kalmadığı aşikârdır. Romandaki

meselelerin birçoğu 12 Mart dönemi ile doğrudan ilgilidir. Yakın tarihi darbelerle anılan Türkiye'nin sosyal yapısını daha iyi anlayabilmek ve çözümlenebilmek için 12 Mart romanları yol gösterici niteliktedir. 12 Mart 1971 muhtırasından birkaç yıl sonra 1974-1976 yılları arasında darbe romanlarının yazıldığı görülür. Erdal Öz, Sevgi Soysal, Adalet Ağaoğlu, Çetin Altan ve Füzûzan gibi yazarlar darbe dönemine bizzat tanık olmuşlar; içlerinden bazıları tutuklanarak hapse mahkûm edilmiştir. 12 Mart dönemini anlatan eserlerde sorgulama ve işkence sahnelerinin tüm detaylarıyla gerçekçi bir şekilde yer almasını yazarların yaşamış ve tanıklık etmiş olmalarıyla ilişkilendirmek mümkündür. Berna Moran, 12 Mart romanının gerçek dünyaya ve yaşama dönük olduğunu, gerçek yaşamı olduğu gibi aktarmanın peşinde olduğu, bu yüzden de onlarda estetik kaygının geri plana atıldığı düşüncesindedir (Moran, 2005:16). *Kırk Yedililer*'deyse yazarın karakterlerin psikolojileri üzerinde derinlemesine durduğu ve estetik haz uyandırabilecek betimlemeler görülür. Ayrıca eserde yer alan işçi sorunları, eğitim, kadın kimliği gibi meseleler de Emine'nin psikolojisi üzerinde bıraktığı etkiyle birlikte işlenmiştir.

1. Sosyalizm ve Kapitalizm

Sosyalizm, üretim araçlarının kamunun, başka bir deyişle devletin elinde olması ve ekonomik etkinliklerin kâr yerine insanların gereksinimlerini karşılaması gerektiğini öne süren, değer olarak emeği öne çıkaran, toplumun örgütlenmesinde köklü değişiklikler amaçlayan siyasal öğretisi anlamına gelen bir

toplumbilimi terimidir. Sosyalist düşünceyi savunanlar bu terimin kökenini Eflâtun'a kadar götürerek bütün hak aramalarını ve adalet isteklerini bu ideolojiye mal etmeye çalışmışlardır (Görgün, 2009:382-388). Bununla birlikte Karl Marks'ın *Komünist Manifesto* adlı eseri sosyalizmin esas aldığı temel kaynak olarak bilinir. Temelde sosyal eşitliğe dayanan sosyalizm ideolojisinin siyasi olarak yaygınlaşması ise sanayi devrimi ile gerçekleşir. Diğer taraftan bu süreçte gücü elinde bulunduran yeni bir sınıf olarak burjuvanın oluştuğu da görülür. Halk bir kesimi için toprak işçiliği yerini, fabrikaya bağlı işçiliğe bırakmış, köyden kente göçler yaygınlaşmış ve nihayetinde işçi sorunları da baş göstermiştir.

Fürüzan, *Kırk Yedililer*'de doğrudan sosyalist ideolojiyi savunmak yerine karşıt ideoloji olan kapitalizm aracılığıyla sosyalizmi anlatmayı seçmiştir. Başka bir ifadeyle kapitalizmin insanı ve insanî değerleri çürüten yanlarını göstererek aslında sosyalist ideolojiyi savunur. Eserde bu karşıtlığın en çarpıcı örneği Kozlu ailesidir. Emine'nin Seçil ve Kubilay adında iki kardeşi vardır. Kendisi ailede yazarın deyimiyle "ortanca" olarak anılır. Anneleri Nüveyra öğretmen, sözde, Cumhuriyet ilkelerini benimseyen bir öğretmendir. Yazar kapitalizmi özellikle Nüveyra öğretmen ve Seçil karakterini baz alarak anlatır. Emine'nin hatırlamalarıyla yazar, okuru Seçil'in Erzurum'da geçen genç kızlık günlerine götürür. Seçil, Ertegün adında bir üsteğmene âşıktır; fakat Ertegün üsteğmen evlidir. Bu yüzden, Nüveyra öğretmen bu ilişkiye şiddetle karşı çıkar. Ayrıca, Ertegün üsteğmen

Nüveyra öğretmenin hayalindeki gelir düzeyine sahip değildir. Seçil'i Emine gibi küçük bir çocuğun gözü önünde döver. Emine'nin kafasında kadın-erkek ilişkilerine dair şekillenmeler bu zamanda başlar. Ablasının mektubunu Ertegün üsteğmene götürür. Romanda onun gözünden aşkın salt masumluğuyla verildiği görülür. Yazar, Seçil ile Ertegün üsteğmen hikâyesi ile toplumsal statü ve normların aşka engel olduğu inancını ve Emine ile Seçil'in aşka bakış açılarını okura aktarır. Nüveyra öğretmen Seçil'i Erzurum'dan uzaklaştırmak ister ve İstanbul'a anneannesinin yanına okumaya gönderir. Seçil için Ertegün üsteğmenle kaçmak da hayal olmuştur. Bu yüzden gitmeyi kabullenir hatta zengin biriyle evlenip yaşama hayalleri bile kurar.

Seçil, ilk başta saf, masum bir âşıkken zamanla Emine'nin tanımakta güçlük çektiği biri hâline dönüşür. Emine içinse ablasından ayrılış büyük değişimlerin başlangıcıdır. Seçil, İstanbul'da ilk intihar teşebbüsüne kalkışsa da başarısız olur. Sonrasında zengin bir avukatla evlenir. Bu evlilik tam da Nüveyra Hanım'ın istediği gibi bir evliliktir. Seçil, annesinin istediği gibi bir evlilik yaparak kapitalist yaşamın temsilcisi hâline gelmiştir; fakat hayat boyu mutlu olamamıştır. Yazar, Seçil aracılığıyla malın insanı mutlu edemeyeceği fikrini savunur. Nitekim Seçil'in üçüncü kez intihara kalkışması ve sonuncusunda ölmesiyle bu tezi desteklemiş olur.

Seçil'in ölmek istemesindeki temel sebep, amaçsızlık ve maneviyat eksikliğidir. Her şeye sahip olan bu kadın gerçek sevgiye sahip olamamış, sevgiyi değerli takılarda, lüks eşyalarda

aramıştır. Emine ise tam tersi bir hayat yaşamayı tercih etmiş ve arı sevgiyi bulduğu için huzurludur. Emine, ablasını hastaneye ziyarete geldiğinde onun başucunda duran pahalı takıları görür. Bir yandan annesinin ve eniştesinin Seçil'e sunmuş oldukları lüks hayatı anlatışını dinler. Annenin bu şatafatlı hayatı anlatırken kızının intiharını unuttuğu görülür. Yazar özellikle bu nokta üzerinde durmaktadır. Bu durum Emine'de tiksinti uyandırır. Seçil'in intiharındaki görünen sebep, hizmetçisiyle kocasını uygunsuz vaziyette yakalamasıdır. Nüveyra Hanım ise kızını aldatmasına rağmen damadının ne yiyeceğini, nasıl yaşayacağını düşünür. Kapitalist zihniyet, meta hırsı adeta gözünü bürümüş, ona bir anne olduğunu unutturmuştur. Küçük burjuvazi eleştirisi, "El âlem ne der?" anlayışı ile devam eder. Seçil'in kadınlık gururu hiçe sayılarak bir süre daha aldatıldığı hizmetçiyle aynı evde kalması gerektiği hesaplanır. Aslında kendisi de küçük bir burjuva olan Nüveyra Hanım'ın tek isteği kızının sahip olduğu zengin hayatı kaybetmemesidir. Tüm bunlar, kapitalist düzenin insani değerleri çürüttüğünün göstergesi olarak sunulmuştur.

Emine'ye göre annesinin ülkü diye benimsediği aslında kendilerine dayatılan kapitalist düzendir. Nüveyra öğretmenin kendi düşüncesi dışındaki fikirleri açıkça dışladığı görülür:

"Bizler Türkiyeliyiz. Halkımızı evimizin, okulumuzun dışındakiler diye düşünmüyoruz. Dışarıdakilerin bizimle olan ilintilerini hiç unutmuyoruz. İnsan ilişkilerinde çocuk bilinciyle değil de çağımıza uygun bir bilinçle yaklaşmaya çalışıyoruz (Füruzan, 2018:63)."

Nüveyra öğretmenin ağzından dökülen bu sözler romanın tamamı unutulurken okunduğunda hümanist bir karakter izlenimi

uyandırsa da aslında “bizler” kelimesiyle kastı, mensup olduğu burjuva sınıftır. Emine’ye sık sık “sizler” diye hitap ettiği görülür. Ona göre Emine’nin işçi haklarını savunması, sosyalist ideolojiyi benimsemesi çocuk bilincinden öteye geçemez.

“12 Mart romanlarının en önemli özelliklerinden bir diğeri de gözler önüne serilen işkence sahnelerinin inanılmaz boyutlarda olmasıdır. Bu romanlarda işkenceye maruz kalan roman kahramanlarının kendilerine reva görülen zulme çaresizlikle boyun eğişleri anlatılırken, savundukları fikirlerden yine de taviz vermemeleri, üzerine vurgu yapılarak çarpıcı bir şekilde işlenmiştir (Alver, 2009:19).” *Kırk Yedililer*’de de Emine’nin maruz kaldığı işkencelere detaylı betimlemelerle yer verilir. Gördüğü işkenceler onun fiziki görünüşünün bambaşka bir hal almasına sebep olmuştur. Ancak buna rağmen sorgu sırasında ideolojisinden vazgeçmeyerek kimsenin adını vermemesi dikkat çekicidir. Emine’nin kontrolünü kaybettiği anlarda akli melekelerini yitirmemek için Che Guevera’yı, Vietnamlı askerleri, dünyanın bin bir yanında ezilen halklarını düşünerek güç bulduğu görülür. Yazar bunu iç monolog tekniğini kullanarak aktarır:

“Yorgunsun Emine. Beyin, fosforunu yitirir gibi oluyor. Sakin düşün, bunlar seni şaşırtmasın, ortanca. Hadi başlayalım: Vietnam, evet. Filistin, evet. İspanya iç savaşı, evet. Ya Cezayir, evet. Fransız paraşütçüleri, evet. Sacco ile Vanzetti, evet. Lumumba, evet. Ne kadar çok. Daha yakınlarındakini düşün. Okuyup anlatılmadan öteye geçip, görüp tanımaya gel, Emine kız. (Füruzan, 2018:326).”

Emine, ideolojisinin temelini oluşturan isimleri düşünerek isim vermemesi ve imza atmaması gerektiğini sık sık tekrarlar.

Bununla birlikte yazarın Emine'yi sosyoloji öğrencisi olarak öne çıkarması söz konusu ideolojiyi daha etkili biçimde ifade etmesine zemin hazırlamaktadır.

Eserin önemli kahramanlarından Haydar, Emine'nin sevgilisidir. İki sevgili tutuklanacakları günü beraber kaldıkları evde beklerler ve birlikte sorguya götürülürler. Haydar Anadolu'dan gelmiş bir köylü çocuğudur. Romandaki çoğu Anadolu öğrenci gibi ezilen halkı temsil eder. Anadolu'dan gelen bu gençler benimsedikleri ideolojiyi pratiğe uygulamaya dökmeye çalıştıklarında ise teorikle gerçekliğin örtüşmediği görülür. Her toplumun kendi içerisinde belirli bir dinamiği bulunduğundan ideolojilerin de her toplumda uygulanabilirliği farklıdır. Bu topraklarda doğmamış olan sosyalist ideolojiyi savunan Anadolu gençler fazlasıyla heyecanlıdırlar. Bununla birlikte kendilerinin de halkla onların arasında bir uçurum olduğu görülür. Yazar halkı savunan sosyalizm ideolojisinin halka inemeyişini vurgular. Kurtuluş Savaşı, Cumhuriyet'in kuruluşu, çok partili hayata geçiş denemeleri ve daha birçok olay yaşanırken Türk köylüsü, salt yaşamaya çalışmakla meşgul olmuştur. Nitekim Maslov'un ihtiyaçlar hiyerarşisi piramidine göre temel ihtiyaçlarını karşılamayan bir halktan çeşitli ideolojiler üzerine düşünmesi beklenemez (Demirel, 2017). Buna rağmen Emine halka ulaşma isteğini şu cümlelerle dile getirir:

“Halkımıza yönelik yapılacak olumlu her girişim için en uca gidene değin beklenmez elbet. Gel gör ki bazen uç olmaktan çıkıyor bizim halka erememişliğimiz. Halkın bilinçsizliği aydınların başarısızlığının özrü oluyor. Aydınlar girişimlerinde

amaçladıkları gerçek devrimi yerine oturtma çabasında yanlışla düştüler mi unutmayalım halktan çok sorumludurlar. Özgürlüğün kimler adına hangi ekonomik ve siyasal gelişme adına istendiğini bilmek zorundadırlar (Füruzan, 2018:301).”

Diğer taraftan Haydar’ın adı idamla yargılananlar listesindedir. Emine ise ailesinin çabalarıyla ve eniştesinin devreye girmesiyle serbest bırakılmıştır. Her ne kadar kendisi istemese de karşı çıktığı adaletsizliğin kendi hayatında uygulanır olması Emine’nin en büyük vicdan azabıdır. Haydar içerideyken onun ağabeyi Kurban, Emine’yi evinde ziyaret eder. İkisi arasında geçen konuşma inandıkları ideolojinin halka inemediğinin bir diğer göstergesidir.

“Kurban... Ağabey, girişimimiz halk içindi. Devrim birikimini oluşturma çabamız en uca değin varamazdı kuşkusuz. Yine de Haydar’ın ağabeyi olan kişi bilmeliydi değiştirmeye kalktığımız düzeni. Bazı şeyleri ulaştırmakta yeterli olmadığımız açık. Bundan şimdi, Kurban ağabey, sizin karşınızda içime işleyen bir üzüntü duyuyorum. Üstelik uca gitmekle ne demek istediğim anlaşıldı mı? Yoo... yığınlar için geliştirilecek dili bulamamışız ki, nasıl iletişim kurabilelim. Daha açık anlatmaya gayretlensem belki beceririm. Almanya’ya gitmenizin yurdumuzda barınamayışınızın nedenleri şu: Anadolu’nun ürettiği her şey küçük bir insan azlığının elinde toplanıyor. Onlar sömürüyorlar sizleri. Aldıklarını salt kendileri için kullanıyorlar. Oysa işçi olmazsa fabrika olmaz (Füruzan, 2018:483)”

Kurban, Almanya’ya işçi olarak gitmek istemektedir. Bunun için çeşitli testlerden geçer. Soyunmaları istenmiş bütün işçilerin havasız tek bir odada bekletilmesi gibi insanlık dışı

muamelelerden sonra Almanya'ya gitmeye hak kazanır. Sosyoloji öğrencisi olan Emine daha önce Almanya'ya gönderilen işçilerle ilgili bir araştırma yapmıştır. Bu yüzden Kurban'ın geçtiği tüm evreleri bilir. Araştırma sırasında Alman doktora karşı öfkeyle dolu bir tavır alması dikkat çekicidir. Alman doktor onun gözünde bir Nazi doktoru değildir belki ama yakın geçmişte ülkesinin çektiği acıları çok çabuk unutan ve toparlanan bir bireydir. Eserde sosyalist ideolojiyi benimseyen gençlerin Batılı devletlere duydukları öfke ve aldıkları tavır çok nettir.

Kubilay, Kozlu ailesinin en küçük çocuğudur. Yazar, Kubilay'ı, tıpkı ablası Seçil gibi, kapitalist düzenin kurbanı olarak tanıtır. Romandaki en silik ve pasif karakterlerden biridir. Nüveyra Hanım'ın istediği gibi bir evlat olmayı başarabilmiş tek çocuğudur. Seçil, her ne kadar annesinin istediği hayatı seçse de ona sundukları yapay dünyaya katlanamayıp intihar etmiş ve annesini hayal kırıklığına uğratmıştır. Oysa Kubilay yurt dışında üniversite kazanmış tipik bir burjuva örneğidir. Kubilay annesiyle birlikte Emine'yi görmeye hapisaneye gelir. Burada ablasının düştüğü durumun onun için bir tehdit ve tehlike olacağından bahsetmesi Emine'nin gözündeki bencilliğini bir kere daha kanıtlar. Annesinin ve kardeşinin işkence haberlerine inanmayışları, hapisanedeki görevlilerin ne kadar kibar olduklarından bahsetmeleri tam bir ironidir. Emine ise gördükleri halde inanmak istemeyen bu insanlara bir şey anlatmanın gereksiz olduğuna çoktan kanaat getirmiştir. Burada burjuva sınıfının aslında ne kadar cahil

olduğuna dikkat çekilir. Eserde kapitalist ideolojiyi benimseyenler derinliksiz, sığ kişilikleriyle ve mutsuzluklarıyla yer almaktadır.

Hacer Melek Ötüken, romanda hayatları epizot biçiminde verilen ve sosyalist ideolojiyi benimseyen öğrencilerden biridir. Melek'in babası profesör doktor, dedesiye paşadır. Bu seçkin ailenin diğer çocukları yurt dışında okumuştur. Melek ise ısrarla İstanbul Üniversitesi'nde eğitim görmek istemiştir. Burada öğrenci olaylarına katılır ve tutuklanır. Melek zengin bir aileden gelmesiyle Emine'ye benzer. Yazarın, Melek'in hayat hikâyesine romanda anlatılan diğer öğrencilerin hikâyesinden daha fazla yer vermesi dikkat çekicidir. Melek, ezilen yoksul halkı savunsa da hiçbir zaman onlar gibi yaşamadığı için Anadolu'dan gelen öğrencilerin içerisinde ipek bluzuyla kendini belli eder. Emine ve Melek gibi ailesi tarafından her imkânın tanındığı çoğu küçük burjuva sınıfına mensup bu gençlerin asıl çatışmaları devletle ve ideolojiyle değil kendi aileleriyle. Ailelerinin benimsedikleri kapitalizmin tam karşıt ideolojisi olan sosyalizmi benimsemelerinin temelinde yatan sebeplerden biri de kendi iç çatışmalarıdır. Bu yüzden bazen giyimleriyle bazen de konuşmalarıyla Anadolu'dan gelen gençlerin yanında dikkat çekmektedirler. Eserden örneklerin de verildiği ideolojilerini halka anlatamama sebeplerinden biri de onlarla aynı dili konuşmuyor olmalarıdır. Anne ve babalarının baskıcı tutumlarından bunalan bu gençler, psikolojik olarak zıt hatta aykırı bir ideoloji benimsemişlerdir. Bu da sosyalizm olarak görülür. Zülkadir gibi Anadolu'dan gelen gençlerde görülen coşkunculuk ve heyecanı ise, doğrudan ezilen halk olmalarına bağlamak

mümkündür. Nitekim Emine silaha karşı olmasına rağmen Zülkadir'in cebinde silah bulunur ve öğrenci eylemlerinde bir polis tarafından öldürülür.

“Görüldüğü gibi bir zamanlar şu ya da bu şekilde eylemlere karışmış olduğunu anladığımız bu devrim yanlısı gençlerin romanda, yakalandıktan sonraki yaşamları ele alınmakta, etkin oldukları günler değil edilgin oldukları günler anlatılmaktadır. Çünkü yaptıkları değil, onlara yapılandır önemli olan. Başarısızlığa uğramış devrim hareketi arka plandadır, ön plana çıkarılan ise egemen güçlerin keyfi davranışları, zorbalıkları ve yaptıkları zulümdür (Moran, 2005:15-16).” Bu zulümlerin anlatılmasındaki temel amaç ise sosyalizm ideolojisini savunmak ve onu savunanların haklı olduklarını ortaya çıkarmaktır.

2. Eğitim Meselesi

Diğer eserlerinden de eğitim meselesine yer veren Füruzan, incelediğimiz romanda bu meseleyi çocuk Emine'nin yaşadıklarıyla verir. Füruzan'ın eserlerinde kadın ve çocuk karakterlerin üzerinde durması boşuna değildir. Mehmet Doğan, Füruzan'ın yaptığı bu tip gelişiminin bilinçli olarak sürdürülen bir derinleşme olduğunu vurgular (Baş, 2009:645). Füruzan ise eserlerinde çocuk kişiliğinin neden bu kadar önemli bir yer tuttuğunu, şöyle dile getirir:

“Çocuk öğretilmiş değer yargılarının hep dışındadır. Belleğini yeni kuruyor, bu bellek temiz bir bellek. (...) Çocuk kişiliği benim için en etkili, en temiz öykü kişiliği. Bunun için seçiyorum çoğunluk onları.

Okura da o temiz bellekten bir şeyler versinler istiyorum. Okurun belleğini o yolda hazırlamak için (Yücel vd., 1982:4-18)”

Emine'nin ailesinde gördüğü eğitim anlayışı çocuk duyarlılığıyla “temiz belleğine” işlenmiş; erişkinliğinde eleştirisini yapacağı sistem halini almıştır. *Kırk Yedililer*'de çoğu yoksul kesimden olan öğrenciler eğitimi bir kurtuluş mücadelesi olarak görür. Eserde öğrencilerin köylerinden kente okumaya gelmesi “kefeni yırtmak” olarak tabir edilir. Emine ve Haydar'a göre ideolojilerinin tanıtılması, halka anlatılması ancak düzgün bir eğitim sistemiyle mümkündür. Oysa, içinde bulunulan eğitim sistemi kendi öğretisini bile doğru düzgün verememektedir. Emine, işkence sırasında Haydar'ın konuşmasını hatırlar. Haydar, iktisat öğrencisidir fakat onlara kapitalist düzen bile en karmaşık biçimiyle öğretilir. Eğer açıkça öğretilseydi, karşıt ideoloji olan sosyalizmi bulmalarının kolaylaşacağını belirterek eğitim sisteminin teoride kalışı eleştirilir. Bu gençlere göre Türkiye'nin eğitim sistemi sorunları çözmede soyut kalır.

Emine aslında eğitimci bir ailenin çocuğudur fakat anne ve babasının öğretmen olması ona nasıl öğretmen olunamayacağını göstermiştir. Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllarda, köy enstitüleri ve öğretmen okullarının açılmasıyla birlikte öğretmenlik, en seçkin ve en itibarlı mesleklerden biri haline gelmiştir. Öğretmenler Anadolu'yu köy köy dolaşarak Cumhuriyet ülküsünü yayan elçi görevini üstlenmişlerdir. Bunun sonucunda Anadolu halkı bu köy öğretmenlerini bağrına basmış, büyük saygı göstermiştir. Nüveyra Hanım'ın mesleki itibarını sosyal statü unsuru olarak kullandığı

görülür. Halkı aşağılayıcı tavırları sık sık okura küçük burjuva sınıfa ait bir öğretmen olduğunu hatırlatır. Nüveyra Hanım öğretmenliğin meslek olmaktan ziyade hayat boyu sürdürülmesi gereken bir bilinç olduğunu unutarak hareket eder. Eserde öğrencileriyle olan ilişkilerinden hiç bahsedilmeyişi bu yüzdendir. Nüveyra Hanım, öğretmenliği salt meslek olarak gördüğü için tek amacı meslekte yükselerek başöğretmen olmaktır.

Emine'nin babası Selahattin Kozlu, romanda Kubilay gibi pasif bir karakter olarak tanıtılır. Eşi gibi öğretmenlik mesleğini sadece sosyal statü olarak kullanır fakat onda Nüveyra Hanım'da görülen bireysel hırslar görülmez. Kendisi eşi istediği için müfettiş olmaya çabalar. Emine'yi hapishaneye görmeye gittiklerinde Selahattin Bey'in üzüntüden hasta olduğu için kızını görmeye gidemediği vurgulanır. Eserin başlarında Emine ile babası arasında görülen yakınlık zamanla yerini ayrılık ve anlaşmazlığa bırakır. Bu ayrım Emine'nin talan edilen evine girdiklerinde parçalanmış kitaplara verdikleri tepkide görülür. Parçalanmış Guavera afişine babasının verdiği tepkiye Emine "Guavera için kuşkulu olmanıza lüzum yok, öldürüldüler (Füruzan, 2018:448)." diye yanıt verir. Bunun üzerine babasının tepkisi dikkat çekicidir:

"(...) Anneni, babanı katı kalpli, düşüncesiz diye tanımayı yeğledin. Bu yanlışından kurtulman için öğretmen olduğumuzu hatırla hiç olmazsa. Gençlerle uzun yıllar sürmüş yakınlıklarımız oldu. Birçok şeyler öğrettik onlara (Füruzan, 2018:449)."

Emine için bu sözlerin inandırıcı olmadığı görülmektedir:

“Öğrettiklerinizin doğruluğuna inanan öğretmenler miydiniz baba? Ya da doğru saydıklarınızın peşinde miydiniz? Onları araştırıyor muydunuz? Size üstlerinizden ‘öğretiniz’ diye buyurulanların yararını tarttınız mı? Yaygın iyilikseverlik anlayışının kısır bir duyumsamadan öteye varmadığını anlayabildiniz mi? Eğitimidir diye sunduklarınızın boyutlarını ya da boyutsuzluklarını düşündünüz mü? Bırakın öğretmenliği insan olarak bireylerin tekil iyilikleriyle genel düzelmeler olmayacağını hiç düşündünüz mü? Epeydir toplumdan soyutlanmış acımalara saygım yok benim (Füruzan, 2018:449).”

Emine'nin bu sözleri anne ve babasının öğretmen kimliğine saygı duymadığının göstergesidir. Eserde 68 kuşağının okumaya değer verdiği ve inandıkları ideolojinin teorisini saatlerce tartıştıkları görülür. Emine'nin evi kitaplarla doludur. Nitekim annesi buraya ev değil kütüphane demektedir. Bu yüzden annesi Emine ve arkadaşlarını “siz süveterliler” diye ötekileştirir. Füruzan eserde menfi tip olarak betimlediği Nüveyra ve Selahattin öğretmenin karşısına müspet tip olarak İclal ve Kenan öğretmeni çıkarır. İclal öğretmen, zengin bir aileden olmasına rağmen Erzurum'da zor şartlar altında öğretmen olarak görev yapar. İş gününü sadece okulda ders vermekle sonlandırmayarak akşamları ev sahibinin çocuklarına dersler verir. Köyün fakir çocuklarını ücretsiz okutarak fırsat eşitsizliğinden bahseder. Öğretmenliği bir meslek olarak değil yaşam tarzı olarak benimsemiştir. Nüveyra Hanım'ın diline doladığı ülkü kavramından İclal öğretmenin bahsettiği hiç görülmez. Emine'nin sosyalist ideolojiyi benimsemesinde İclal öğretmenin etkisi yadsınamaz. Emine, Nazik

Kadın'ın oğlu Hüseyin ile eylemlerde karşılaşır. Hüseyin can çekişirken İclal öğretmene selamını ileterek boşuna ölmediğini söyler. Hüseyin de İclal öğretmen sayesinde okumuştur. Hâlbuki Nüveyra Hanım da Hüseyin'in öğretmenidir fakat onun adı anılmaz.

İclal öğretmen gibi kendisini mesleğine adayan diğer bir öğretmen Kenan'dır. Kenan öğretmen Haydar'ın zeki bir çocuk olduğunu fark edip Kurban'a onu okutmaları gerektiğini tembihlemiştir. Kendisinden sadece birkaç yaş büyük olan bu çocuğa Haydar'ı emanet ederek elini öptürür. Kenan öğretmenin Kurban'a duyduğu güven sayesinde Haydar'ın hayatı değişir. Haydar'ın babası okumuş bir asker kaçağıdır. Köylüler onun kaçak oluşunu okumuşluğuna bağlarlar ve eğitimin gerçekleştireceği değişimden korkarlar. Burada yazar Haydar'ın annesi aracılığıyla Anadolu halkının cehaletini gösterir.

Eğitim konusunda işlenen bir diğer mesele kız çocuklarının okutulmamasıdır. Zülkadir'in sevgilisi Şerife'nin okumasını, ailesi sınıf tekrarı yapmaması şartıyla kabul etmiştir. Okumaya giden Seçil evlenmek istediğinde eğitimci olan ailesinin karşı çıkmak yerine onu desteklemesi, toplumda kadınların okumak yerine evlenmelerinin daha makul görüldüğünü kanıtlar niteliktedir. Küçük burjuvazi ailelerinin ise çocuklarını yurt dışında okutmak istemeleri eğitimden çok gösteriş yapmak arzusuyla ilişkilendirilebilir.

3. İşçi Sorunları

Romanda toplumsal adaletsizliğin en çok göze çarptığı noktalardan biri de işçi sorunlarıdır. Nüveyra Hanım'ın mensup olduğu çevrenin kendileri gibi olmayı dışladığı görülür. Eserde işçi sorunlarının Leylim Nine, Kiraz, Nazik Kadın ve Ramazan Efendi ekseninde işlendiği görülür. Leylim Nine ve Kiraz, Kozlu ailesinin evinde çalışmaktadırlar. Leylim Nine, kimsesiz torunu Kiraz'ı da alıp Erzurum'a göçmüştür. Nüveyra Hanım Kiraz'ı evin kızı gibi gördüğünü söylese de Kiraz, Emine hariç ailenin diğer üyeleri için "gibi" olmaktan öteye gidemez.

Küçük burjuva sınıf içerisinde eve yardımcı almak moda haline gelmiştir. Nazik Kadın zengin ailelerin evlerine temizliğe giden işçilerden biridir. Nazik Kadın bir gün İclal öğretmenin evine yardıma gider. İclal'in ona verdiği ücret dedikodu konusu olmuştur. Küçük burjuvanın bu kadının kazandığı paradan rahatsızlık duyduğu görülmektedir. Nüveyra Hanım'ın "Bizim bir aylığımız onların bir yıllığı" ifadesi aynı zamanda bir emek sorununa işaret etmekte ve gelirler arasındaki uçurumu gözler önüne sermektedir. Yazar bu olayın anlatımı ile Emine'nin gençliğinde sosyal adaletsizliğe göstereceği tepkilerin tohumunun çocukluğunda atıldığını gösterir.

Leylim Nine kaybolduğunda Emine ve Kiraz birlikte aramaya çıkarlar. Fakir bir işçi kadının ölümü ailenin diğer üyeleri için yapay bir üzüntüdür. Kiraz, kızamık hastalığına yakalandığında Kozlu ailesinin verdiği tepki onun dışlanmışlığının göstergesidir. Kiraz bir odaya kapatılır ve çocukların yanına

girmesi yasaklanır. Altı saatte bir alması gereken ilacı kontrol edilerek verilmez.

“Altı saatte bir mi demişti doktor? Hı saati kuralım. Ateşine şimdi bakmak yersiz. İnmemiştir daha. Biliyor musun Selahattin, bu kız başkalarının falan yanında olsa atıverirlerdi sokağa vallahi. Şanslı, şanslı neyse. (...) Sokaklara atıveren yoksulları, onları kolaylıkla atıverenleri, bu atılışların olağanlığını annesine bakmaktan sakınarak düşünmüştü Emine (Fürüzan, 2018:422).”

Emine yasakları dinlemeyerek Kiraz'ın odasına gittiğinde ter bezi olarak bulaşık bezinin kullanıldığını görünce içi burkular. Kiraz'ın işçi olarak haklarından bahsedilmediği gibi karın tokluğuna çalıştırıldığı görülür.

“Başucundaki iskemlede yarım bardak suyla üç ilaç şişesi, bulaşık bezi olarak kullanılan çizgili bezlerden biri vardı. Bununla hastanın terlerinin alındığını hemen çıkarmıştı Emine. Evin öz çocuklarına hiçbir şeyin çok görülmediği bu yerde, ağır ateşli bir hastalığın elinde tutsak olan öksüz küçük kızın terlerini silmeye ayrılan bezin temiz olsa da bu olması dokunmuştu Emine'ye (Fürüzan, 2018:424).”

Ramazan Efendi, devrimci gençlerden biri olan Ahmet'in ailesinin yanında kalan göçmen bir bahçivandır. Bahçe işleriyle uğraşmak için işe alınmasına rağmen zamanla her işi yapar hale gelir. Kendisine tek gözlü penceresi dahi olmayan bir oda tahsis edilir. Ahmet'in annesinin gönlü onun penceresiz bir odada kalmasına razı gelmez. Eşiyle konuştuğunda eşi penceresiz bir evde yaşamak çok doğalmış gibi davransa da sonunda ikna olur ve odaya pencere açtırılır. Bu sahne, işçilerin insani şartlardan yoksun yerlerde kaldıklarına ve ezildiklerine örnektir.

Daha önce “Sosyalizm ve Kapitalizm” başlığı altında Haydar’ın ağabeyi Kurban örneğinde değindiğimiz Almanya’ya işçi olarak gönderilen insanların durumu bir diğer işçi sorunudur.

Sonuç

Füruzan, hikâye ve romanlarında sosyal meselelere geniş bir yer ayırmış, dönemin siyasi ve sosyal koşullarını doğrudan anlatmak yerine eserlerindeki karakterlerin psikolojileri üzerinden anlatarak psikolojik derinlikli eserler meydana getirmiştir. *Kırk Yedililer*’de esas sosyal meselelerin ana karakter Emine Kozlu ve 68 Kuşağı verildiği görülmektedir. Yazar doğrudan sosyalist ideolojiyi savunmak yerine kapitalist sistemin olumsuz yönlerini özellikle Nüveyra öğretmen ve Seçil karakteri üzerinden göstererek ortaya koyar. Yazar, romanda anlatılan işkence sahneleriyle, devletin ve sistemin ötekileştirdiği insanların yaşadıklarını hümanist bakış açısıyla ortaya koymuştur. Eserde sosyalizm ideolojisinin gelir dağılımındaki adaletsizliklerle Almanya’ya çalışmaya gönderilen insanların maruz kaldığı insanlık dışı muameleler çerçevesinde ele alınarak işlendiği görülür. İşçilerin karşılaştıkları sorunlar ve maruz kaldıkları insanlık dışı muamele yazarın vermek istediği mesajı destekler niteliktedir. Aslında Füruzan’ın doğrudan Sosyalist ideolojiyi savunan bir yazar olduğunu *Kırk Yedililer*’i inceleyerek söylemek doğru olmaz. Bunun için tüm eserlerinin incelenmesi gerekmektedir. Yazar, aile bağlarının zayıflamasını ve bireylerin sosyal sorumluluk bilincindeki çöküşü Kozlu ailesi ekseninde anlatmaktadır.

Romanda işlenen bir diğer önemli mesele olan eğitim, daha çok Nüveyra öğretmen üzerinden işlenmiştir. Eserde olumsuz bir karakter olarak yer alan Nüveyra öğretmenin karşısına yazar olumlu karakter olarak İclal ve Kenan öğretmeni çıkarır. Dönemin eğitim sisteminin eleştirildiği görülmektedir. İşçi sorunları romanda sosyal adaletsizliğin belirleyicisi konumundadır. Özellikle Kiraz üzerinden eleştirilerin yoğunlaştırıldığı görülür.

KAYNAKÇA

- Alver, A. (2009). 12 Mart Romanında Aile, Yarın Yarın, 47'liler, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19:133-148.
- Baş, S. (2009). Füruzan'ın Öykülerinde Eğitim Sorunlarına Bakış, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 4/8: 644-661.
- Demirel, Ö. (2017). *Eğitimde Program Geliştirme Kuramdan Uygulamaya*, İstanbul: Pegem Yayınları.
- Füruzan, (2018). *Kırk Yedililer*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Görgün, H. (2009). Sosyalizm, *DİA*, 2009, (37): 382-388.
- Moran, B. (2005) "12 Mart Romanının Amacı ve Yapısı." *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3.11.*, bs. Haz., Nazan Aksoy ve Oya Berk. İstanbul: İletişim Yayınları.

Şafak, B. (2007). Füzûzan'ın Öykülerinde Anne-Kız İlişkisi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yücel, T. vd. (1982). Füzûzan'la Öykünün Öteki Yüzüne Doğru, *Çağdaş Eleştiri Dergisi*, 9: 4-18.

Darendeli Bekâyi'nin Battal-Nâmesi'nin Yeni Bir Nüshası

Nadir İLHAN*

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi / Recieved: 19 Ağustos / August 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 8 Ekim / October 2020

(Bu makale, itenticate yazılımınca taranmıştır.)

Öz: Türk milletinin diğer sahalarda olduğu gibi Anadolu coğrafyasını yurt tutması sürecinde Türklük bilincinin korunması ile İslam inancının yaygınlaştırılmasında destani menkıbevi metinlerin önemli bir yer tuttıkları muhakkaktır. Battal-nâme de bu tür eserler içerisinde öncülük eden eserlerdendir. Türk dünyasının değişik sahalalarında bu destana rastlanması onun sadece Anadolu sahasında yayılmadığını geniş Türk dünyasında da bilindiğini ortaya koymaktadır.

Bekâyi'nin Malatya-Darendeli olması sebebiyle olayların merkezinde Malatya yer almıştır. Olayın başkahramanı Battal Gazi, Malatya'da dünyaya gelmiş, savaşıardan, seferlerden sonra bir İslam beldesi olarak emniyet merkezi olan Malatya'ya dönülmüştür.

---

* **Prof. Dr.**, *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü KIRŞEHİR, nadirilhan@ahievran.edu.tr*
<http://orcid.org/0000-0001-8861-1620>

Elimizdeki nüshasında toplam 6689 beyit yer alan Battal-nâme, genel olarak iyi durumda olmasına karşın bazı sayfa kenarlarında yıpranmalar ve ufak çaplı kopmalar olduğu için az sayıda kelime okunamaz durumdadır. Eserin dil ve imlasında günümüzden farklı olarak Eski Anadolu Türkçesine ait özellikler de görülmektedir.

Anahtar kelimeler: *Bekâyî, Battal-nâme, Hafız Yusuf Meclû-zâde, destan*

A New Copy of The Battle-Names of Bekayi from Darende

Abstract: It is clear that the texts of the epic legend have an important place in the preservation of the Turkishness consciousness and the popularizing the Islamic belief in the process of Turkish nation's adoption of Anatolian geography as in other fields. Battal-nama is one of the first works that pioneered in such works. The fact that this epic is encountered in different parts of the Turkic world shows that it is not only spread in the Anatolian area but also known in the wider Turkish world.

As Bekâyî was from Malatya-Darendeli Malatya was at the center of the events. The protagonist of the event, Battal Gazi, was born in Malatya, and after the wars and campaigns, returned to Malatya that was a security center as an Islamic town.

Battal-nâme that has a total of 6689 couplets in its copy we have, is in good condition in general, however due to frazzles

and tear on some page edges, a small number of words are unreadable. In the language and spelling of the work, differently from today, features of Old Anatolian Turkish were also observed.

Key words: *Bekâyi, Battal-name, Hafız Yusuf Mecluzâde, epic*

Giriş

Anadolu sahasında Oğuz yazı dilinin kuruluşunu sağlayan aynı zamanda Türklük bilincinin korunması ile İslam inancının yaygınlaştırılmasında destani menkıbevi metinlerin önemli bir yer tuttıkları muhakkaktır. Battal-nâme de bu tür eserler içerisinde öncülük eden eserlerin ilklerindedir. Belki öncelikle sözlü geleneğe ve meclislerde anlatılan okunan eserlerden biri iken daha sonraki yüzyıllarda yazıya geçirilmiştir.

VIII. yüzyılda Emevî-Bizans savaşlarında meşhur olmuş Battal Gazi isimli bir kahramanın savaşlarını konu edinen destansı halk hikâyesi olan eser, Battal Gazi'nin kişiliğinin Anadolu sahasında Türk kültürüyle yoğrulmuş, Türk muhayyilesiyle şekillenmesiyle millî bir destan özelliği kazanmış, Türk millî edebî ürünleri arasında yer almıştır. Battal-nâme ya da Battal Gazi Destanı, İslami geleneğe bağlı olarak Anadolu'da meydana getirilen ilk Türk destanıdır. Anadolu'da oluşmuş destan zincirinin ilk halkası olan *Battal Gazi Destanı*'nın kaynaklarda Arap edebiyatının ürünü olan *Zatü'l-himme / Delhemma* adıyla bilinen eserden tercüme yoluyla oluşturulduğu veya bu eserden ilhamla

ortaya konulduğu Türk muhayyilesiyle şekillenerek millî bir destan kimliğine büründüğü yönünde görüşler yer almaktadır (Demir-Erdem, 2006: 109).

Battal-nâme'nin üzerine yapılan çalışmalarda Battal-nâme'yle ilgili pek çok eserin varlığından bahsedilmiştir. Türk dünyasının değişik sahalarında bu destana rastlanması onun sadece Anadolu sahasında yayılmadığını geniş Türk dünyasında da bilindiğini ortaya koymaktadır. Eserin halk arasında ilgi görmesi, meclislerde okunması ve çokça kopyalanmış olması eserin daha pek çok nüshasının bulunabileceği ihmalini düşündürmektedir. Battal-nâme ile ilgili yazısında Nurullah Cicioğlu eserin pek çok nüshasının var olduğunu bildirmiş sadece Kazakistan'da eserin on iki nüshasının varlığını "... ve Kazak Türkçesiyle yazılmış bir adet elyazması nüshası, Kazakistan İlimler Merkez Kütüphanesi ve Muhtar Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü Kütüphanesinde Kazak Türkçesiyle yazılmış sekiz adet elyazması ve iki adet matbu nüsha ile Anadolu Türkçesiyle yazılmış iki adet elyazması nüshası, ... mevcuttur." sözleriyle dile getirmiştir (Cicioğlu 2013).

Battal-nâme'nin yazarı ve yazılış tarihi hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte muhtemelen XI-XIII. yüzyıllar arasında teşekkül etmiş, XIII. yüzyılda kaleme alınmıştır şeklinde bir kanaat de yaygındır. Battal Gazi Destanı'nın eldeki yazılı ilk şeklinin mensur olduğu, Darendeli Bekâyi tarafından 1183 (M. 1769-70)'te eserin manzum bir şekilde özetlenerek yeniden yazıldığı kaynaklar tarafından kaydedilmiştir. Doğum tarihi hususunda kaynaklarda bir bilgiye rastlanmayan Bekâyi'nin asıl

adı Hasan'dır. Battal-nâme dışında *Maktel-i Hüseyin (Kitâb-ı Kerbelâ)* ve *Mevlid-i Nebi* adlarıyla bilinen iki eserinin daha var olduğu zikredilmektedir. *Mutasavvıf* bir alim olan Bekâyî'nin, hayatının son günlerini Dârende'de çilehânesinde geçirdiği Selman Özsoy (1974: 19) tarafından dile getirilmiştir.

Bekâyî'nin bu destanı, mensur bir nüshadan genellikle aruzun "mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün" kalıbıyla mesnevi şeklinde nazma aktardığı görülmektedir. Eserin bazı bölümlerinde bu vezin dışında başka vezinlerin de kullanıldığı görülmektedir. *Metnin harekeli olarak yazılmış olmasından dolayı görülen vezin hataları ile bazı kelime ve eklerin yazımındaki farklılıklar için düzeltme yoluna gidilmemiştir.* Eserin yaklaşık 7000 beyitten oluştuğu ve 9 yazma nüshası bulunduğu Gülseren ve Özçelik tarafından ifade edilmiştir. Eser üzerine Cemil Gülseren tarafından "*Darendeli Bakâî'nin Manzum Gazavat-ı Seyyid Battal Gazisi*" adıyla bir yüksek lisans tezi; Burhan Paçacıoğlu tarafından da "Battal-nâme (İnceleme-Metin-İndeks)" adıyla bir de doktora çalışması yapılmıştır.

Battal-nâme'nin en eski metninin ilk kez kim tarafından, ne zaman yazıldığı tespit edilebilmiş değildir. Ancak eserin *Danişmend-nâme*'den önce yazılmış olduğunu Demir ve Erdem "... yazılış tarihi hemen hemen kesin olan *Dânişmend-nâme*'de ... *Battal Gazi ve gaza arkadaşları ile ilgili bilgilerin bulunması, bu eserden önce yazıldığını kesin olarak ortaya koymaktadır.*" sözleriyle ifade etmişlerdir (Demir- Erdem, 2006, s.114).

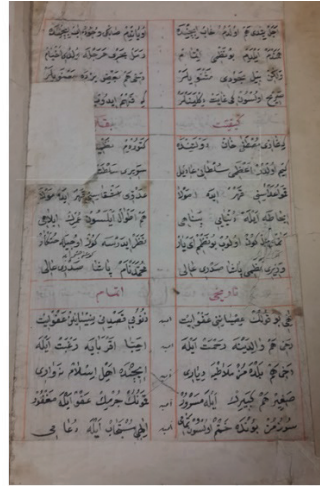
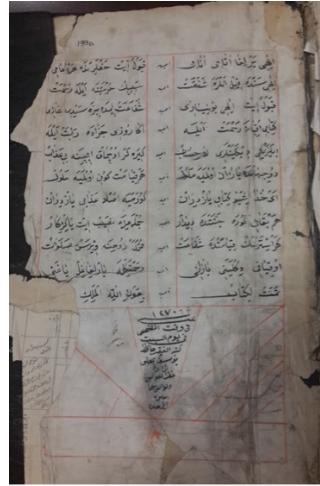
Eserin fiziksel yapısı

Şahsi kütüphanemizde bulunan eser, kahverengi meşin işlemeli cilde sahip olmakla birlikte cilt üzerindeki işlemler oldukça yıpranmıştır. Battal-nâme metni, başı ve sonu tamam olan bir nüsha olup 199 varaktan müteşekkildir. Metin harekeli nesih yazıyla, siyah mürekkeple yazılmış olmasına karşın bölüm başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sayfalarda yer alan beyit sütunlarının etrafı kırmızı mürekkepli çizgilerle çerçevelenmiştir. Eser 34x21 cm (yazı alanı 26x14 cm) ebatlarındadır. İlk ve son sayfalar dışındaki bütün sayfalarda 17 satır bulunmaktadır. İlk sayfada 14, son sayfada ise 11 satır (beyit) yer almıştır.

Eser genel olarak iyi durumda olmasına karşın bazı sayfa kenarlarında yıpranmalar ve ufak çaplı kopmalar olmuştur. Buna bağlı olarak da bazı sayfalarda az sayıda kelime okunamaz durumdadır. Battal-nâme nüshasında toplam 6689 beyit yer almaktadır.

Yazma nüshada eserin adı “*Hāzā kitāb-ı Seyyid Battal Gāzî rahmetullāhi ‘aleyh rahmeten vāsi’aten*” şeklinde kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eserin son yaprağında da istinsah kaydı yer almıştır. “Bahr-ı mesnevî”, “sebeb-i nazm-ı Beğâyi rahmetullāhi ‘aleyh”, “tārîh-i etmām” gibi başlıklar kırmızı mürekkeple bir satıra yazılmıştır.

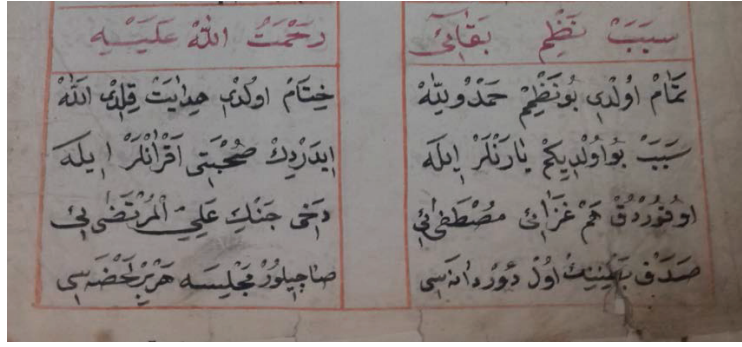

Eserin manzum olarak yazılış sebebi

Bilinen ilk şekli nesirle yazılmış olan Battal-nâme, Darendeli Bekâyî tarafından manzum olarak yeniden yazılmıştır. Bekâyî ve arkadaşlarının sohbet meclislerinde Peygamberin

gazalarını, Hz. Ali'nin cenklerini okuduklarını, bu okumalar sırasında bunların nazımla yazılmış olsa daha güzel olacağını müstensih tarafından söylenmesi üzerine arkadaşlarının bu işi Bekâyi'nin yapması gerektiğini söylemeleriyle eserin manzum olarak yazıldığı bildirilmiştir. Bekâyi, bunu da elimizdeki nüshanın aşağıdaki beyitlerinde şöyle dile getirmiştir:

Sebeb-i nazm-ı Bekāyi

Rahmet'ullāhi 'aleyhi

Tamām oldu bu nazmım hamdulillāh

Hıtām oldu hidāyet kıldı Allāh

Sebeb bu oldu kim yārenler ile

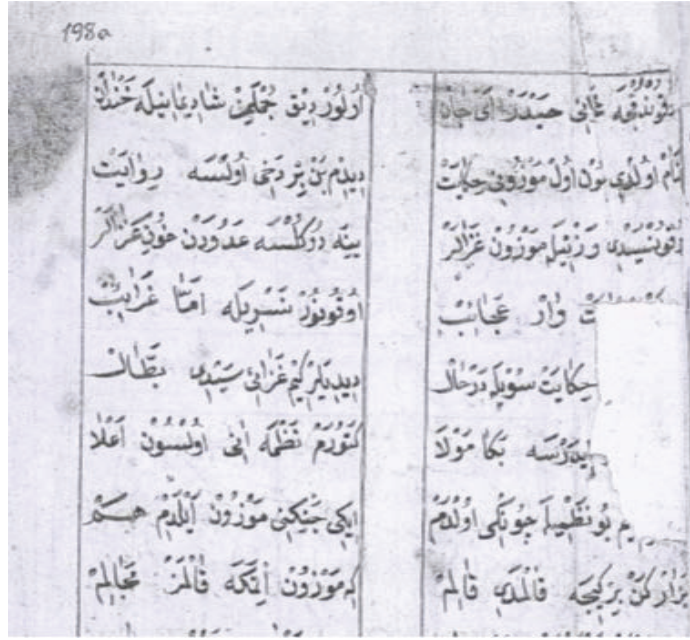
İderdik sohbeti aqrānlar ile

Oğurduğ hem ğaza-yı Mustafāyi

Dahı ceng-i 'Aliyyi'l-mürtezāyi

Sadef batnının ol dūr-dānesi

Saçılur meclise her bir lahzası

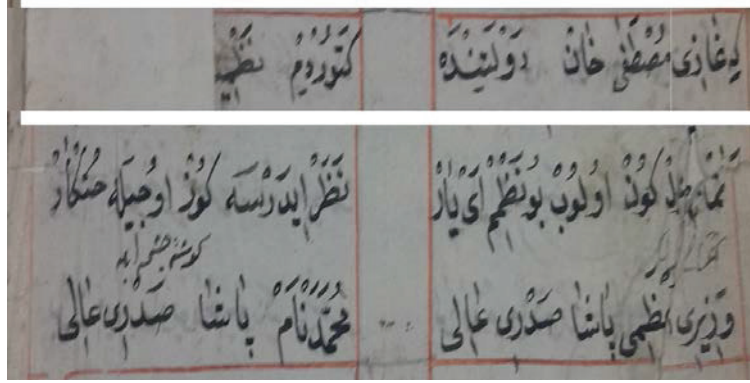
Oğunduqça gazā-yı Haydar ey cān
Olurdık cümlemiz şādıman-ile handān
Tamām oldu çün ol mevzūnı hikāyet
Didim ben bir dahı olsa rivāyet
Oğunsaydı vezn ile mevzūn gazālar
Yine dökülse ‘adūdan hūn-ı gazālar
..... hikāyet var ‘acā’ib
Oğunur nesr ile ammā garā’ib
.....hikāyet söyle derhāl
Didiler kim gazā-yı seyd-i Battāl
..... iderse baña Mevlā
Getürem nazma anı olsun a‘lā

[Düzdüm] bu nazmîle çünki ol dem
İki cengini mevzûn eyledim hem
Yazarken bir gice kalmadı kâlim
Ki mevzûn itmege kalmaz mecâlim

Nüshanın yazılış tarihi

Saim Sakaoğlu, eserin adının “Hâzâ Kitâb-ı Battal Gâzi Radyallâhü Anh” olduğunu, 1769'ta III. Mustafa (1757 - 1774) zamanında tamamlanarak Sadrazam Silahdar Mehmed Paşa'ya sunulduğunu *Eskişehir Anma Günleri Dergisi*'nde dile getirmiştir (Sakaoğlu, 1979: 12-13).

Sakaoğlu'nun verdiği bilgiler elimizdeki nüshanın 198b sayfasından alınan aşağıdaki beyitlerle örtüşmektedir. Beyitlerde, Darendeli Bekâyi'nin eserini tamamladığını, eserini Gazi Mustafa Han devletinde nazımla yazdığını ve bunu Vezir-i a'zam Muhammed nam Paşa'ya göz ucuyla bakması ümidiyle takdim ettiğini belirtmiştir. Sakaoğlu ve diğer kaynaklarda Silahdar Mehmed Paşa'ya eserin takdim edildiği belirtilmekle birlikte beyitte Paşa'nın isminin Muhammed şeklinde harekelendiği görülmektedir.

Ki gāzi Mustāfā Han devletinde

Getürdim nazm-ile ....

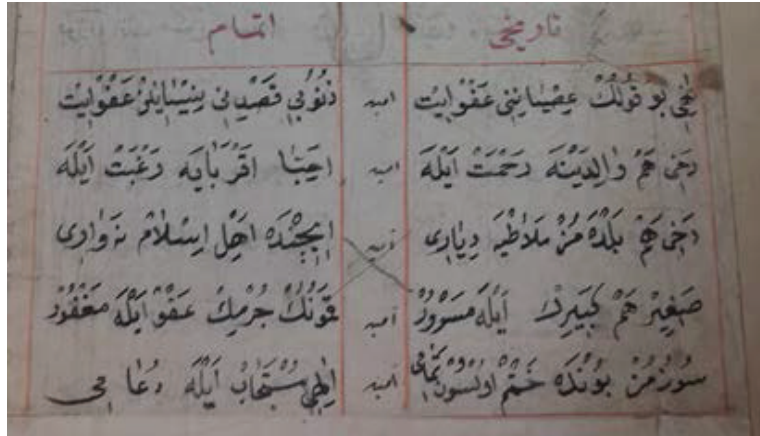
Tamām ol gün olub bu nazmım ey yâr

Nazar iderse göz ucı-y-la hünkâr

kūşe-i çeşm-ile

Vezir-i a‘zam-ı paşa sadr-ı ‘ālī

Muhammed nām Paşa sadr-ı ‘ālī

Tārîh-i etmām

İlāhî bu kuluñ 'iśyānını 'afv it
Zunūbı kâsdını nisyānılen 'afv it

Dahı hem vālideyne rahmet eyle
Ahibbā aḳrabāya raġbet eyle

Dahı hem beldemüz Malātya diyārı
İçinde ehl-i İslām ne varı

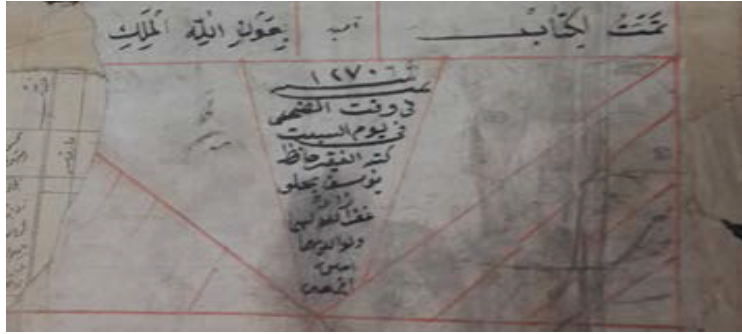
Saġîr hem kebîriñ eyle mesrur
Çamunuñ cürmiñ 'afv eyle magfur

Sözümüz bunda hatm olsun tamāmı
İlāhî müstecāb eyle du'āmı

İlāhî yarlıġa atamı anamı

Çabūl it haḳlarında her du'āmı

Elimizdeki nüshanın son sayfasındaki tarih H.1270 (M.1853/54) olarak yazılmıştır. Yani bu nüsha Bekâyi'nin eserini nazımla yazdığı zamandan 84 yıl sonra Hafız Yusuf Meclu-zâde tarafından istinsah edilmiştir.

Nüshada Malatya anlatımları

Battal Gazi Destanı yazarının, Malatya ile ilgili olarak eserde ayrıntıya girmesi, Malatya'yı anlatırken mekân tasvirleri yapması sebebiyle; Destanı'nın Malatya'da, Malatya'yı iyi tanıyan bir kişi tarafından kaleme alındığı düşüncesi Demir ve Erdem (2006: 14) tarafında dile getirilmekle birlikte eserin ne zaman ve nerede yazıya geçirildiği bilinmemektedir. Eserde Malatya kelimesi 92 kez geçmiştir. Bunda eseri ilk kez yazan kişinin Malatyalı olması etken olabileceği gibi muhtemelen Battal-nâmeyi yaklaşık beş yüz yıl sonra yeniden manzum olarak yazan Bekâyi'nin Malatya-Darendeli olması da etkili olmuştur. Bekâyi'nin Malatya-Darendeli olması sebebiyle olayların merkezinde Malatya yer almıştır.

Olayın başkahramanı Battal Gazi, Malatya'da dünyaya geliyor ve Malatya, hikâyede olayların geçtiği mekân olarak yer alıyor. Savaşlardan, seferlerden sonra Malatya'ya dönülüyor. Malatya bir İslam beldesi olarak emniyet içinde kalınmak üzere dönülen merkezdir. Kâfirlerin hedef aldıkları İslam beldeleri içerisinde Malatya da sayılmaktadır.

Cebrâ'il didi bir nâme virgil yâ Resûl

Şehr-i Malâtyadan kopusardur ol

Bağdı gördi böyle oldu rûzigâr

Geldi ol Malâtyada kıldı karar

Bir begi var idi hem Malâtyanıñ
‘Ömer nesli hem adı Ziyâd anıñ
Didi Mihri Bâbiliñdür gideriz Malâtyaya
Harâb eyledikde anı ‘azmimiz Bağdâd ola
Durmadılar yollarına gitdiler
Çünkü Malâtyaya yakın yitdiler
Ġâzilere malı taksîm itdiler
Kalkub andan Malâtyaya gitdiler
Biñ esîr hem biñ dahı at aldılar
Dönüb andan Malâtyaya geldiler
Yine yollarına çün girdi anlar
Malâtya şehrine çün irdi anlar
Ġanî oldı Ġanîmet mālına
‘Azm idüb girdi Malâtya yolına
Malâtyaya gelür ol dem selâmet
Görüb şâd oldı yarenler temâmet
Ol didi saña virem bir haber
Var Malâtya yoluna eyle sefer
Cümle leşker Malâtyada oturur
Lâkin Ahmed-i Turan şunda durur
Hem geldi Malâtyaya anda ‘ayân
İtdiler bunu halifeye beyân

Dahı hem beldemüz Malâtya diyârı
İçinde ehl-i İslâm ne varı

Eserin bazı dil-implâ özellikleri

Eserin günümüz Türkçesinden farklılaşan implâ - yazım özellikleri ile ilgili birkaç husus da şöyle zikredilebilir:

1. Kelime başında v- ünsüzüyle kullanılan *Vur-* fiilinin *urmak* şekliyle kullanıldığı görülmektedir.

Gördi Ca'fer müslimânları durur
Cenk içinde bir kıatı na're urur
Atdı gürzin urdı anıñ başına yıkıldı at
Şandılar kim sur uruldı bi-emri Rahmân-ile
Destür alub Muhammed aña varur
Urub gürzin anı atdan ahtarr

2. Günümüzde kelime başında ş- ünsüzüyle kullanılan *şimdi* kelimesinin Battal-nâmede *şimdi / imdi* şekilleriyle kullanıldığı görülmektedir.

Diñle imdi ey 'azîz-i bâ safâ
Vir salavât bir revânu Mustafâ
Tiz getirüñ anıñ baña başını
Şimdi kütâh idiñ anıñ işini
Durın imdi buña çare eyleñiz
Kıatı söz dimeñ müdâre eyleñiz

Didi kimsiñ baña bildirgil seni

Meheki hindim bil imdi sen beni

Didi söyle şimdi Mihrân kıadadır

Qız didi kim şol tağıñ ardındadır

3. Günümüz Türkçesinde *piş-* şeklinde kullanılan kelimenin *b*-li şekliyle *biş-* kullanımları metinde yer almıştır.

Gitdi üç gün yolda eyledi şikâr

Av etini bişürmege yaqdı nâr

Mest olub yatur idi cümle zulâm

Hem od yanar bişer idi çün ta'âm

Bir kıızıl hayme hem kıurulmuş anda

Av eti bişürmiş ol zamândan

4. Türkiye Türkçesinde *d-*'li olarak kullanılan bazı kelimelerin Eski Türkçe dönemindeki *t-*'li şekilleri metnimizde yer almaktadır.

Gördi gelmez kesdi başın çıqdı bir tağ

üstüne

Qarşudan leşker görüñdi haddi bî a'dād

ola

Didi söyle şimdi Mihrân kıadadır

Qız didi kim sol tağıñ ardındadır

Geldi Tāmūs didi kimsiñ yā civân

Qorqma sözüñ toğrusını vir 'ayân

5. Türkiye Türkçesinde *t*-li olarak kullanılan bazı kelimelerin tarihî dönem metnindeki *d*-li şekilleri de Battal-nâme metninde yer almaktadır.

Bir depe üstinde durdı ol süvâr
Gördi bir al'a key ulu üstüvâr
Depeledi ol dem 'alemdârını
Sındı leşker gördi şâhlarını
Gördi gelmez depdi atın leşkere
Gel nazar eyle dökülen leşkere

6. Türkiye Türkçesinde ünlü uyumlarına bağılı olarak *d*'li ve *t*'li kullanılan ekler hep *-d*'li oldukları için ünsüz uyumu dışında kalmaktadırlar.

Didi söyle ha Resül birdür Hudâ
Gördi gelmez başını itdi cüdâ
Geldi biri süngisin atdı ol dem
Muhammedi atdan atdı hemen-dem
Ço sözi oy didi ol Seyyid aña
Kim Hudâ şöyle buyurmuşdur baña

7. Eski Türkçe ve tarihî dönem metnlerinde görülen emir kipi 2. tekil şahıs çekiminin *-gil* / *-gil'* li şekilleri metnimizde örneklenmektedir.

Didi kimsiñ baña bildirgil seni
Mahki hindim bil imdi sen ben

Didi var sen yardım eylegil aña
Ben mutî'am ne buyurursañ baña
Didi kimsin burda n'eylersiñ digil
Didi Seyyid ki sen kimsiñ söylegil

8. Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanılan gelecek zaman eki *-isar*, *-iser* ile daha sonraki dönemlerde bu ekin yerini alacak olan *-acak/-ecek* eklerinin de birlikte kullanıldığı görülmüştür.

Geldi Cebrâ'îl didi ol kılsar
Anuñ ile çok gâzâlar kılsar
Didi kim olsun beşâretler saña
Sentüñ oğluñ olısdur ol püser
Yedi iklim 'ahd idüb işit sözü
Ka'beye dek kıracaklar sizi
İRte kendini kılaceğdur 'ayân
Korğma hiç sen var anı öldür hemân

9. Günümüz Türkçesinde *küçük* şekliyle kullanılan kelime de ç ünsüzü ikizlenmiş, böylece ç türemesi meydana gelmiştir. (küçük > küçük)

Hem Beşîr biri Nezîr hem kim bular
küçük idi

10. Günümüz Türkçesinde ünsüz uyumuna giren *d*'li ekler Battal-nâme, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde olduğu gibi metninde daima *d*'li olarak yazılmıştır.

Pes hurûc itdi Yezîd mel'ûn yine
Çün ihânet itdiler yitmiş sene
Hamle kıldı birbirine atdı gürzin
Ca'fer'e
Dutdı bir kuş gibi anı gör nice sayyâd
ola
Didiler halîfeye yârenlere
Zehir virmişdür çamu ol anlara
Şimdiye dek belki ölmüşdür hemân
Çünkü gördi bu hâli Çayser revân

Kaynaklar

- Cemil, G. (1979). Darendeli Bakâî'nin Manzum Gazavat-ı Seyyid Battal Gazisi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cemil, G. (1996). Hasan Bakai, *Somuncu Baba Dergisi*, 8: 27-29.
- Cicioğlu, M. N. (2013). Kazak Türkçesiyle Yazılmış Olan Battal-nâmeleri ve Tınıslıkoglu'nun Battalnâmesi Üzerine Bir İnceleme, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(26).
- Demir N.- Erdem, M. D. (2006). Türk Kültüründe Destan ve Battal Gazi Destanı, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 1/1: 106-159

- Eren, H. (2014). Darendeli Kâtipzâde Bekâyî-Maktel-i Hüseyin (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük Dizin), Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eren, H. (2017). Bekâyî, Dârendeli (d.??-ö.1200 / 1785), <http://teis.yesevi.edu.tr/> madde-detay/bekayi-darendeli (Erişim: 4.11.2017)
- Özsoy, S. (1974), *Silsile Nesep Tarihi (Za'im Zâdeler)*. Osmaniye.
- Paçacıoğlu, B. (1993), Battal-nâme (İnceleme-Metin-İndeks). Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sakaoğlu, S. (1979). Eskişehir Anma Günleri Dergisi, *Seyyid Battal Gazi Özel Sayısı*, Eskişehir, 5: 12-13.
- Türkoğlu, S. (2012). Darendeli Bekâî, Kitâb-ı Kerbelâ (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük), Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yayın İlkeleri

Aydın Türklük Bilgisi Dergisi (AY-TBD), İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü tarafından Bahar (Nisan) ve Güz (Ekim) olmak üzere yılda iki defa ve basılı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

Aydın Türklük Bilgisi Dergisi'nde, özgün olmak şartı ile Türk dili, edebiyatı, tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri ve Türk dünyası edebiyatları ile ilgili araştırma, inceleme, tenkit ve değerlendirme yazıları kamuoyuna duyurulmak amacıyla yayımlanır. Bununla birlikte Sosyal Bilimlerin öteki alanlarından dil ve edebiyatla ilgili kültürel ve toplumsal problemleri konu edinen yazılara da yer verilir.

Aydın Türklük Bilgisi Dergisi'ne gönderilecek yazılarda öncelikle alanına katkı sağlayan özgün nitelikte bir "araştırma makale" veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir "derleme makale" olması şartı aranır. Ayrıca, ilgili alanlarda yayımlanan bilimsel kitaplara ait makale formatındaki değerlendirme yazıları ile kitap eleştirileri de derginin yayın kapsamı içindedir.

Yayın kurulunun kararı ile alanında katkısı olduğu düşünülen yabancı dilden özgün makalelerin İngilizce veya Türkçe çevirilerine de derginin üçte birini geçmemek kaydı ile yer verilebilir. Çeviri makalelerin yayımlanabilmesi için çeviri metin ile birlikte özgün makalenin yazarından ya da hak sahibinden alınacak izninin de gönderilmesi zorunludur.

Yazıların **Aydın Türklük Bilgisi Dergisi**'nde yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş ancak basılmamış bildirilerden üretilmiş makaleler, bu durum dipnotta açıkça belirtilmek koşuluyla kabul edilebilir.

I. Makalelerin Değerlendirilmesi ve Yayın Süreci

Yayın için gönderilen makalelerin değerlendirilmesinde bilimsel nitelik en önemli ölçüttür. **Aydın Türklük Bilgisi Dergisi**'ne gönderilen tüm makaleler, Yayın Kurulu'nca dergi yayın ilkelerine uygunluk ve nitelik bakımından değerlendirilir. Yayın kurulu, gönderilen bir makaleyi yayımlayıp yayımlamama ve gerekli gördüğü durumlarda makale üzerinde düzeltmeler yapma hakkına sahiptir. Yapılan ön inceleme sonucunda yayına uygun bulunmayan makale, değerlendirme sürecine alınmayarak yazarına bilgi verilir. Eksiklikleri varsa düzeltilmesi ve tekrar gönderilmesi için yazarına iade edilir.

Yayına uygun bulunan makale, değerlendirilmek üzere ilgili alandaki üç hakeme gönderilir. Hakemler, gönderilen makaleleri yöntem, içerik ve özgünlük açısından inceleyerek yayına uygun olup olmadığına karar verirler. Belirlenen süre içinde gelen hakem raporları göz önünde bulundurularak, makalenin yayınlanıp yayınlanmamasına karar yetkisi yayın kurulundadır. Makaleler, Yayın Kurulu tarafından uygun görülen bir sayıda yayımlanmak üzere programa alınır ve yazarı bilgilendirilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süre ile saklanır. Makalenin yayımlanmasının ardından bir ay içinde yazarına makalenin yer aldığı sayıdan 3 adet gönderilir.

Değerlendirme sürecinden geçerek yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı *İstanbul Aydın Üniversitesi*'ne devredilmiş sayılır. Bu nedenle yazılarla birlikte yayın haklarının dergiye devredildiğine ilişkin bir sözleşmenin bulunduğu "makale sunum formu"nun da doldurulup gönderilmesi gerekmektedir.

Aydın Türklük Bilgisi Dergisi'nde yayımlanan yazılardaki görüşlerin ve çevirilerin bilimsel, etik ve yasal sorumlulukları yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Ancak, yayımlanan yazılar dergi yönetiminin yazılı izni olmaksızın başka bir yerde (basılı olarak ya da internet ortamında) yeniden yayımlanamaz. Yazar, yazısının/makalesinin mevcut dergide

yayımlandığını belirtmek kaydı ile tümünü ya da bir bölümünü kendi amaçları için çoğaltma hakkına sahiptir.

Aydın Türklük Bilgisi Dergisi'ne yazı gönderen tüm yazarlar bu ilkeleri kabul etmiş sayılır.

II. Yayın Dili

Aydın Türklük Bilgisi Dergisi'nin yayın dili **Türkiye Türkçesidir**. Yayın ilkelerine uygun olmak şartıyla diğer **Türk lehçelerinde** yazılmış olan yazılara da dergide yer verilebilir.

III. Yazım Kuralları

Yapılan ön incelemede yazım kurallarına uyulmadığı tespit edilen makaleler düzeltilmesi için yazarına iade edilir ve yayım programına alınmaz. Dergimize gönderilecek makalelerde aşağıdaki kurallar dikkate alınmalıdır:

1. Ana Başlık: İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve **koyu** harflerle yazılmalıdır. Makalenin başlığı sözcüklerin ilk harfi büyük olacak biçimde yazılmalı ve en fazla 10-12 sözcük arasında olmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı **koyu**, adresler ise *eğik* harflerle yazılmalı; yazar(lar)ın varsa görev yaptığı kurum(lar), haberleşme ve e-posta adres(ler)i ilk sayfada dipnot ile belirtilmelidir.

3. Öz: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 100, en fazla 150 sözcükten oluşan Türkçe ve İngilizce "öz" (abstract) bulunmalıdır. Öz içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemeli; dipnot kullanılmamalıdır. Türkçe ve İngilizce özlerin altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 3, en çok 5 sözcükten oluşan anahtar sözcükler (keywords) verilmelidir. Yazılan İngilizce özün (abstract) üzerinde makalenin İngilizce başlığı da verilmelidir.

4. Ana Metin: A4 sayfa boyutunda (29.7x21 cm.), MS Word programı, *Times New Roman* yazı karakteri ile, 12 punto ve 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında üst 3 cm., alt 3 cm., sol 3 cm., sağ 3 cm. boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle ya da tek tırnak içinde yazılmalıdır. Metinde tırnak işareti + eğik harfler gibi çifte vurgulamalara asla yer verilmemelidir.

5. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Makaledeki tüm ara (normal) ve alt başlıklar (yatık) 12 punto ile sözcüklerin yalnız ilk harfleri büyük, koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkların sonunda iki nokta üst üste konulmamalı ve bir satır sonra devam edilmelidir.

6. Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalı, siyah-beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Tablo ve şekiller ayrı ayrı sıra sayısı verilerek numaralandırılmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise yalnızca tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik (normal); tablo adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik (*italik*) yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır.

Örnek: Tablo 1: *Farklı yaklaşımların karşılaştırmalı analizi.*

Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmeli, hemen ardından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır.

7. Görseller: Yazı içerisinde resim, fotoğraf ya da özel çizimler varsa bu belgeler kısa kenarı 10 cm olacak şekilde 300 ppi'da (300 *pixels per inch* kalitesinde) taranmalı, JPEG formatında kaydedilmeli, ayrıca metin içinde kullanılan

tüm görsel gereçler makaleye ek olarak JPEG formatıyla gönderilmelidir. İnternette indirilen görsellerin de 10 cm-300 ppi kurallarına uygun olması gerekmektedir. Görsellerin adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır. Dergi yayıncı kurulu, teknik olarak problemlili ya da düşük kaliteli resim dosyalarını yeniden talep edebilir ya da makaleden tümüyle çıkartabilir. Kaynak olarak kullanılacak görüntülerin kalitesinden ve yayımlanıp yayımlanmamasından yazar(lar) sorumludur.

Resim ve fotoğraflar siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Görsel numaraları ve adları görsellerin hemen altına ortalı şekilde, eğik yazılmalıdır. Görsel tipi ve numarası eğik yazılmalı (*Resim 1.*; *Şekil 1.*), nokta ile bitmeli, hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere görsel adı dik (normal) yazı karakteri ile yazılmalıdır.

Örnek: *Resim 10.* Wassily Kandinsky, 'Kompozisyon' (Anna-Carola Krausse, 2005: 91).

Şekil, çizelge ve resimlerin kullanıldığı sayfa sayısı 10'u geçmemeli, işğâl ettikleri alan yazının üçte birini aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazabilirler.

8. Dipnotlar: Dipnot kaynak göstermek için kullanılmamalı, dipnot kullanımına yalnızca açıklayıcı ek bilgileri için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir.

9. Alıntı ve Göndermeler/Atıflar: Yazar doğrudan ya da dolaylı olarak yaptığı tüm alıntılara aşağıdaki örneklere göre göndermede bulunmalıdır. Burada belirtilmeyen durumlarda APA 6 formatı kullanılmalıdır. Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilmeli ve *eğik* yazılmalıdır.

Göndermeler için asla dipnot kullanılmamalıdır. Tüm göndermeler parantez içinde ve aşağıdaki biçimde yazılmalıdır.

Tek yazarlı çalışmaya yönelik genel göndermelerde: (Carter, 2004).

Tek yazarlı çalışmanın alıntı yapılan belirli bir yerine göndermelerde: (Bendix, 1997: 17).

İki yazarlı çalışmalara göndermelerde: (Hacıbekiroğlu ve Sürmeli, 1994: 101).

İkiden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve “vd.” yazılmalıdır: (Akalin vd., 1994: 11).

Kaynakça kısmında ise, birden fazla yazarlı yayınların diğer yazarları da belirtilmelidir.

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır: Gazimihal (1991: 6), bu konuda “.....”nu belirtir.

Yayın tarihi olmayan yapıtlarda ve yazmalarda yalnızca yazarların adı yazılmalıdır: (Hobsbawm)

Yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. yapıtlarda ise kaynağın ismi, varsa cilt ve sayfa numarası yazılmalıdır: (Meydan Larousse 6, 1994: 18)

İkinci kaynaktan yapılan alıntılar da aşağıdaki gibi yazılmalı ve kaynaklarda belirtilmelidir: Lepecki'nin de ifade ettiği gibi “.....” (Akt. Korkmaz 2004: 176).

10. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik sırayla aşağıdaki örneklerde gösterildiği gibi yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olması hâlinde, yayımlanış tarihine göre sıralanmalı; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (2004a, 2004b) şeklinde gösterilmelidir:

a. Kitaplar

Öztürkmen, A. (1994). *Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Carter, A. (2004). *Dans Tarihini Yeniden Düşünmek*, çev: Cansu Şipal, İstanbul: BGST Yayınları.

b. Makaleler

Sarisözen, M. (1970). Bağlama Metodu, *Folklor/Halkbilim* (1): 12-16.

Bakka, E. ve Felföldi, L. (2002). Whose Dances, Whose Authenticity? *Dance Research* (32): 3-18.

c. Kitap içi bölümler

Lepecki, A. (2004). Concept and Presence: The Contemporary European Dance Scene. *Rethinking Dance History: A Reader*, ed. Alexandra Carter, London: Routledge, s: 176-190.

Şahin, M. (2013). Klinik Psikolog Olmak. *Klinik Psikoloji*, ed. Linden, W. ve Hewitt, P. L. Ankara: Nobel, s: 1-16.

d. Tezler

Dehmen, B. (2005). Ulusal ve Küreselin Kesişme Noktasında Halk Danslarına Bir Yaklaşım: Dansın Sultanları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

e. İnternet kaynakları

İnternette elde edilen verilerin kaynakları mutlaka gösterilmeli ve Kaynaklar'da erişim adresi ve erişim tarihi belirtilerek verilmelidir. Erişim adresi olarak kaynağın yer aldığı web sayfasının (ana sayfa) adresi değil, kaynağın görüntülediği adres verilmelidir.

<http://www.tdkterim.gov.tr/bts/> (12.10.2014).

Aksu, G. (2011). Özgür Bir Beden, Özgür Bir Sanat Dalı, *Yazında ve Çeviride Beden*, Akşit Göktürk'ü Anma Toplantısı (15-17 Mart 2006) İstanbul Üniversitesi. <http://mimesis-dergi.org/2011/04/ozgur-bir-alan-ozgur-bir-sanat-dali/>. (12.10.2011).

f. Görüşmeler

Ural, U. (2014). Artvin halk dansları çalıştırıcısı Uğur Ural ile ÜFTAD ofisinde yapılan görüşme, İstanbul: 19 Temmuz.

IV.Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere ve kurallara uygun olarak hazırlanmış yazılar, “makale sunum formu” ile birlikte e-posta yoluyla aşağıdaki adreslere gönderilebilir.

Ön inceleme ve hakem değerlendirmesi doğrultusunda geliştirilmek ve/veya düzeltilmek üzere yazarlarına geri gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapılarak en geç, bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılır.

İletişim Bilgileri:

Aydın Türklük Bilgisi Dergisi Yayın Koordinatörlüğü,

İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,

Beşyol Mahallesi, İnönü Caddesi, Nu: 38

Sefaköy, Küçükçekmece/İstanbul.

Tel: (212) 444 1 428

Publishing Principles

Aydın Türklük Bilgisi is a nationally recognized peer-reviewed journal published twice a year in Spring (April) and in Fall (October) by the Literature Department of Arts and Sciences Faculty, Istanbul Aydın University. However, submissions to the journal can be made at any time during the year.

Aydın Türklük Bilgisi publishes original, research-based and review articles on Turkish Language and Literature, Turkish History and Modern Turkish Dialects as well as Turkic Literature. Articles on cultural and social issues related to language and literature from other areas of Social Sciences are accepted, as well.

We accept only original research articles which have not been published elsewhere as well as non-research articles reviewing the previous studies and putting forward new and noteworthy ideas. In addition, the reviews of scientific books that are published in the related fields and book reviews are within the scope of the journal.

The original articles translated from one language into Turkish or English can also be published in the journal provided that they contribute to the field without exceeding one third of the journal. For the translated material protected under law, the author should ask for copyright permission granted by the owner for the translation to be published.

The journal accepts articles either which are unpublished or which are not in process of publication. The articles which are not published, but presented in a scientific conference can be accepted provided that the case is clearly stated in the footnote.

I. Peer-Review Process and Publication Process

Peer review is designed to assess the validity, quality and often the originality of articles for publication. Its ultimate purpose is to maintain the integrity of science by filtering out invalid or poor quality articles. What peer review does best is improve the quality of published papers by motivating authors to submit good quality work and helping to improve that work through the peer review process.

That a manuscript meets the requirements or standards is the main criterion when articles submitted are peer reviewed. All the articles are preliminary evaluated by the editorial board concerning the quality and suitability. The journal editor sends out the article to three people in the same academic field. These experts evaluate the article for soundness of research methods, whether the conclusions follow from the results, the quality of the literature review, and often whether the study provides new or novel information. After the peer-view process is over, the article is sent to production. If the article is rejected or sent back for either major or minor revision, the handling editor should include constructive comments from the reviewers to help the author improve the article.

Following the peer-view process, the copyrights of the manuscripts which are accepted for publication are transferred to Istanbul Aydin University. In order to publish and disseminate research articles, the University should have the publishing rights. This is determined by a publishing agreement between the author and IAU. Thus, the “authorship form” including a contract regarding the transfer of the copyrights to the journal is also required to be completed.

Authors are responsible for their scientific, ethical and legal views published in the article. The texts and photographs published in the journal may be cited. However, the published texts cannot be re-published in any other place (printed or online) without the written permission of the journal’s editorial

board. The authors of the published articles reserve the right to copy the whole or a part of their work for their own purpose on the condition that they indicate the text/article is published in the journal. Authors will stick to the afore-mentioned principles by submitting their works to the journal.

II. Language of Publication

The journal publishes articles in Turkish as well as manuscripts written in other Turkish dialects as long as they meet the publishing criteria.

III. Formatting Guidelines

It is worth nothing that manuscripts, which do not meet the criteria, are transferred or rejected by the journal. The article should be prepared according to the following guidelines:

1. Main Title

The title is an essential way to bring the article to potential readers' attention. Therefore, it should capture the main idea of the essay, but should not contain abbreviations or words that serve no purpose. Therefore, the title should be as accurate, informative and complete as possible. It should be centred on the page and typed in 12-point Times New Roman font, but the title should not be underlined, bolded, or italicized. The main title should not exceed 10-12 words and initials should be capitalized.

2. Author's Name(s) and Address(es)

The name(s) and surname(s) of the authors should be typed in **bold** whereas the addresses must be typed in *italic* letters. If there are any, the title(s) and the workplace(s) of the authors as well as their contact information must be indicated on the first page with a footnote.

3. Abstract

Each paper should have an abstract in both English and Turkish. The abstract should outline the most important aspects of the study while providing only a limited amount of detail on its background, methodology and results. Its length should consist of at least 150 words and should not exceed 200 words. The abstract should be self-contained but should not quote any references, figures and graphic numbers used in the text or contain footnotes. It should be clear, concise, and informative giving the scope and the main results obtained. Authors should provide *keywords* consisting of at least 3 and at most 5 words leaving an empty line under the English and Turkish abstracts. The Turkish abstract should also have its title in Turkish.

4. Main Text

The author should use Times New Roman style font-type, 12-point font size leaving 1,5 space between lines and make 3 cm margins on the top, bottom and sides of an A4-sized (29.7x21 cm) MS Word page. The pages should also be numbered. The parts of the text should be written either in *italics* (not in **bold**) or shown in single quotation marks (‘’). The text should not contain double punctuation involving quotation marks and italics at the same time.

5. Sub-titles

If the article is long enough and it includes coherent sections, and even subsections, the author might consider including section headings in the paper. When necessary, headings should be used to separate its major sections. All the section headings should be in **bold** type and font should be 12-point size (regular) and sub (*italics*) titles, capitalizing only the initial letters of each word in the title. Sub-titles should not be followed by a colon (:) and the text must begin after an empty line.

6. Tables and Figures

Tables should be prepared according to black and white printing with a title and number. Tables and figures should be numbered separately. Vertical lines should not be used for drawing tables; however, horizontal lines should only be used for categorizing the sub-titles within the table. The number of the table should be indicated above the table, on the left side, in regular fonts; the title of the table should be written in *italics* capitalizing the initials of each word. Tables should be located in their proper places within the text.

For example, Table 1: A comparative analysis of different approaches

The numbers and the titles of the figures which need to be clear should be centred just below the figure. The number of the figure must be in *italics* followed by a full stop (.). Right after comes the title of the figure in regular fonts with only the initial letter capitalized.

7. Visuals

When visuals are placed into the text, they should be placed as close as possible to the paragraph referring to them. Visuals should be titled according to the criteria specified for tables and figures. Technically problematic or low-quality images may be requested from the contributor again or may be completely removed from the article by the editorial board. Author(s) are responsible for the quality of the visual materials to be used in their articles.

The images, photographs or special drawings included in the text should be scanned in 300 ppi (300 pixels per inch) with a 10 cm short edge in JPEG format. In addition to the article and the “article presentation form”, all the visual materials used in the text should be e-mailed to the address indicated in JPEG format. The online sourced images should also comply with a rule of 10 cm/300 ppi.

The pictures and photographs should be prepared according to black -and- white printing and processing. The titles and the numbers of the visuals should be centred and typed in *italics*. The type of the visual and its number should be typed in *italics* followed by a full stop (.) and the name of the image typed in regular fonts with capital initials:

Example: *Resim 10*. Wassily Kandinsky, ‘Kompozisyon’ (Anna-Carola Krausse, 2005: 91).

Figures should be clear. The text on the chart must be easily readable, i.e. font size is more than 8 points. Each figure should be provided with a caption.

Figures refer to all other types of visuals like charts, graphs, drawings, and images as figures. Each figure should be labelled with the word Figure and an Arabic numeral in *italics*. The label and caption of a figure are placed below the visual as it appears in the text, along with a reference to the source of the figure if it came from an outside resource.

The pages containing figures, charts and images should not exceed 10, with only occupying one third of the text. If possible, authors may place the figures, charts and images where they are supposed to be providing that they will be prepared as ready to be published, if not the authors can write the numbers of the figures, charts and images leaving empty space in the text.

8. Footnotes

Footnotes should not be used as references to sources in the articles to set out in full in notes at the bottom of each page. They should only be used for additional explanatory information<, Word can automatically number sections. Numbers should be used in the text to indicate footnotes, for example ¹. When citing quoted sources, the number should be placed at the end of the quotation and not after the author's name if that appears first in the text.

9. Citation and References

In this section, you will find explanations and examples of how to cite resources that you might use in your research, both in the text of your work (in-text citations) and at the end of your research (references list).

A citation tells the readers where the information came from. In your writing, you cite or refer to the source of information.

A reference gives the readers details about the source so that they have a good understanding of what kind of source it is and could find the source themselves if necessary. The references are typically listed at the end of the lab report.

When you cite the source of information in the report, you give the names of the authors and the date of publication.

The sources are listed at the end of the report in alphabetical order according to the last name of the first author, as in the following book and article.

Authors must give references for all their direct or indirect quotes according to the examples given below. In case not specified here, authors must consult APA 6th edition referencing and citation style. Direct quotes must be given in *italics* using quotation marks (“”). Footnotes must never be used for giving references. All references must be written in parentheses and as indicated below:

Works by a single author: (Carter, 2004).

Specific passages in works by a single author: (Bendix, 1997: 17).

Works by two authors: (Hacıbekiroğlu and Sürmeli, 1994: 101).

Works by more than two authors: (Akalin et. al, 1994: 11). The other contributing authors must only be indicated in the bibliography section.

If the name of the author is mentioned within the text, only the publishing date of the source are provided: Gazimihal (1991: 6) states that “.....”.

Works with no publication dates, can be cited with the name of the author: (Hobsbawn)

Works with no author name, such as encyclopedias, can be cited with the name of the source and if available the volume and page numbers: (Meydan Larousse 6, 1994: 18)

The quotes that are taken from a secondary source are indicated as follows and must also be given in bibliography: As Lepecki also expresses “.....” (Korkmaz, 2004: 176).

10. Bibliography

In APA style, all the sources you cite throughout the text of your paper are listed together in the References section. The References section has its own special formatting rules, including double-spaced text and hanging indentation

Full Bibliographic Citations APA format requires the inclusion of a list of resources used in the paper, and this list is referred to as “references.” This list includes only the names of resources cited in the paper, not resources that you found and read during your research process but did not include in the paper. The references page should start at the top of a new page in your essay; however, it will need to be included in your continuous page numbering. References pages, like all other pages, have the running head and page number at the top.

A bibliography is a list of all of the sources you have used (whether referenced or not) in the process of researching your work. In general, a bibliography should include:

- the authors’ names
- the titles of the works
- the names and locations of the companies that published your copies of the sources

- the dates your copies were published
- the page numbers of your sources (if they are part of multi-source volumes)

The bibliography must be given at the end of the text in an alphabetical order as shown in the following examples. The references must be listed according to their publication dates in case an author has more than one publication. On the other hand, the publications that belong to the same year must be shown as (2004a, 2004b...).

Reference lists/ bibliographies

When using the ‘author, date’ system, the brief references included in the text must be followed up with full publication details, usually as an alphabetical reference list or bibliography at the end of your piece of work. The examples given below are used to indicate the main principles:

The simplest format, for a book reference, is given first; it is the full reference for one of the works quoted in the examples above.

Knapper, C.K. and Cropley, A. 1991: *Lifelong Learning and Higher Education*. London: Croom Helm.

a. Books

Öztürkmen, A. (1994). *Türkiye’de Folklor ve Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Carter, A. (2004). *Dans Tarihini Yeniden Düşünmek*, çev: Cansu Şipal, İstanbul: BGST Yayınları.

b. Articles

Sarisözen, M. (1970). Bağlama Metodu, *Folklor/ Halkbilim* (1): 12-16.

Bakka, E. ve Felföldi, L. (2002). Whose Dances, Whose Authenticity? *Dance Research* (32): 3-18.

c. Chapters in an Edited Book

Lepecki, A. (2004). Concept and Presence: The Contemporary European Dance Scene. *Rethinking Dance History: A Reader*, ed. Alexandra Carter, London: Routledge, s: 176-190.

Şahin, M. (2013). Klinik Psikolog Olmak. *Klinik Psikoloji*, ed. Linden, W. ve Hewitt, P. L. Ankara: Nobel, s: 1-16.

d. Thesis

Dehmen, B. (2005). Ulusal ve Küreselin Kesişme Noktasında Halk Danslarına Bir Yaklaşım: Dansın Sultanları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

e. Online Resources

Online resources must be cited for the data obtained from the Internet. The full web address of the web-page (not the home page) and the date of access must be indicated in the bibliography for the online resources:

<http://www.tdkterim.gov.tr/bts/> (12.10.2014).

Aksu, G. (2011). Özgür Bir Beden, Özgür Bir Sanat Dalı, *Yazında ve Çeviride Beden*, Akşit Göktürk'ü Anma Toplantısı (15-17 Mart 2006) İstanbul Üniversitesi. <http://mimesis-dergi.org/2011/04/ozgur-bir-alan-ozgur-bir-sanat-dali/>. (12.10.2011).

f. Interviews

Ural, U. (2014). Artvin halk dansları çalıştırıcısı Uğur Ural ile ÜFTAD ofisinde yapılan görüşme, İstanbul: 19 Temmuz.

IV. Sending Manuscripts:

Submission of a manuscript to the journal implies that all authors have read and agreed to its content and that the manuscript conforms to the journal's policies. Manuscripts written in accordance with the editorial policy must be

submitted online. After manuscript submission, all authors of papers under consideration for publication will complete and send an authorship form.

Following the peer-review process, peer reviewers can suggest changes, additions or gaps if parts of the article are difficult to read or need more explanation. The articles assessed and accepted can be asked their authors for further improvement and proofreading. The authors must make revisions in one month at the latest.

For further information, please contact:

AYDIN TÜRKLÜK BİLGİSİ

Editorial Board

Istanbul Aydin University, Faculty of Arts and Sciences

Department of Turkish Language and Literature

Beşyol Mahallesi, İnönü Caddesi, Nu: 38

Sefaköy, Küçükçekmece/İstanbul

Tel: (212) 444 1 428

E-mail: aydinturklukbilgisi@aydin.edu.tr

KÜTÜPHANE VE BİLGİ MERKEZİMİZ 7/24 HİZMET VERİYOR

56.000
Basılı Kaynak

1.000.000
E-Kaynak

Engelsiz
Kütüphane

Mobil
Uygulamalar

24/7

- Kütüphane 7/24/365 gün hep açık
- 75.000 aylık kullanıcı
- Mimarlık ve Mühendislik Fakültesi için çizim salonları
- Kafeterya

instagram: kutuphaneiau

twitter.com/iaukutuphane

facebook.com/iaukutuphane